

Rituelle deponeringer i middelalder Norge

En undersøkelse av blyamuleters kontekst og inskripsjon

Masteravhandling i arkeologi av:

Ida-Desirée Steen

Vår 2017

UiO : Institutt for arkeologi, konservering og historie
Det humanistiske fakultet

Rituelle deponeringer i middelalder Norge

© Ida-Desirée Steen

År 2017

Tittel: Rituelle deponeringer i middelalder Norge – En undersøkelse av blyamuletters kontekst og inskripsjon

Forfatter: Ida-Desirée Steen

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forside:

Bilde av amulett med museumsnr. C36688 (foto: Eirik Irgens Johnsen)

© 2016 Kulturhistorisk museum, UiO

Forord

Det er mange som fortjener en stor takk etter å ha gjort dette arbeidet mulig. Først og fremst vil jeg takke Julie Lund som var min veileder i startfasen av prosjektet. Takker for gode råd og genuin interesse for oppgaven. Må også selvfølgelig takke Marianne Hem Eriksen som tok over som veileder siste året. Takk for motivasjon og gode råd når frustrasjonen var som størst, den konstruktive kritikken og at vi kunne le av inskripsjoner med to n'er. En takk må også rettes til Lotte Hedeager, som veiledet meg helt i innspurten. Videre er det nødvendig å takke James E. Knirk ved Runeakrivet på KHM for god informasjon, lån av kontor når jeg skulle hente ut div. dokumenter fra arkivet, og svar på e-post når jeg trengte svar på spørsmål. Ikke minst må jeg takke Espen Uleberg for all hjelpen jeg fikk når ArcMAP ikke ville samarbeide med meg, og for at jeg fikk delta på undervisningen for å friske opp i programmet.

Jeg vil også takke de andre studentene på B11, takk for diskusjonene på pauserommet når jeg trengte å lufte noen ideer når jeg stod litt fast. En stor takk må også rettes til de som har lest korrektur og gitt meg god feed back: Christian Lindh, M. Katrine Furu Dyvart, Maja Charlotte Oppegaard og min kjære storesøster Ann-Charlotte.

Helt tilslutt vil jeg takke for tips og informasjon og annen hjelp jeg har fått til min avhandling, dette vil jeg rette mot Lisbeth Imer, Unn Pedersen, Steinar Kristensen, Jan Bill, Anne Britt Halvorsen, Hilde Sofie Frydenberg, Gitte Hansen og Therese Nettet. En stor takk må også rettes til Lisa Virginia Benson på Arkeologisk bibliotek som har vært svært behjelpelig med å finne fram litteraturen jeg har trengt.

Takk til mamma og pappa som lot meg blåse ut litt frustrasjon over telefon og diskutere litt, selv om det mest var meg som diskuterte med meg selv.

Oslo, 2017

Ida-Desirée Steen

Figurliste

<i>Figur 1</i> Figuren illustrerer tolkningen av kontekst ut i fra likheter og forskjeller mellom arkeologiske gjenstander. Figuren er tegnet etter Hodders (se fig. 6 i 1991:129) eksempel. .	13
<i>Figur 2</i> Bildet viser plasseringen av BRM 65550 (nr. 1), BRM 76/4706 (nr. 2) og BRM 110/3415 (nr. 3) på bryggen i Bergen.	21
<i>Figur 3</i> Bildet viser amuletten som ble funnet under utgravningen på Lurekalven innskriftsnr. A194. Foto: Ann-Mari Olsen © Universitetsmuseet i Bergen	22
<i>Figur 4</i> Viser med rød utheving (tilføyd av undertegnede) hvor amuletten BRM 1/1448 ble funnet. Figuren er hentet fra Arne J. Larsen (2008:45).....	23
<i>Figur 5</i> Bildet viser amuletten som ble funnet under utgravningen av Nedre Langgate 18 i Tønsberg musnr. TL368. Foto: Eirik Irgens Johnsen © 2016 Kulturhistorisk museum, UiO.	24
<i>Figur 6</i> Bilde til venstre: Oversiktsbilde av feltet som ble gravd ut i 1977, hentet fra Knagenhjelm (2008:61 se fig. 2). Bilde øverst til høyre: amulett fra Kaupanger hovedgård foto: Ukjent © Universitetsmuseet i Bergen. Bilde nederst til høyre: Amulett fra Kaupanger-hovedgård foto: James E. Knirk © 2016 Kulturhistorisk museum.	25
<i>Figur 7</i> Bildet viser en oversikt over delfelt FF og hvor på Folkebibliotekstomten denne befant seg. Den røde uthevingen er tilføyd av undertegnede. Tegning nederst i høyre hjørne er av Egil Horg hentet fra Christophersen og Nordeide (1994:20 se fig. 12). Oversiktstegningen av delfelt FF er hentet fra Hodkinson (1986:151).	26
<i>Figur 8</i> Bildet viser amulett som ble funnet på gården Hellaug musnr. B8440. Foto: Svein Skare © 2016 Universitetsmuseet i Bergen.....	26
<i>Figur 9</i> Bildet viser amuletten som ble funnet i Nidarosdomen musnr T1473. Foto: Ukjent hentet fra Olsen (1960:67).	27
<i>Figur 10</i> Bildet viser amuletten som ble funnet under utgravningen av Ål stavkirketuft musnr. 30964. Foto: Aslak Liestøl © Kulturhistorisk museum, UiO.	28
<i>Figur 11</i> Viser hvor ca. amuletten fra Gaular ble funnet musnr. BRM 80/1.	29
<i>Figur 12</i> Bildet viser plasseringen av de 4 amulettene som er funnet i gravkontekst. S3550 a og b vises ved markør 1, S1616 vises ved markør 2, og S11857a vises ved markør 3.....	30
<i>Figur 13</i> Bildet viser amuletten som ble funnet på Ulstad musnr. C5330. Foto: Louis Smestad © 2016 Kulturhistorisk museum, UiO.....	32
<i>Figur 14</i> Viser spredningen av amulettene i Norge. Bildet viser sørlige halvdel, med nordligste funn i Trondheim. Markeringene på kartet er fargekodet. Rød = Løsfunn/usikker, blå = Hustuft/bebyggelse, grønn = kirke, og lilla = grav/gravhaug	35
<i>Figur 15</i> Bildet viser en oversikt over de aktuelle bybrannene på bryggen i Bergen, som amulettene har blitt datert ut i fra. Fra venstre: 1.Berørt område i bybrannen datert til 1248. 2. Berørtområde fra bybrannen datert til 1332. 3. Berørtområde fra bybrannen datert til 1413. Kartene er laget av undertegnede på bakgrunn av illustrasjoner av bybrannene hentet fra Bergenskartet (2003).	38
<i>Figur 16</i> Viser antall amuletter som har fått risset inn helgener.....	47
<i>Figur 17</i> Viser på hvor mange amuletter hvert enkelt gudenavn og hellignavn er risset inn..	49
<i>Figur 18</i> Viser hvor mange amuletter hvor de ulike magiske og religiøse ordene er risset inn.	50

Figur 19 Bredder på amuletter i hus/bebyggelses kontekst i cm. De røde kolonnene viser de amulettene som ikke er brettet og de blå kolonnene viser de amulettene som er brettet. Tre av amulettene som var brettet har blitt brettet ut, og det er den lengden som vises i illustrasjonen. 58

Tabell-liste

<i>Tabell 1 Oversikt over de ulike funnkontekstene som er representert, og hvilken kontekst hver enkelt amulett er innen innenfor.....</i>	<i>36</i>
<i>Tabell 2 Illustrerer hvilke kriterier amulettene i kategorien hus/bebyggelse oppfyller.....</i>	<i>37</i>
<i>Tabell 3 Illustrerer de kriteriene amulettene i kategorien kirke oppfyller. ....</i>	<i>41</i>
<i>Tabell 4 Illustrerer kriteriene amulettene i kategorien grav/gravhaug oppfyller.....</i>	<i>44</i>

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Problemstilling.....	2
1.2	Avgrensning og begrepsavklaring	3
	Amuletter.....	3
	Magi	4
1.3	Struktur	4
2	Forskningsstatus	6
2.1	Blyamuletter	6
	2.1.1 Runer og filologer	6
	2.1.2 Det arkeologiske arbeidet.....	8
2.2	Deponering	9
2.3	Avhandlingens plass i forskningen.....	11
3	Teoretisk rammeverk.....	12
3.1	Kontekstuell arkeologi.....	12
3.2	Rituelle handlinger	14
3.3	Konseptet depot og intensjonelle og ikke-intensjonelle deponeringer	16
3.4	Oppsummering	18
4	Metode og materiale.....	19
4.1	Kriterier for intensjonell deponering	19
4.2	Kildekritiske forhold.....	20
4.3	Arkeologisk og filologisk materiale	20
	Hus/bebyggelse	21
	Kirke.....	27
	Grav/gravhaug.....	28
	Løsfunn.....	32
4.4	Oppsummering	34
5	Analyse: Intensjonelle eller ikke-intensjonelle deponeringer	35
5.1	Funn i hustuft og annen bebyggelse	37
5.2	Funn i kirker	41
5.3	Funn i grav og gravhaug.....	43
5.4	Oppsummering	45

6	Inskripsjonene: Helgener og trylleord.....	46
6.1	Maria, evangelistene, helgener og engler	46
6.2	Helligenavn og gudenavn	48
6.3	Hokus pokus og andre religiøse ord	49
6.4	Oppsummering	52
7	Diskusjon: By, kirke og grav.....	53
7.1	Hus og bebyggelse.....	53
7.1.1	Helgener og gudenavn.....	53
7.1.2	Alver og magiske ord	55
7.1.3	Bare nonsens?.....	56
7.1.4	Hvorfor brette amulettene?.....	57
7.2	Kirke	59
7.2.1	Amuletten fra Ål stavkirke	59
7.2.2	Amuletten fra Nidaros	61
7.3	Grav	62
7.3.1	Madla-korset.....	62
7.3.2	Kors i hedenske graver	62
7.4	Ulike praksiser?	65
8	Sammenfatning og konklusjon.....	68
8.1	Hva vet vi nå?.....	68
8.2	Rituelle handlinger?.....	69
8.3	Veien videre.....	71
	Bibliografi	72

1 Innledning

I Skandinavia var konverteringen fra norrøn tro til kristendom en langvarig og krevende prosess, som strakk seg fra det 8. til det 12. århundre. I sagaene blir konverteringen beskrevet som en prosess som bestod av en serie konfrontasjoner (Andrén 2013:27; Bagge 1998:80). Overgangen ble gjennomført ved å adoptere noen av de hedenske tradisjonene og praksisene. Et eksempel som er brukt på dette er bryggingen og drikkingen av øl. I kristen tid ble dette gjort ved ulike tider av året for å hedre Kristus, men dette har sitt motstykke i før-kristen tid, hvor det ble gjort for å hedre ulike guder (Andrén 2013:29, 36; Mitchell 2011:43). Ut i fra dette kan tidlig kristendom også kalles en hybridreligion I de nordlige delene av Europa er det trolig at visse magiske praksiser var tillatt og omfavnet, som for eksempel helbredende amuletter (Gilchrist 2008:120-121). Det har også vært mulig å observere en endring i innskriftene på amulettene, og tradisjonelle norrøne formularer får et mer kristent preg. Amulettene fra tidlig middelalder inneholdt gjerne velsignelser, bønner eller korte bibelske fraser (Macleod og Mees 2006:184). I et middelaldermanuskript funnet i Uppsala, opplyser at besvergelses mot alver og demoner måtte risses i bly for at den magiske effekten skulle være størst mulig (Imer og Uldum 2015:13). Bly er et mykt metall, altså er det lett å risse inn eventuelle ord og setninger. På 1300-tallet skal dessuten den engelske legen John Ardene, ha anbefalt å bære brettede tekstamuletter. Disse måtte være godt brettet sammen slik at teksten ikke kunne leses, og dette skulle være en remedi mot kramper og spasmer (Imer og Uldum 2015:14).

Denne avhandlingen kommer til å undersøke nærmere en type amuletter som til stadighet siden 1800-tallet har dukket opp i det arkeologiske materialet. Det er spesielt i de seneste årene at antall funn har eksplodert, og det gjøres stadig nye funn av denne typen artefakter. Årsaken til dette er den økte interessen for metalldetektor, dette gjelder spesielt i Danmark, men denne tendensen har også vært mulig å se i Norge. Gjenstandstypen dette gjelder er blyamuletter med inskripsjoner. Tidligere er det blitt viet lite interesse for disse små blygjenstandene, slik at vi har liten kunnskap om dets funksjon.

Amulettene som denne avhandlingen omfatter, er datert til middelalder i perioden 1100-1400.tallet. Dateringen som er satt kan vise seg og være problematiske, ettersom de i stor grad er gjort på bakgrunn av runeinnskriften, og ikke den arkeologiske konteksten. Runeinnskripsjoner dateres på bakgrunn av språklige kjennetegn: innskriften sees i sammenheng med andre innskrifter og språklig kompleksitet gir en relativ datering basert på andre kjente innskrifter. Innskriften som undersøkes blir også ofte sammenlignet med andre innskrifter for å statuere om den er eldre eller yngre enn de den blir sammenlignet med. De språklige kriteriene omhandler språkform og de tegnene som blir brukt for de enkelte lydene (Hagland 1998:9-10; Spurkland 2005:144). Som den vide dateringen av brorparten av amulettene illustrerer, gis det i utgangspunktet en grov datering med en slik metode. Middelalderrunene var i bruk mellom ca. 1100-1500-tallet og er å finne på alle mulige steder. Alt fra dagligdagse og trivielle ting, til inskripsjoner på amuletter (Macleod 2002:178). På tross av at de latinske bokstavene trolig var veletablert i Norge rundt 1000-tallet, fortsatte man å bruke runer. Når latinen gjør sitt inntog i språket, ser det ut til at runeskrifter heller får et oppsving enn at de faller bort (Spurkland 2005:166). Antall tegn i runealfabetet øker også i denne perioden, fra sine 16 tegn til like mange som i det latinske. Hvorfor runeinnskriften blir brukt så lenge etter etableringen av det latinske alfabetet og kristendommen er så langt fortsatt usikkert (Spurkland 2005:166, 168).

1.1 Problemstilling

Årsaken til at jeg vil undersøke blyamulettene er fordi de til nå kun har vært av filologisk interesse. Det er svært få studier som er gjort for å undersøke det arkeologiske aspektet ved amulettene. Denne avhandlingen vil derfor i stor grad dreie seg om kontekst, og hvor essensielt dette er når det gjelder tolkningen av arkeologiske gjenstander. Formålet for avhandlingen vil være å illustrere hvordan arkeologisk kontekst kan brukes for å tolke et gitt materiale. Jeg vil derfor benytte meg av blyamuletter med inskripsjoner som case studie for å besvare det overordnede målet. Blyamulettene er funnet deponert i flere kontekster slik at følgende spørsmål vil være i fokus:

- I hvilken grad er blyamulettene intensjonelt eller ikke-intensjonelt deponert i sin gitte arkeologiske kontekst, og hva vil dette og inskripsjon tilføre tolkningen av amulettenes bruksområde?

1 Innledning

Utover dette er det noen underliggende aspekter rundt amulettene som må undersøkes og diskuteres. Jeg vil utover arkeologisk kontekst og inskripsjon diskutere rituell handling. Det er i alt tre kategorier jeg primært kommer til å forholde meg til i denne avhandlingen, og de er som følger; hus/bebyggelse, kirke og grav/gravhaug.

1.2 Avgrensning og begrepsavklaring

Materialet i denne avhandlingen vil bli avgrenset til blyamuletter funnet i Norge. Det faktiske antallet blyamuletter registrert i Norge, er for meg på dette tidspunkt usikkert. Årsaken til dette er at det har innkommet en stor andel nye registreringer de siste årene, og at disse enda ikke har blitt bearbeidet. Av praktiske årsaker vil derfor kun de ferdig behandlede amulettene være en del av denne avhandlingen. Det er 28 gjenstander som er ferdig bearbeidet, men to faller bort fra analysen da de er såpass korrodert på overflaten at det ikke er mulig å tyde inskripsjonen, og de er registrert som løsfunn. Det blir derfor ikke mulig å analysere disse med de kriterier som blir fremlagt i kapittel 4.

Amuletter

Definisjonen av amulett kan være noe problematisk på grunn av dens «universale» bruk, hvordan den blir brukt i forhold til talisman. Termene *amulett* og *talisman* blir ofte håndtert om hverandre vedrørende gjenstander som er ment for å beskytte og/eller helbrede. Amuletter og talismaner er i teorien det samme når det kommer til det formålet de tjener, men historikere har en tendens til å separere dem. Denne separasjonen går ut i fra at talismaner har inskripsjoner, og at det er det som skiller de fra amuletter (Kieckhefer 2000:77). Don Skemer (2006:18) mener at *amulett* burde brukes i mye større grad, og talisman begrenses til å gjelde mektige og gjenstander som er innrisset med astrologiske symboler. Rikke Steenholt Olesen (2010:161) som skriver om det danske materialet, identifiserer gjenstandene som «amulett». Olesens definisjon dreier seg om at amuletter er gjenstand som har en angivelig kraft for helbredelse og/eller beskyttelse, og at denne kraften blir virkningsfull på bakgrunn av den gitte inskripsjonen. Videre er hennes begrunnelse for bruken av betegnelsen «amulett» at det danske materialet allerede er kategorisert som det. Dette er til en viss grad tilfellet for det norske materialet, men det er også forskjeller blant kategoriseringen av det som prinsipielt er den samme gjenstandstypen. Årsaken til dette kan være at i katalogiseringsprosessen har det ikke vært klart hvilke gjenstandskategorier som foreligger. Som følge av det er betegnelsen i

katalogen mer deskriptiv enn avklarende for den faktiske gjenstanden. Ved å bruke betegnelsen «amulett» vil det også være for å gi en samlebetegnelse på de gjenstandene som skal analyseres.

Magi

Tatt i betraktning av Uppsalamanuskriptet, har trolig bly vært tett forbundet med magi. Det vil derfor være uunnværlig å definere hvilken betydning av magi som vil bli brukt i denne avhandlingen.

Valerie I.J. Flint (1991:3) mener at magi er når mennesker utfører en overnaturlig kontroll av naturen, ved hjelp av krefter som er mektigere enn dem selv. Flints definisjon av magi er nokså generell, og er mulig å applisere i mange situasjoner. E.R Leach (Leach 1964) har en lignende tilnærming til magi, og definerer det slik: «The core of magical act is that it rests on empirically untested belief and that it is an effort at control» (1964:398). Leach beskriver videre at magi betegner en kompleks form for handling hvor personer eller grupper forsøker å kontrollere deres omgivelser for å oppnå sine mål. Med bakgrunn i dette, vil magi defineres som et forsøk på å kontrollere en gitt situasjon eller gjenstand.

1.3 Struktur

Avhandlingen innledes med en presentasjon av forskningen som tidligere har blitt gjennomført på det aktuelle materialet (kapittel 2). Det vil også være nødvendig her å avklare andre aspekter som er relevante for en videre tolkning.

Deretter vil det bli gjort en gjennomgang av de teoriene som er av interesse for denne avhandlingen (kapittel 3). Jeg vil forholde meg til Catherine Bells (1992, 1997) og Joanna Brücks (1999) tilnærminger til ritualteori og Ian Hodders (1991) kontekstuelle arkeologi. Under dette kapittelet vil det også være nødvendig å definere et annet sentralt begrep for avhandlingen, nemlig konseptet depot.

Etterfulgt av dette vil jeg gå nærmere inn på metoden som er aktuell for denne analysen (kapittel 4), som vil være en versjon av Anne Carlies (2004) kriterier for intensjonell deponering. Sammen med dette vil jeg fremlegge noen kildekritiske punkter, som etterfølges av en gjennomgang av materiale med kontekst og inskripsjon.

1 Innledning

Dernest kommer analysen som jeg har valgt å dele opp i to deler (kapittel 5 og 6). Den første delen handler om amulettenes plassering i den arkeologiske konteksten. Hensikten med denne analysen er å diskutere hvorvidt amulettene er intensjonelt eller ikke-intensjonelt nedlagt, dette ved å bruke Carlies kriterier. Den andre delen av analysen tar utgangspunkt i de inskripsjonene som har latt seg translitterere. Denne analysen er ikke en total gjennomgang av hver enkelt inskripsjon i sin helhet, men er en gjennomgang av ord og/eller personer som nevnes i inskripsjonene, og hvordan disse har blitt brukt i ulike sammenhenger.

Avslutningsvis kommer diskusjonen (kapittel 7). Her vil jeg trekke sammen resultatene fra begge analysene, og diskutere de i henhold til det som har blitt presentert i problemstillingen. Diskusjonen vil være delt opp i tre deler som reflekterer de funnkontekstene som blir presentert i kapittel 4.

2 Forskningsstatus

I dette kapitlet vil forskningshistorien rundt blyamulettene bli presentert, og dette berører det arkeologiske og det filologiske perspektivet. Som det vil komme fram av dette kapitlet er det svært lite forskning som er gjennomført hva det angår det arkeologiske, derfor vil problematikken rundt dette bli belyst. For å supplere en allerede mager forskningshistorie, vil det gås nærmere inn på forskningsstatus rundt deponering. Avslutningsvis i dette kapitlet vil det bli diskutert hvor denne avhandlingen har sin plass i forskningen.

2.1 Blyamuletter

Blyamulettene som en arkeologisk gjenstand kan sies å ha blitt ignorert i stor grad. Som nevnt i foregående kapittel, har amulettene innskrifter av ulike slag. Det er derfor naturlig at denne typen gjenstand har fått større interesse innenfor den filologiske forskningen. En stor andel av amulettene har blitt publisert i en rekke av *Norges Innskrifter med de yngre Runer* (NIyR), som har vært publisert i flere bind mellom 1941-1990 så langt. Siden midten av 1980-tallet har James E. Knirk vært ansvarlig for Runearkivet i Oslo, og i perioden 1986 til 2004 ga han ut meldingsbladet *Nytt om Runer*, hvor flere av de aktuelle innskriftene også har blitt publisert. Innskriftene har også blitt publisert av andre (Gjerløw 1955; Gosling 1989; Knudsen og Dyvik 1980).

2.1.1 Runer og filologer

Gjenstander med runeinnskrift har i mange tilfeller nærmest vært forbeholdt filologer. Dette er en problematikk som er belyst av flere (Andrén 2000; Barnes 2013; Spurkland 1987; Williams 2007). Anders Andrén (2000) belyser problematikken gjennom den forskningen som er gjennomført på runesteiner i Skandinavia. Runesteiner er generelt veldokumenterte, men likevel er det inskripsjonen og billedsymbolikken som har vært det overveiende støttepunktet for tolkningen (Andrén 2000:7, 9). Henrik Williams (2007:510) stiller seg i noe samme synspunkt som Andrén, og at det filologiske arbeidet på sett og vis er et ytterligere

2 Forskningsstatus

redskap for å tolke gjenstanden. Det runologiske arbeidet har i lengre tid vært i hardt vær, slik at diskusjonen om levning eller beretning ikke er ny. Terje Spurkland (1987:49) illustrerer dette med en debatt som fant sted mellom Magnus Olsen og den danske runologen Lis Jacobsen i 1919. Jacobsen mente at Olsens tolkning av Eggja-innskriften var for mye basert på omstendighetene rundt enn innskriften. Som også Spurkland (1987:50) illustrerer klarte ikke heller Jacobsen å styre unna dette under sin tolkning av samme innskrift.

Olsen har også for øvrig skrevet om noen av blyamulettene, lang tid før første NIyR kom i 1941. Dette var en artikkel i Stavanger Museums Årbok av 1911. Her skriver han om to blykors som er funnet på Bru i Rennesøy. Som Spurkland skriver om Eggja-innskriften, bærer også denne artikkelen et sterkt preg av arkeologisk og historisk vinkling. Olsen (1911:8) har nærmest kommet fram til en foreløpig tolkning av amulettene før han går i dybden på inskripsjonene. Som en slags motsetning til Olsens svært beskrivende innledning om funnomstendighetene og av lignende funn, har vi også den svenske runologen og språkforskeren Otto von Friesen. Samtidig som Olsen og Jacobsen har sin debatt i 1919, publiserer Friesen en artikkel om en blyrull funnet i Alvastra i Sverige. Friesen (1919:112) bruker ikke særskilt mye av sin tid på å beskrive funnomstendighetene til Alvastra-blyrullen. Det bør kanskje bemerkes at dette er artikkel nummer to om blyrullen som Friesen skriver, og at dette antageligvis er ment som et motsvar på kritikk han fikk for artikkelen fra året før. Begge artiklene til Friesen (1918, 1919) omhandler i hovedsak inskripsjonen, og hans translitterering og tolkning av den. Hans første artikkel er desto mer rett på sak enn artikkel nummer to, nettopp fordi den er et forsvar av den første tolkningen.

Mye av kritikken mot runologien synes å beskjeftige seg i hvordan fagfeltet skal defineres. Spurkland (1987:56) mener helt klart at hvis runologien skal operere som et eget fagfelt, er det nødvendig at den inneholder elementer av arkeologi, kulturhistorie og språk. Et slikt premiss har møtt motbør. Michael P. Barnes (2013) er langt ifra enig i Spurkland. Barnes (2013:27) mener at en slik definisjon av runologien blir for stor, og skal runologien ha de aktuelle elementene i seg, er det bedre å ikke definere den. Som med de fleste emner, er det mye uenighet knyttet til hvordan runologien skal benyttes. Som Michael Lerche Nielsen (1997:49) uttrykker er det behov for et samarbeid, en bedre tverrfaglighet på dette feltet. Tverrfaglighet er i dag en selvsagt og ønsket virkelighet i mange fagfelt, likeledes i runologien.

2.1.2 *Det arkeologiske arbeidet*

Den arkeologiske interessen for blyamulettene har kun dreid seg om enkelte av dem og ikke det totale materialet. I stor grad er det de amulettene som har blitt funnet i gravkontekst som til dels har blitt diskutert på midten av 1990-tallet og litt ut på 2000-tallet (Haavaldsen 1995; Knudsen 1995; Knudsen og Dyvik 1980; Sørheim 2004). Det finnes også et tidligere arbeid, men denne avviser tolkningen av gravkontekst (Knudsen og Dyvik 1980). I de senere årene har interessen for denne gjenstanden økt, da spesielt i Danmark hvor funnmengden drastisk har blitt større de siste fem årene, men det er fortsatt lite som er publisert (Imer 2010; Imer og Uldum 2015; Steenholt Olesen 2010). Det kan derfor konstateres på dette tidspunkt at denne avhandlingen har svært lite faghistorisk å lene seg på, som direkte berører disse amulettene.

En av amulettene som er med i denne avhandlingen er funnet på Osen i Gaular. Utgravningen ble ledet av Anne Merete Knudsen på slutten av 1970-tallet, og hun i samarbeid med Helge J. Jakhelln Dyvik, publiserte en artikkel i 1980 i tidsskriftet *Maal og Minne*. Dette er en todelt artikkel hvor Knudsen tar for seg det arkeologiske perspektivet, og Dyvik tolket innskriften. Knudsens umiddelbare tolkning av funnkonteksten under utgravningen i 1978, var at dette måtte være restene av gravhaugene som man visste hadde blitt gravd ut i 1768. Denne konklusjonen kom på bakgrunn av funn av et spinnehjul, og formasjonen av steinene som lå der (Knudsen og Dyvik 1980:1-2). Da korset ble funnet etter videre opprensning ble tolkningen en helt annen. Knudsen mente nå at sannsynligheten for at dette var en gravhaug var svært liten. Hennes begrunnelse var at man i middelalderen ikke lengre reiste gravhauger, slik at tolkningen på dette tidspunktet endte med mulig middelalderhustuft. Amuletten ble tolket som en gjenstand som var ment til å beskytte mot onde makter (Knudsen og Dyvik 1980:2-4). På midten av 90-tallet publiserer Knudsen nok en artikkel om dette funnet. Denne gangen har den fått en annen vinkling. Etter videre undersøkelser av stedet i 1979, ble det funnet flere gjenstander som kunne dateres til folkevandringstid, og steinformasjonen ble igjen tolket som rester av gravhaugen som ble gravd ut i 1768 (Knudsen 1995:23). Knudsen (1995:26) mener at en mulig tolkning av spesielt Osen-amuletten kan være at den ble lagt ned fordi man fryktet det underjordiske.

Per Haavaldsens artikkel *Kors i Haug – Minner etter ei langvarig trosbrytning* (1995) gir en kort introduksjon av de blykorsene som til da hadde blitt funnet på midten av 1990-tallet både med og uten inskripsjoner. I denne artikkelen er hovedfokuset rettet mot de blykorsene som er funnet i gravhaug, dette trolig på grunn av at dateringene på disse var 500-1000 år yngre enn

2 Forskningsstatus

gravhaugene (Haavaldsen 1995:24). Det er spesielt de fem amulettene som har inskripsjoner som er funnet i gravhaug som har fått Haavaldsens interesse, og han mener at det er to mulige tolkninger til hvorfor korsene har havnet akkurat her. Den ene tolkningen er at nedleggelsen av korset kan ha vært for å etterkristne, hvor han trekker linjer til en lignende praksis fra Jellinge i Danmark. Den andre tolkningen innebærer at nedleggelsen av korset tjente den hensikt om å beskytte de gjenlevende mot den som bodde i haugen (Haavaldsen 1995:25-26).

Etter Knudsen og Haavaldsens artikler på midten av 90-tallet går det et tiår før Helge Sørheim skriver sin artikkel *Lead Mortuary Crosses found in Christian and Heathen Graves in Norway* (2004). Igjen er det amulettene som er funnet i gravkontekst som står sentralt. I forhold til Knudsen og Haavaldsen utdypes Sørheim sin tolkning i større grad. Sørheim går nærmere inn på inskripsjonene i kombinasjon med den arkeologiske konteksten. Han tilkjenner nokså kortfattet noen av de andre blyplatene funnet i Norge utenfor gravkontekst, men utforsker ikke de videre i artikkelen (Sørheim 2004:196-213, 218). Sørheim spekulerer i om nedleggelsen av blykorsene kan ha vært en del av en absolusjon eller en eksorsisme. Han viser til det å legge et kors på den avdøde, trolig er en anglo-normannisk tradisjon som kan ha blitt overført til Norge. Hans tolkning av amulettene heller mot en eksorsisme, men en alternativ tolkning rundt funksjon er at nedleggelsen var ment for å beskytte mot onde ånder, alver og sykdom, hvorav sistnevnte tolkning er i samme sjanger som Knudsen og Haavaldsen (Sørheim 2004:219, 224).

2.2 Deponering

Deponering er et annet aspekt som vil stå sentralt for tolkningen i denne avhandlingen. Hvordan konseptet depot skal defineres, har blitt utsatt for heftig debatt. Mye av kritikken rundt dette er bruken av begrepet «offer», og hva som legges i slike tolkninger (se Berggren 2006; Bradley 1998; Falk 2008; Lund 2009). Dette er en debatt jeg vil greie ut om på et senere tidspunkt.

Hvordan man forholder seg til konseptet depot, vil være aktuelt stort sett uavhengig hvilken periode som blir studert, men hvor man finner depotene vil kunne være forskjellig fra periode til periode. Det er svært lite som er gjort av forskning på deponeringer i middelalderen, i hvertfall innen et skandinavisk perspektiv (Carelli 1997; Falk 2008; Zachrisson 1998). Slik Anne Britt Falk (2008) belyser det, er det mye som tyder på at husdeponeringer i

middelalderen ikke lengre er det samme som i perioden før, fordi det har kommet inn en ny byggeteknikk. Det er likevel forunderlig at deponering er svært lite undersøkt for denne perioden. Er det fordi andre temaer har vært av større interesse, eller har ikke arkeologene lett på de riktige stedene? At en slik praksis som kan spores helt tilbake til steinalderen, får en brå slutt når kristendommen gjør sitt inntog, virker lite trolig. Funn av mynt i kirkestrukturer har vært på dagsordenen i Norge, men har i lang tid blitt tolket som tilfeldige tap. Begrunnelsen for dette er at man ikke lengre brukte slike «offer»-metoder fordi det man ofret skulle tjene kirken (se Tveito 2015:417). Utover Falks introduksjon til deponering i middelalder, har Torun Zachrisson (1998:204-218) også diskutert formålsdeponeringer av sølv i tidlig middelalder.

Et eksempel som kan brukes i denne sammenhengen er *tordenkiler*. Peter Carelli (1997:393) viser til at denne gjenstandstypen ikke er uvanlig å finne under utgravning av middelalderlag. Gjenstandene som stammer fra steinalderen er ikke viet mye tanke, og blir for det meste ansett som rester etter steinalderdepoter og lignende. Carelli deler ikke dette synet ettersom de ofte er funnet i rene middelalderlag, og innenfor husstrukturer og bosetninger (Carelli 1997:393). Gjenstandene i seg selv er som oftest steinøkser, men kan også være andre objekter. Bak det vi kaller en *tordenkile* ligger det en myte om hvordan slike gjenstander ble til. En stein skal ha falt ned fra himmelen, og hver gang dette skjer oppstår det et lynnedslag, og konsekvensen av dette syntes å være brann (Carelli 1997:399). Grunnen til at man finner tordenkilene i husstrukturer, er trolig fordi at man trodde de skulle beskytte mot lynnedslag (Carelli 1997:402). Tordenkile er et interessant aspekt av den folketro som kan og mest sannsynlig har eksistert selv i middelalderen. Hvorfor tordenkilene i denne perioden har blitt tolket som rester etter steinalderdepoter, er merkverdig tatt i betraktning at dette ikke er et ukjent fenomen. Steinalderøksene har også blitt funnet i lignende sammenhenger rundt om på kontinentet. Lesley og Roy A. Adkins (1985:69) viser til en slik tradisjon fra romerske boplasser i Storbritannia og andre romerske provinser. Eksempelvis har det blitt funnet ulike steinredskaper på flere ulike før-romerske og romerske templer i Frankrike, blant annet et depot med 70 økser. Det kan kanskje sies at det finnes en generell problematikk for deponeringer og gjenstander funnet i “feil” kontekst, nemlig dårlig dokumentasjon kring funnomstendighetene. Relatert til tordenkilene mener Bjørn Ringstad (1988:329) at dette ikke kan være et vanlig fenomen, på tross av at det finnes flere eksempler på kontinentet av denne skikken. Ringstad argumenterer for dette på grunn av den mangelfulle funnopplysningen vi har om steinøksene, slik at de kan ha kommet tilfeldig med fyllmassene. Dette er selvfølgelig

2 Forskningsstatus

et helt gangbart argument, men det motsatte vil også være like gyldig. Man kan ikke med sikkerhet hverken avkrefte eller bekrefte om nedleggelsene av steinøkser i yngre perioder var intensjonelt eller tilfeldig når opplysningene er såpass mangelfulle.

2.3 Avhandlingens plass i forskningen

Som presentert innledningsvis via Andrén har gjenstander med runeinnskrift lenge vært forbeholdt runologen, og har blitt gitt en funksjon på bakgrunn av deres tolkninger. Det er derfor nødvendig å ta slike gjenstander fram i lyset og undersøke dem også via et annet perspektiv. Det er for meg en selvfølge at en gjenstand skal tolkes i henhold til alle sine kontekster, dette være arkeologisk eller filologisk. For å komme fram til en best mulig tolkning, er det naturlig å se til andre disipliner enn kun sin egen. Derfor er målet med denne avhandlingen å gjøre en nærmere undersøkelse blyamulettene, og gi de en funksjon også gjennom det arkeologiske aspektet som det så langt har vært mangel av.

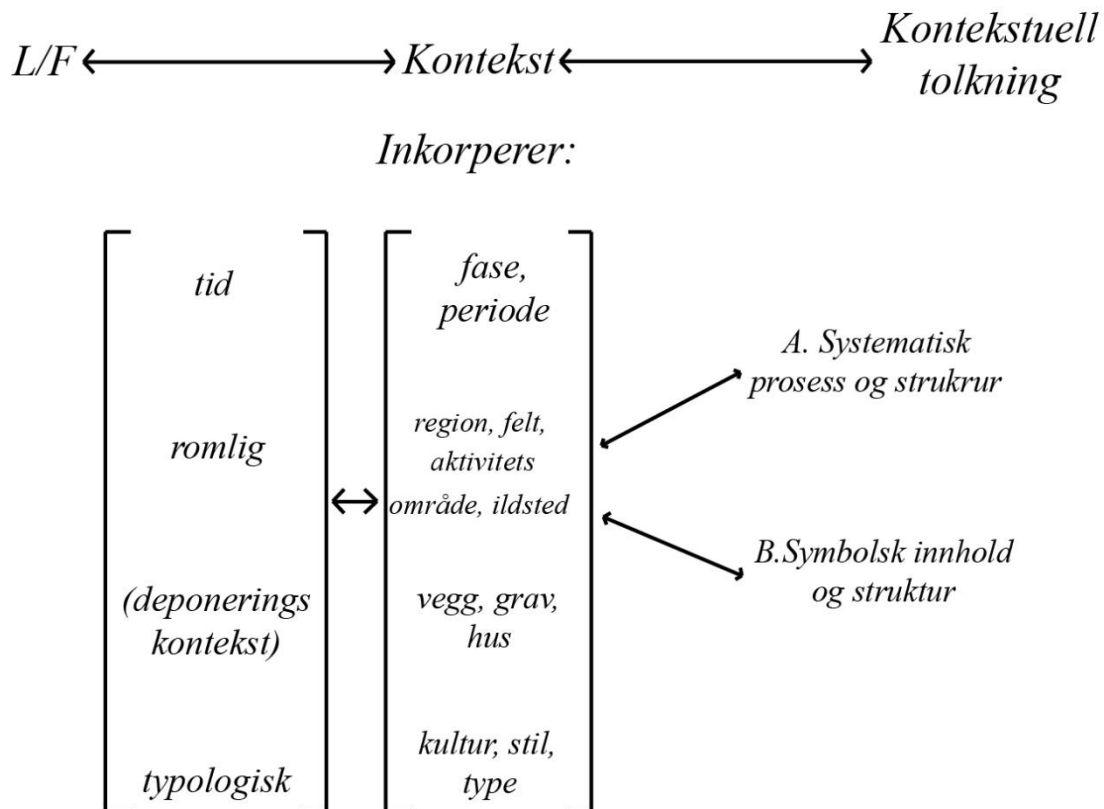
Dessuten er det lite som er gjort av studier hva det gjelder deponering i middelalder, en praksis som også trolig har foregått i denne perioden. Det er derfor nødvendig å undersøke dette aspektet nærmere. Som med mange andre tradisjoner som har blitt omgjort og videreført inn i kristen tid, er deponering etter all sannsynlighet intet unntak.

3 Teoretisk rammeverk

Tolkningen av materialet vil basere seg på to teorier, kontekstuell arkeologi og ritualteori. Det første som vil bli presentert i dette kapittelet er Ian Hodders kontekstuelle arkeologi, og hvordan denne vil bli brukt i henhold til avhandlingen. Deretter vil jeg gjennomgå den ritualteorien som er relevant for tolkningen. Ytterligere vil jeg drøfte begrepet depot.

3.1 Kontekstuell arkeologi

Den sentrale teorien for denne avhandlingen er Ian Hodders (1982, 1991) kontekstuelle arkeologi. Hodder mener at det finnes en vesentlig fordel ved å bruke begrepet «kontekst»: «... it can be used to refer both to the framework of concepts and to the articulation of that framework in social and ecological action» (Hodder 1982:217). Hodder mener at arkeologiens forhold til kontekst er nødvendig for å tolke et materiale, at det er denne driften som definerer hva arkeologi er. Dette poenget understrekes med at en studie av en gjenstand uten dens kontekst er antikvarisme. Det å grave opp en gjenstand, ut av dens kontekst, er ifølge Hodder en motsetning til hva som identifiserer arkeologi (Hodder 1991:123). Hodder identifiserer og definerer «kontekst» som det totale bildet av den relevante dimensjonen av variasjon rundt ethvert objekt. Han forklarer dette videre med at den relevante konteksten til objekt «x», er alle de aspekter i den innsamlede data som er i relasjon til «x» som er av signifikant betydning. Altså totaliteten av de relevante omgivelsene. «Relevant» må sees i sammenheng med det forholdet som er nødvendig for objektets tolkning (Hodder 1991:143).

Figur 1 Figuren illustrerer tolkningen av kontekst ut i fra likheter og forskjeller mellom arkeologiske gjenstander. Figuren er tegnet etter Hodders (se fig. 6 i 1991:129) eksempel.

Hodder bruker figuren over (figur 1) for å vise hvordan arkeologer tolker et gitt materiale gjennom likheter og forskjeller. Problemet som Hodder bemerker, er at mange arkeologer faller i en viss felle ved å studere likhetene mellom gjenstandene, enn forskjellene mellom dem (Hodder 1991:131). Kontekst blir i denne sammenhengen delt inn i fire ulike dimensjoner. Den første av Hodders dimensjoner er den temporale (tid), som man til stadighet må håndtere innenfor arkeologien. Hvis to objekter har likheter innenfor den temporale dimensjonen, er det lett å trekke slutninger om at de tilhører den samme konteksten. Eventuelt også den samme betydningen. Hvis det derimot viser seg at den romlige avstanden eller forskjellen mellom de andre dimensjonene, kan det temporale aspektet være irrelevant for tolkningen av kontekst (Hodder 1991:132). Den andre dimensjonen er den romlige. Innenfor dette er interessen å avdekke funksjonelle og symbolske betydninger ut i fra objektets plassering i rommet. Hvordan dette identifiseres, er helt og holdent avhengig av hvilke kontekstuelle spørsmål som blir stilt (Hodder 1991:133-134). Definisjonen av kontekst vil i romlig dimensjon også være avhengig av identifiseringen av relevante variasjoner i den grad likheter og forskjeller kan måles. Videre er dimensjonen om deponeringskontekst en

kombinasjon av det temporale og det romlige (Hodder 1991:135). Tanken med dette er at det finnes en avgrensning innenfor deponeringskonteksten som gjenstanden direkte er knyttet til. Likhetene og forskjellene innenfor deponeringskonteksten kan vurderes i ulik skala, som i lag, stolpehull, husstruktur, felt osv. Den typologiske dimensjonen kan tolkes som en annen variant av kombinasjonen mellom den temporale og den romlige konteksten. Forholdet mellom de typologiske likhetene og forskjellene er sentral for definisjonen av det temporale og det romlige (Hodder 1991:135).

Dette fører videre diskusjonen til systematisk og symbolsk mening som vist i figur 1. I den systematiske betydningen er det eksempelvis behov for å ta i betraktning de råmaterialer som er tilgjengelig, og dens relevans til en diskusjon om byttehandel av gjenstander laget i disse råmaterialene (Hodder 1991:139). Ved å studere dette i samråd med variasjonen i funksjonalitet i nærstående områder, mener Hodder at man automatisk blir dratt mot behovet for å vurdere en eventuell symbolsk betydning, som også er vanskelig å definere. Den symbolske betydningen er en abstraksjon fra det totale bildet. Betydningen av et objekt er derfor avledet fra det totale av likheter og forskjeller, assosiasjoner og kontraster (Hodder 1991:141). For å kunne forstå betydningen av en gjenstand, må den plasseres i relasjon til dens funksjonelle helhet (Hodder 1991:153).

3.2 Rituelle handlinger

Begrepet ritual er svært omdiskutert, og er nærmest sett på som et tabuord i de fleste disipliner som anvender det. Av den tidligere forskningen lå kritikken i at ritualbruken i arkeologien ikke kunne bli like godt bekreftet som i etnografien, og at arkeologiens forståelse av begrepet veide for mye på ideologien, og lite på det faktiske materialet (Levy 1982:17). Videre har problematikken vært dens utydighet, og at det har vært umulig å finne en definisjon som har vært tilstrekkelig (Brück 1999:313-314). Et annet problem som det også blir vist til, er hvordan ritual i arkeologien blir brukt for å forklare det uforklarlige. Når det ikke har vært mulig å tolke en arkeologisk enhet med enten en teknologisk eller økonomisk prosess, blir den ofte satt under denne kategorien (Lane 1986:181).

Tolkning av konseptet ritual har attpåtil en tendens å havne i en diskusjon om sakralt versus profant. Problemet med dette er at distinksjonen går over til å handle om en separasjon

3 Teoretisk rammeverk

mellom to «verdener», altså en diskusjon om motsetninger. En dikotomi som Jack Goody illustrerer slik:

The categories are based upon a we/they distinction which operates in a temporal context (traditional/modern), or in a geographical frame (we the people/they the savages)... until we reach the ultimate dichotomy on which so much thinking in this field is based; we = science/logic, they = religion/magic, or we = rationality, they = irrationality. (Goody 1977:25)

Som Goody her viser havner en slik holdning til ritual i en debatt om det rasjonelle versus det irrasjonelle. Med et slikt tankesett distanserer «vi» oss desto mer fra det som skal undersøkes, noe som virker å være mot sin hensikt.

I denne avhandlingen er det Bells (1992, 1997) og Brücks (1999) tilnærming til det praktiske ritualet som er av betydning. Brück mener at den ideelle måten å analysere ritual på, er å forstå all menneskelig handling som både praktisk og symbolsk (Brück 1999:325). Det som i arkeologien blir identifisert som annerledes, altså det som skiller seg fra den «normale» praksisen, mener Brück kan forklares med menneskers praktiske forsøk på å håndtere verden, at med en gitt forståelse av verden, er dette logiske handlinger for å mestre sosiale eller materielle omstendigheter (Brück 1999:329, 332).

Bell mener det er fire aspekter som knytter seg til menneskelig handling. Først og fremst er den situasjonsbestemt. Det som menes med dette er at det som er essensielt for en handling, ikke kan tas ut fra og forstås utenfor dens spesifikke kontekst. Som Bell forklarer det, når en handling blir abstrahert fra den umiddelbare kontekst, er det ikke handlingen lenger helt den samme (Bell 1992:81). En handling må derfor sees i dens faktiske kontekst. Det andre aspektet ved menneskelig handling er at den er strategisk, manipulativ og hensiktsmessig. Det tredje aspektet i henhold til Bell, er handlingens egenverdi, altså hva som oppnås ved gjennomføringen av en gitt handling (Bell 1992:82). Det fjerde og siste aspektet ved handling, er sterkt knyttet til de tre første. Dette ifølge Bell handler om aktørens motivasjon og vilje til å gjennomføre den aktuelle handlingen, et aspekt som er integrert i handlingens kontekst (Bell 1992:83). Det er fra dette Bell bruker *ritualisering*.

Framfor å bruke termen «ritual», foretrekker Bell å bruke «ritualisering». Ved å bruke ritualisering som en praksis, vil den skilles vekk fra andre praksiser (Bell 1992:89). Ritual handler ikke bare om hverdagsrutiner eller vane, men er også en strategisk og logisk måte å

differensiere mellom ulike kategorier av ritualisering (Bell 1992:92-93). Bell forklarer ritual videre slik:

Ritual action involves an inextricable interaction with its immediate world, often drawing it into the very activity of the rite in multiple ways. Exactly how this is done, how often, and with what stylistic features will depend on the specific cultural and social situation with its traditions, conventions, and innovations (Bell 1997:266)

Brück og Bell har et en nokså lik tilnærming til ritual, og disse aspektene som vil være viktig i denne avhandlingen. Ritual vil i denne avhandlingen derfor forstås som et forsøk på å håndtere den verden man lever i, og at de handlinger som blir gjort på bakgrunn av denne forståelsen av verden både er strategisk og logisk i den gitte kulturen og sosiale konteksten hvor dette appliseres. Ritual er derfor situasjonsbasert, og må sees i henhold til kontekst.

3.3 Konseptet depot og intensjonelle og ikke-intensjonelle deponeringer

Som med begrepet ritual, har også betydningen av depot, eller deponering vært utsatt for mye diskusjon. Hva legger man egentlig i dette ordet? Det største problemet, er bruken av «offerdepot». Åsa Berggren (2006, 2010) er en av de som har diskutert problematikken rundt dette begrepet, særlig med tanke på skandinaviske språk. Offerbegrepet på engelsk er delt inn i to grupper, «sacrifice» og «offerings», hvorav vi til sammenligning kun har ordet «offer» på de skandinaviske språkene. Ordet «offerings» vil si det å gi, som er den samme betydningen av det skandinaviske ordet. Men til sammenligning indikerer «sacrifice» at noe eller noen må bøte med livet, det vi mer spesifikt kaller blotsoffer (Berggren 2006:303; 2010:45-46). Det og kun å bruke ordet «offer» blir da svært problematisk uten å skulle spesifisere tydeligere hva som egentlig legges i det hver gang det brukes. Bruken av begrepet «offer» er ikke det eneste som er problematisk innenfor tolkning av nedleggelse. Dette kan eksemplifiseres med begrepet «special deposits». Helena Hamerow (2006) bruker dette uttrykket, og bruker begrepet i sammenheng med dyr- og menneskebein som er deponert innenfor boplass, spesifikt i groper, grøfter, boligstrukturer og graver. Det argumenteres at disse nedleggelsene var intensjonelle på bakgrunn av dens varsomme plassering, fullstendighet og posisjonen til depotet (Hamerow 2006:2). Hamerows bruk av «special deposits» har fått nokså kross kritikk (Morris og Jervis 2011). Et slikt begrep, står i fare for å falle innunder en problematisk

3 Teoretisk rammeverk

dikotomi. Som det ligger av kritikken, skaper dette et forhold til det normale som ikke sikkert kan identifiseres. Disse depotene kan simpelthen være en del av en kontinuerende variabel, enn et avvik fra det som blir tolket som «normalt». Med et slikt begrep, står man i fare for å bli fanget innenfor en dikotomi om «ritual-rubbish» (Morris og Jervis 2011:74). Altså igjen står vi i fare for å havne i dikotomien sakralt-profant. Det er derfor grunn til å bruke et annet ord for deponeringer generelt. Et bedre begrep, vil derfor være «rituelle nedleggelse», som omfatter seg av langt flere handlinger enn hva «offer» eller «special deposits» gjør. Begrunnelsen for dette begrepet ligger i det faktum at offer er et ritual, men at ritual ikke alltid vil være et offer (Lund 2009:32)

Et depotfunn betegnes som en nedleggelse av en samling gjenstander med hensikt om å bevare verdigjenstander eller som offernedleggelse (Thunmark-Nylén 1995:48). Gjenstandene depotene består av har vært med på å definere dets funksjon, og gitt en bestemmelse over hvor lang tid den har vært tatt i bruk (Zachrisson 1998:37). Depotfunn har blitt definert som et fenomen som oppstår atskilt fra det vi oppfatter som boplassmateriale og gravnedleggelse, på tross av at vi finner slike nedleggelse i de aktuelle kontekstene (Karsten 1994:18). Ideen om det sakrale og profane er en gjennomgående aspekt rundt forskningen av depotfunn (Karsten 1994:18; Lund 2009:31). I den skandinaviske arkeologien ble det definert et sett med kategorier for de forhistoriske boplassene, som de arkeologiske funnene skulle tolkes i relasjon til de områdene, og var delt inn i boplass, grav- og offersteder (Berggren 2006:303). Denne metoden for å tolke et materiale har blitt diskutert av Berggren (2006:303) for å ha vært svært problematisk. Dette forklarer hun med at denne tolkningsmetoden ofte blir brukt om gjenstander som ikke har noen tilhørighet innenfor boplass eller grav, og derfor er den eneste gjenstående forklaringen offer. Generelt i forskningen har det vist seg to viktige distinksjoner av depotfunn i henhold til tolkningen av dens funksjon. Argumentet for denne inndelingen har bestått av hvorvidt gjenstandene har vært mulig å innhente på et senere tidspunkt, eller om dette ville vært problematisk (Bradley 1998:5). Det som har vært avgjørende for denne distinksjonen er hvorvidt gjenstandene er funnet i våtmark eller tørrmark. De gjenstandene som har blitt funnet i tørrmark, har generelt blitt tolket som profane nedleggelse av typen avfall, verktøy og verdier (Bradley 1998:5; Lund 2009:32). Problemet med denne måten å differensiere funnkontekstene til depotgjenstandene, som det kommer fram av Richard Bradley (1998:5), er at det i mange tilfeller ikke har blitt tatt hensyn til at landskapet kan ha vært vesentlig annerledes da gjenstandene ble nedlagt, kontra når de blir utgravd. Eksempelet som blir tatt fram her er det som blir tolket som myrfunn. Selv om

en gjenstand blir funnet i en myr i dag, trenger det ikke bety at gjenstanden ble lagt ned i en myr på det tidspunktet den ble deponert.

Et sentralt aspekt ved deponeringer er hvordan klarer vi å skille ut om en gjenstand er intensjonelt nedlagt, eller om den er tilfeldig mistet. Tidligere i forbindelse med husdeponeringer, har dens praktiske funksjonalitet blitt lagt til grunn. Hvis gjenstanden ikke hadde noen funksjonell forklaring, var den dermed et offer (Falk 2008:18). Problematikken rundt intensjonell og ikke-intensjonell deponering ligger i stor grad rundt tolkningen av enkeltdeponeringer (Karsten 1994:28). Som det kommer fram av kapittel 2, er det svært lite som er gjort i henhold til deponeringer i middelalder (se Falk 2008). Derfor blir det mest relevante referansepunktet for deponering å være i jernalder, kanskje spesielt i vikingtid. Som introdusert ovenfor, har depotfunn blitt tolket som en samling med to eller flere gjenstander som tidsmessig er like. Denne definisjonen blir derfor vanskelig å forholde seg til når det dreier seg om enkeltgjenstander.

Anne Carlie (2004) har utviklet et sett med kriterier som også egner seg til tolkningen av enkeltdeponeringer. Kriteriene argumenterer for gjenstandenes karakter, spor etter rituell behandling, plasseringen i den aktuelle konteksten og tilgjengelighet (2004:19). Det er også disse kriteriene jeg vil forholde meg til videre i analysen, og de vil bli presentert i sin helhet i påfølgende kapittel.

3.4 Oppsummering

Kontekstuell arkeologi er relevant for denne avhandlingen fordi den forholder seg til de ulike aspektene ved gjenstandens funnkontekst. Hvordan vi setter ulike gjenstander opp mot hverandre i den konteksten de er funnet, er etter min mening essensiell for å forstå dens funksjon. Ritualteori vil i sammenheng med dette kunne gi ytterligere informasjon om hvorfor en gitt handling ble gjennomført.

4 Metode og materiale

I dette kapittelet vil jeg blant annet presentere den metoden som står sentralt for analysen av intensjonell og ikke-intensjonell deponering som nevnt i forrige kapittel. Deretter vil jeg kartlegge noen av de kildekritiske punktene for denne avhandlingen. Tilslutt vil jeg presentere materialet i sin helhet.

4.1 Kriterier for intensjonell deponering

Denne avhandlingen omfatter 26 av de amulettene som har blitt funnet i Norge, og disse er datert til store deler av middelalder. Materialmengden tatt i betraktning, blir analysen i denne avhandlingen en kvalitativ analyse av arkeologisk kontekst i sammensetning med filologisk materiale.

Satt i sammenheng med de prinsipper om ritual og kontekst, som ble presentert i forhenstående kapittel (Bell 1992, 1997; Brück 1999; Hodder 1991), vil jeg bruke Anne Carlies (2004:19) kriterier for å analysere de rituelle nedleggelsene. Kriteriene er i utgangspunktet utviklet for nedleggelse i husstrukturer, men disse kan brukes til flere kontekster.

Kriteriene er delt inn under fire punkter. Første punkt (a) handler om funnets karakter i form av materiale, type, alder og symbolikk, og hvordan disse aspektene utpeker seg sett i sammenheng med det generelle funnbildet i huset. Det andre punktet (b) er om materialet viser tegn etter å ha blitt rituellet behandlet. Dette eksempelvis ved brenning, sliping eller om deponeringen er gjort på en særskilt måte. Det tredje punktet (c) handler om plassering, spesifikt plassering i huset, i senteret, i hjørner eller ved innganger. Det siste punktet (d) går ut ifra hvorvidt funnet er i en lukket arkeologisk kontekst, eller har vært tilgjengelig etter at huset var ferdig bygd. Alternativt er det også om funntypen i kombinasjon kan tyde på en bevisst deponering (2004:19).

Selv om Carlies kriterier dreier seg om deponeringer i husstrukturer, kan de fint la seg bruke i flere kontekster. Det er svært lite som er endret, men den er nå litt mer generalisert til å kunne passe flere kontekster.

- A. Funnets karakter i form av materiale, type, alder og symbolikk sett i sammenheng med dets arkeologiske funnkontekst
- B. Er det aspekter som tyder på at materialet har blitt rituellet behandlet. Er det tegn på at deponeringen er gjennomført på noen særskilt måte?
- C. Funnets plassering i dens gitte kontekst.
- D. Har det deponerte materialet vært tilgjengelig, eller er det andre aspekter som tyder på at materialet var bevisst deponert?

Carlie (2004:19) mener at desto flere av kriteriene det aktuelle materialet oppfyller, desto større sannsynlighet er det for at det dreier seg om rituelle handlinger.

4.2 Kildekritiske forhold

Det er svært viktig å understreke at de translittereringene som jeg skal forholde meg til i denne avhandlingen ikke er gjennomført av meg, men ulike filologer gjennom flere tiår. Dessuten er det verdt å notere at de amulettene som er sammenbrettet, i stor grad ikke har blitt brettet ut. Dette vil da si at på dette tidspunkt ikke har fullstendig kunnskap om tekstene i amulettene.

Når det gjelder funnkontekstene til de ulike amulettene, som er det største kildekritiske punktet, er at ikke alle har like utbrodert informasjon. Noen av amulettene har svært lite arkivmateriale, slik at noen tolkninger kan være nokså usikre. Nøyaktighet i henhold til datering, er dette i stor grad basert på det filologiske aspektet, som medfører at et stort antall av amulettene har en datering som tilsier ca. 1100-1400-tallet. Selv om noen kontekster kan være til dels usikre, og dateringen kan være noe vid i mange tilfeller, kan vi likevel få en viss idé av hvilke sosiale aspekter amulettene representerer videre i analysen.

4.3 Arkeologisk og filologisk materiale

De blyamulettene jeg kommer til å forholde meg til i denne avhandlingen, er de amulettene som tidligere har blitt publisert eller på annen måte bearbeidet. Det dreier seg i alt om 26

4 Metode og materiale

amuletter som avklart innledningsvis. Amulettene har blitt funnet i hovedsakelig fire ulike arkeologiske kontekster, vil bli presentert under følgende kategorier: Hus/bebyggelse, kirke, grav/gravhaug og løsfunn.. Videre i dette kapittelet vil hver enkelt amulett bli presentert med kontekst og utforming. Om amulettene har en mer spesifisert datering enn hva det kommer fram av dateringen av inskripsjonen, vil det også bli presentert her.

Utførelsen av amulettene varierer, og er gjerne i remser, plater eller kors, som i flere tilfeller er brettet sammen, men det er også de som ikke er brettet. Hva størrelsen angår kan den variere i noe grad, men dette viser seg mest når amulettene har blitt brettet ut, og da kan remsene være opptil 24 cm lange. I sammenbrettet tilstand er amulettene stort sett ikke større enn 2-3 cm i bredde. De som ikke har blitt brettet er noe større enn disse.

Hus/bebyggelse

De 12 amulettene som faller under kategorien hus/bebyggelse, er de amulettene som har blitt funnet innenfor en husstruktur, eller i nærforbindelse med husstrukturer og annen bebyggelse av tidsmessig relevans.

BRM 65550, BRM 76/4706 og BRM110/3415

Figur 2 Bildet viser plasseringen av BRM 65550 (nr. 1), BRM 76/4706 (nr. 2) og BRM 110/3415 (nr. 3) på bryggen i Bergen.

På bryggen i Bergen er det funnet i alt tre amuletter. Den første (BRM 65550) ble funnet i en passasje under en bygning i Gullskoen. Som de fleste av amulettene, har ikke denne noen konkret datering, men den har trolig ligget under brannlaget som er fra 1413 (Liestøl et al. 1990:241). Plasseringen av denne amuletten er illustrert i figur 2 med markør nr. 1. Amulettene er en remse som måler 6,9 cm lang og 2,5 cm bred, og tykkelsen er drøyt 1 mm. Remsen ble funnet brettet sammen hvor hver ende var brettet inn mot midten, og så sammen. Denne

amuletten har latt seg brette ut, men det førte til noen skader (Liestøl et al. 1980:77). Innskriften har latt seg translitterere fra runer og står som følgende på latin:

ok arreton+Johannes, Marcus, Mattheus, Lucas. Orate!

Ave Maria; Jesus Kristr; Ave Maria. (Liestøl et al. 1980:80)

Den neste amuletten (BRM 76/4706) ble funnet i en passasje i Rosenkrantzgate 4, nærmere bestemt i en middelalderbygård midt på bryggen (Therese Nasset, personlig kommunikasjon om arkivmateriale, nov.2015). Plasseringen av denne amuletten er illustrert i figur 2 med markør nr.2. Denne amuletten er en firkantet plate med innskrift på begge sider, den måler 3,1 cm på det bredeste, og er datert til 1300-tallet (Runearkivet 1996b). Innskriften til denne amuletten har blitt sett på som svært usikker, men den mest trolige tolkningen er at det er snakk om en «abrakadabra» eller «abrakalabra» innskrift på begge sider av amuletten (Knirk 1993:23).

Den siste av de tre funnet på bryggen i Bergen (BRM 110/3415), ble funnet i et utfyllingslag i et tømmerfundament. Laget hvor amuletten ble funnet, ble trolig deponert etter brannen som er datert til 12245/1230 (Dunlop 1993). Plasseringen av denne amuletten er illustrert med markør nr. 3 i figur 2. Denne amuletten er en ovalformet plate, med hakk på den ene langsiden. Den måler 4 cm på det lengste og er 2,1 cm bred. Innskriften er på dette tidspunkt ikke meningsgivende, men det kan se ut til å forestille et palindrom (Runearkivet 1996a).

A194

Figur 3 Bildet viser amuletten som ble funnet under utgravningen på Lurekalven innskriftsnr. A194. Foto: Ann-Mari Olsen © Universitetsmuseet i Bergen

Denne amuletten ble funnet på Lurekalven i Hordaland. Lurekalven er en ødegård som ligger på øya Lygra (Kaland 1979:71). Utgravningen av denne ødegården som beskrevet av Sigrid H.H. Kaland (1979:72), fokuserte feltarbeidet seg om åkersystemet- og arealet, reiner og rydnignsrøyser, hvorav de videre jobbet inn mot hustuftene. Det er to tufter som er presentert, ‘hus I’ og

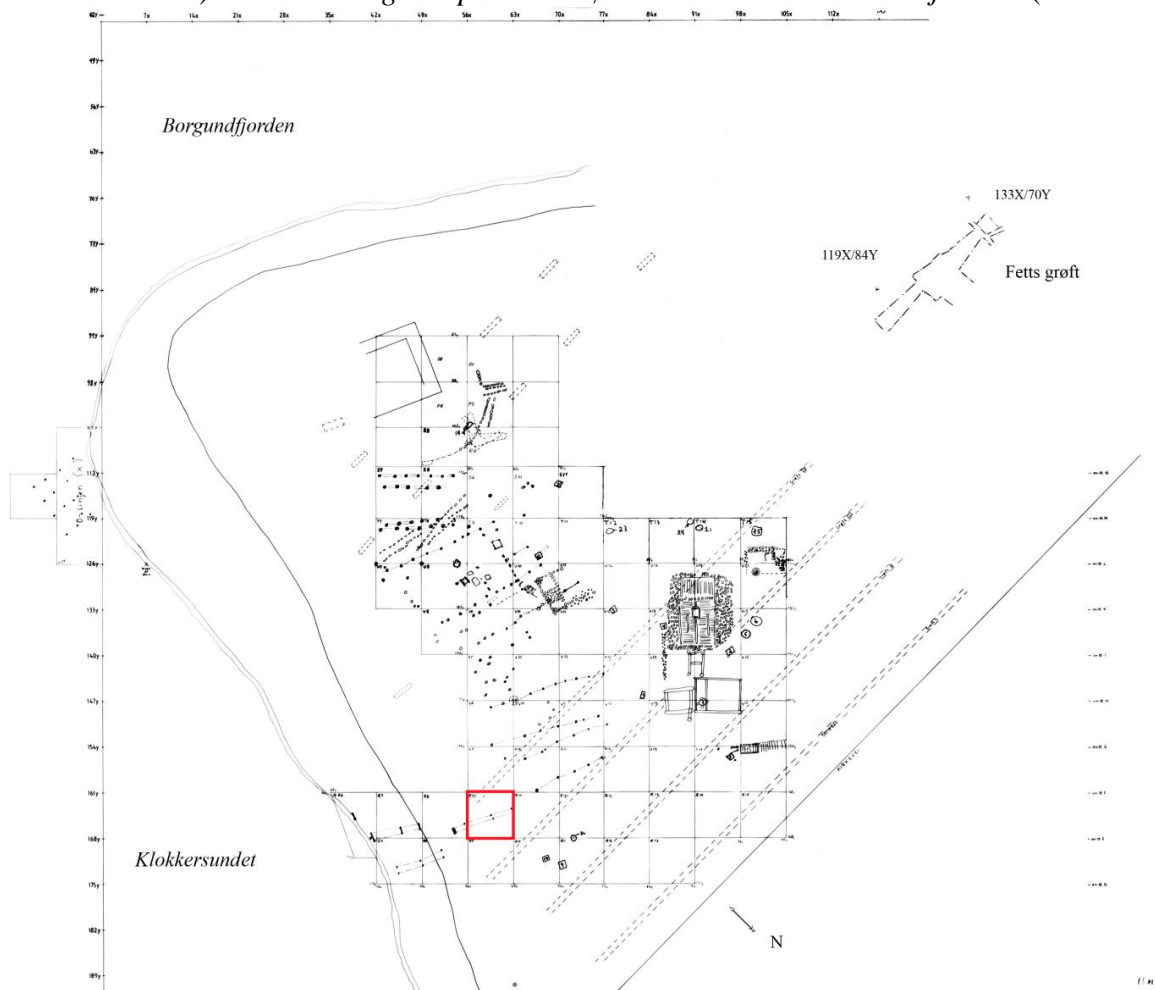
4 Metode og materiale

‘hus II’. Det beskrives ikke nøyaktig hvor amuletten er funnet, men det er kun i hus II det nevnes noe om funn av bly (Kaland 1979:73-74). I henhold til denne avhandlingen, drar jeg en slutning om at det trolig var her den ble funnet. Denne amuletten er en sammenbrettet remse/plate som måler omtrentlig 2,6 cm på det bredeste (se figur 3) (Runearkivet u.d.-e). Innskrift basert på følgende translitterering:

Linje 1: Karkaro.s linje 2: Sumote.inluc linje 3 .gordin.inga (Runearkivet u.d.-e)

BRM 1/1448

Under utgravning av Borgund-Kaupangen i Sunnmøre i 1960, ble amuletten funnet i det som kalles Søndre felt. Det gis ingen tydelig informasjon om konteksten i de dokumenter som er undersøkt i forbindelse med denne gjenstanden, men i Runearkivets dokumenter er det skrevet ned en koordinat (Runearkivet u.d.-b). Ut fra et oversiktskart i Arne J. Larsens (se fig. 2 Larsen 2008:45) artikkel *Borgund på Sunnmøre - De eldste konstruksjonene* (som vist i

Figur 4 Viser med rød utheving (tilføyd av undertegnede) hvor amuletten BRM 1/1448 ble funnet. Figuren er hentet fra Arne J. Larsen (2008:45)

figur 4), har det vært mulig å plassere funnstedet noenlunde. Ut i fra den informasjonen som gis fra Runearkivets dokumenter, og Larsens oversiktskart, er amuletten funnet i nærheten av gangbroene (se også fig. 4 i Larsen 2008:47). Noen nærmere beskrivelse finnes ikke. Selv om det ikke er mulig å finne noen ytterligere informasjon om hvilken kontekst amuletten ble funnet i, kan det tydes at den har blitt funnet i forbindelse med en rekke strukturer. Amuletten er en plate som er brettet to ganger, måler 4,8 cm på det lengste og har en bredde på ca. 1,4 cm og en tykkelse på ca. 0,5 mm (Runearkivet u.d.-h). Translitterering er som følger:

Linje 1. *Johannes* (trolig rester etter navnet)

Linje 2. *Marcus, Lucas, Matheus* (nokså maltrakterte)

Linje 3. *Tetragrammaton Amen* (Runearkivet u.d.-h)

C29696a

Det er ikke mye sagt om denne amuletten, hverken i arkivmateriale eller i litteratur. Den ble funnet på Torkelsby i Våler, like utenfor en hustuft. Denne tuften har blitt tolket som en smie, på bakgrunn av andre funn (Olsen 1960:161). Dette er en blyplate som er brettet to ganger og måler 5x4 cm. Tegnene som er risset inn, gir inntrykk av å skulle forestille runer, men innskriften er ikke meningsgivende. Vedkommende som har risset inn dette, har sannsynligvis ikke vært kyndig i runeskrift (Olsen 1960:161-162).

TL368

Figur 5 Bildet viser amuletten som ble funnet under utgravningen av Nedre Langgate 18 i Tønsberg musnr. TL368. Foto: Eirik Irgens Johnsen © 2016 Kulturhistorisk museum, UiO

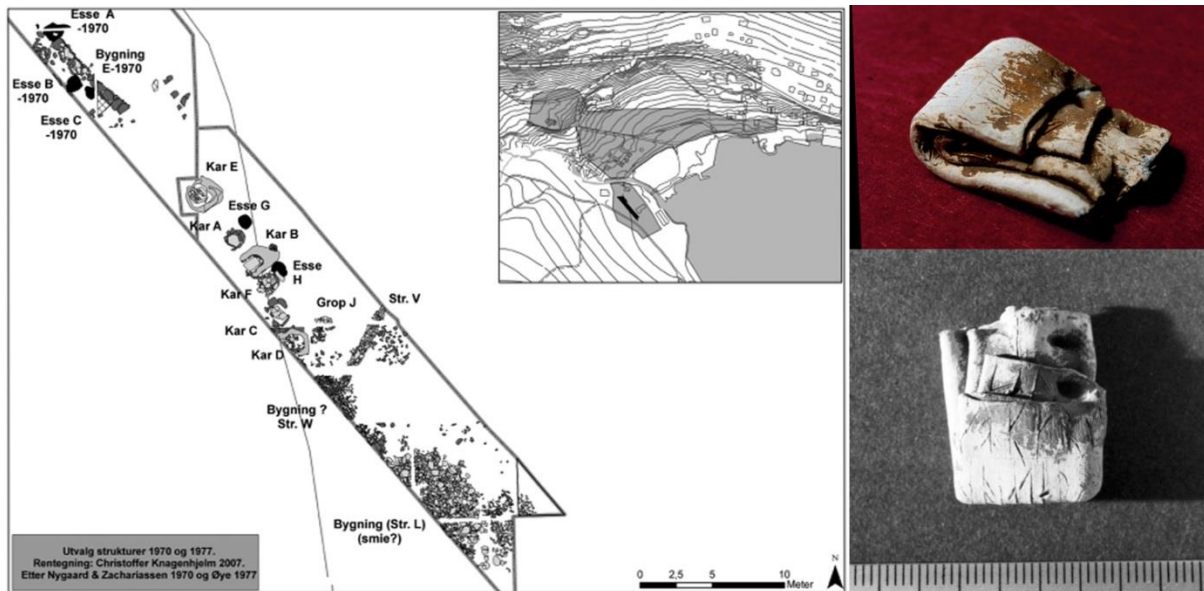
Blyamuletten fra Tønsberg ble funnet i 1976 under en utgravning ledet av Riksantikvaren i Nedre Langgate 18. Funnstedet er ved en brygge som lå til Olavsklosteret som er fra middelalderen, ca. 100 meter unna. Amuletten er en av få som har blitt arkeologisk datert og er omtrentlig fra 1300-1375 (Gosling 1989:87, 90). Amuletten var en sammenbrettet plate, som

ved utbretting viste seg å ha runene på innsiden, og den måler 5x2,3 cm og er omtrent 1 mm

4 Metode og materiale

tykk (Gosling 1989:90). Innskriften er beskrevet som noe omrotet, og selv om det viser seg et visst system i sammensetningen av runer, så gir den ikke noe språklig mening (Gosling 1989:91).

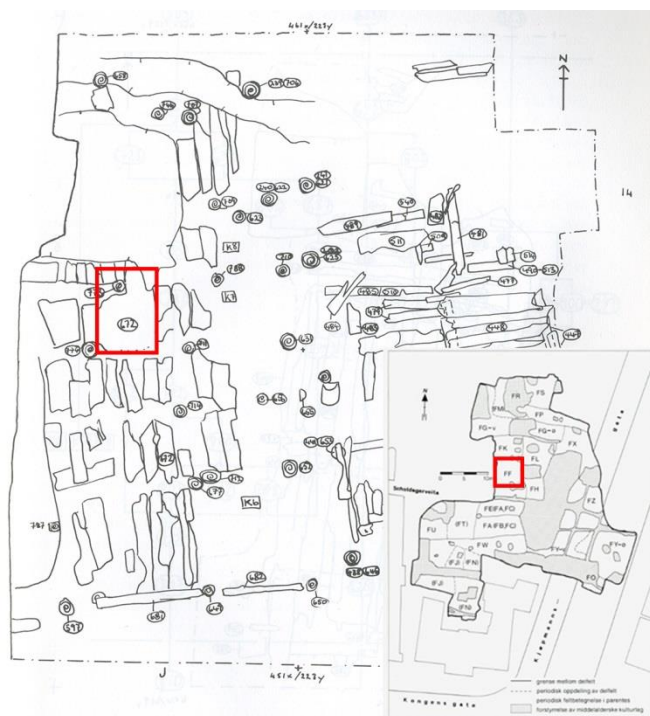
BRM 32/250

Figur 6 Bilde til venstre: Oversiktsbilde av feltet som ble gravd ut i 1977, hentet fra Knagenhjelm (2008:61 se fig. 2). Bilde øverst til høyre: amulett fra Kaupanger hovedgård foto: Ukjent © Universitetsmuseet i Bergen. Bilde nederst til høyre: Amulett fra Kaupanger-hovedgård foto: James E. Knirk © 2016 Kulturhistorisk museum.

Det finnes svært lite informasjon om den nøyaktige funnkonteksten til denne amuletten. Den ble funnet under en utgravning i 1977, ved den middelalderke kaupangen Kaupanger i Sogn. (Knagenhjelm 2008:57; Runearkivet u.d.-j). Denne utgravningen dekket i alt 230m², og det ble i store deler gravd helt ned til undergrunnen. Konstruksjoner som utgjorde dette arealet var fundamentene til det som ble tolket som smie, steinforede groper, og som kullgroper (Knagenhjelm 2008:62). Utover dette ble det funnet diverse gjenstander og en del avfall etter jernsmiing, men også materiale som tyder på andre bostedsaktiviteter Bostedsaktiviteten her har blitt datert til tidlig 1100-tallet og utover 1300-tallet (Knagenhjelm 2008:62). Det er ingen helt klare beskrivelser av nøyaktig hvor i dette området amuletten ble funnet, men den ble trolig funnet utenfor dette produksjonsområdet (Sölvberg 1977). Amuletten er en blyplate som er sammenbrettet (se figur 6), i utbrettet tilstand er den antatt å være 5x8 cm. Amuletten har ikke blitt brettet ut, slik at kun deler av innskriften har blitt translitterert (Liestøl 1977). Innskriften har blitt tolket til å inneholde en samling trylleord, helgennavn, gudsnavn noe latin og muligens gammelnorsk. Trylleordet *agla* opptrer 3 ganger og er stilt opp i korsform. Videre inneholder innskriften «*Jacop, credo*», neste linje «*Sother, Agios*», og siste linje «*Eia... David*» (Liestøl 1977).

N28109

Figur 7 Bildet viser en oversikt over delfelt FF og hvor på Folkebibliotekstomten denne befant seg. Den røde uthevingen er tilføyd av undertegnede. Tegning nederst i høyre hjørne er av Egil Horg hentet fra Christophersen og Nordeide (1994:20 se fig. 12). Oversiktstegningen av delfelt FF er hentet fra Hodkinson (1986:151).

Denne amuletten ble funnet under utgravningen av Folkebibliotekstomten i Trondheim i 1975 i felt FF i lag 672 (se figur 7). Det som utgjør området hvor amuletten er funnet er en passasje. Denne amuletten har fått en arkeologisk datering til 1225 til 1275. Utformingen av denne amuletten er et kors, hvorav den i den nedre stammen har et hull (Hodkinson 1986:149; Runearkivet 1999). Den største lengden på dette korset måler 5,8cm, og kortlengden er 2,6 cm. Korset er ca. 1-2

mm tykt (Hagland 1990:35). Av det som har latt seg translitterere har *agla* dukket opp seks ganger på dette blykorset.

Sammen med dette har det også blitt tolket «*Maria*» og «*agios*» (Runearkivet 1999).

B8440

Figur 8 Bildet viser amulett som ble funnet på gården Hellaug musnr. B8440. Foto: Svein Skare © 2016 Universitetsmuseet i Bergen

Denne amuletten ble funnet i en bakke på den nedlagte gården Hellaug på Vinje i Hordaland. Amuletten er formet som en plate, og har to hull rett over midten. Den lengste bredden er 1,7 cm lang, og er 1-2 mm tykk (Runearkivet u.d.-a). Innskriften på denne amuletten har ikke gitt noen meningsgivende tolkning, det er runelignende tegn, som har blitt tolket til å kunne være r og b (Runearkivet u.d.-a).

C30973

På Leiulstad i Aust-Agder ble denne amuletten funnet på en flat åker i et svakt kulturlag inntil en jordblandet røys, på dette området har det tidligere blitt gjort spredte funn. Funnstedet til amuletten ligger kun 15-20 meter fra en hustuft som har blitt datert til vikingtid-middelalder (Riksantikvaren u.d.; Runearkivet u.d.-c). Amuletten er en lang remse som har vært rullet/brettet sammen. Målene på denne amuletten i utbrettet tilstand er på det lengste 24,2 cm, 1,5 bred og ca. 0,5 mm tykt (Runearkivet u.d.-c). Translittereringen av amuletten er som følger:

Kristus...Kristus...Kristus.....(at)que pater...s(anc)ta

Maria qua

Cus Lucas Johannes Mattheus. Dominus noster qui est Kristus.....Jesus. Amen.(Runearkivet u.d.-c)

C37230

Denne blyamuletten ble funnet i forbindelse med en utgravning av en fjellgård ved Vesle Hjerkin i Oppland. Fjellgården stammer fra vikingtid-middelalder (Knirk 1987:6). Amuletten ble funnet i en avfallsdyngge mellom to av bygningene på fjellgården (Knirk 2007:86). Amuletten er en plate som måler 3x3 cm. Innskriften inneholder runer og runelignende tegn, men sammensetningen har ikke gitt noen meningsgivende tolkning (Runearkivet u.d.-d).

Kirke

Kategorien med kirkefunn, er den minste kategorien i denne avhandlingen. Dette dreier seg kun om to amuletter som forholdsvis er funnet i Nidaros og i Ål. De har blitt innlemmet i

Nidaros domkirke XXXIX.

Figur 9 Bildet viser amuletten som ble funnet i Nidarosdomen musnr T1473. Foto: Ukjent hentet fra Olsen (1960:67).

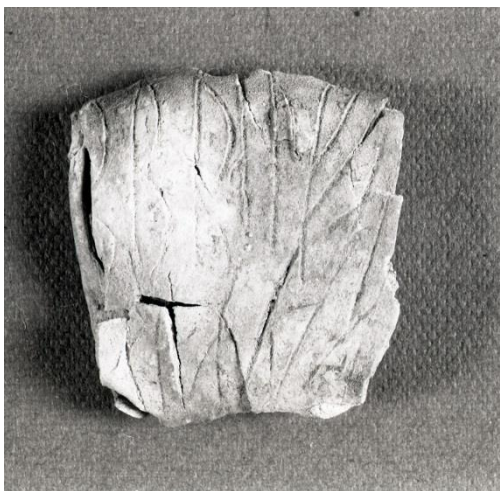
denne grupperingen fordi de har blitt funnet innenfor en kirkestruktur.

T1473

Amuletten fra Nidarosdomen ble funnet i koret, nærmere bestemt høyt oppe i gesimsen innimellom to steiner. Da den ble funnet i 1874, ble det antatt at den måtte ha blitt plassert der i forbindelse med enten muringen eller under en

reparasjon (Olsen 1960:67). Amuletten er et tilskåret blystykke, som måler 6x4,5 cm. På den ene siden av amuletten, er det risset inn et ansikt, på den andre siden er det risset inn årstallet 1479, og to rekker med runer som er tolket til 'ame(n)' og '(n)omin' (Olsen 1960:67).

C30964

Figur 10 Bildet viser amuletten som ble funnet under utgravningen av Ål stavkirketuft musnr. 30964. Foto: Aslak Liestøl © Kulturhistorisk museum, UiO.

Den andre amuletten som har blitt funnet i forbindelse med kirke, ble funnet under utgravningen av Ål stavkirketuft i 1959, omtrentlig midt i skipet over steinpakningen som tidligere har ligget under gulvet i kirken (Runearkivet u.d.-f). Dette var en sammenbrettet remse som ved utbretting viste seg å bestå av to remser. Mål på remse (a) er ca. 10cm lang og ca. 2,5 cm på det bredeste. Remse (b) måler 5,4 cm lang og ca. 2 cm bred. Runene har blitt slurvete utført (Runearkivet u.d.-f). Innerst i brettene ble det funnet flere små klumper, som ved videre analyse, viste seg å være

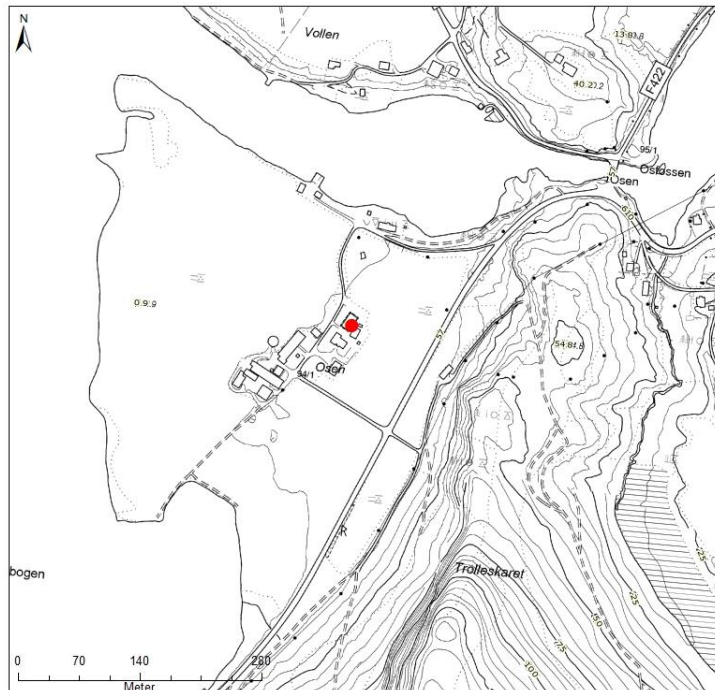
rester etter gnagerhår og kanel (Sjøvold og Slomann 1967:128). Innskriften på amuletten har blitt beskrevet som en samling magiske ord som ikke har noen språklig sammenheng. Trylleordet *agla* dukker opp fem ganger på denne amuletten, og hver gang etterfulgt av *mar(mor)*. På innsiden av remse (b) er det risset *airiatmison*, en forvent form av «Kyrie eleison». På innsiden av denne er innskriften trolig *tatimisanmakou* en forvansket form av «Christie eleison», men dette er usikkert (Runearkivet u.d.-f).

Grav/gravhaug.

Amulettene som befinner seg innenfor kategorien grav/gravhaug har blitt funnet innenfor denne konteksten. Totalt er det fem amuletter dette gjelder.

4 Metode og materiale

BRM 80/1

Figur 11 Viser hvor ca. amulleten fra Gaular ble funnet musnr. BRM 80/1.

Denne amulleten stammer fra en utgravning som ble gjort på dette området i 1978 (Knudsen og Dyvik 1980:1). Steinformasjonen hvor denne amulleten ble funnet, som ble observert 30 år tidligere, lå under det normale pløyelaget, og var derfor uforstyrret av gårdsdriften. I første runde før funnet av amulleten, ble denne steinformasjonen tolket som rester etter gravhaug eller flatmarksgrav på bakgrunn av funn av et spinnehjul (Knudsen og Dyvik 1980:2). Grunnen for denne tolkningen var fordi man visste at det hadde blitt gravd ut to gravhauger i 1768 i dette området. Da funnet av amulleten ble gjort, endre denne tolkningen seg til at steinformasjonene mest trolig var restene etter en hustuft (Knudsen og Dyvik 1980:2-4). Det ble utført videre undersøkelser året etter, og det ble gjort funn av en korsformet spenne, en beltehake av bronse, og det ble da fastslått at det var snakk om en grav fra folkevandringstid. Undersøkelser av steinformasjonen viste tydelige spor av sekundære nedgravninger, og det er derfor etter all sannsynlighet restene etter gravhaugene fra utgravningen i 1768 (Knudsen 1995:23).

Denne amulleten er et blykors som ble funnet i tre deler, og er beskrevet som sterkt forvitret. Forvitringen berører noen runer på den ene siden (a), men den andre siden (b) er intakt (Runearkivet u.d.-g). På bakgrunn av innskriften har det vært mulig å spesifisere dateringen litt mer. Det ble registrert en x-rune, som er nokså sjelden, slik at dateringen vil være i første halvdel av 1300-tallet (Knudsen og Dyvik 1980:7). Translittereringen er som følger:

A.g.l.a

Pater noster, qui es in caelis. Sanctificetur nomen tuum.

Adveniat regnum tuum. (Fiat) vountas tu (a sic)ut in caelo et (in te)ra.

Sit suoer nos!

Ab omni malo, amen.

Alpha (?), .

Abracalara, abracam abraça, abra.

Pax nobis!

(Ab) omni malo, amen. (Knudsen og Dyvik 1980:8)

S1616, S3550 a og b, og S11857a

I Stavangerområdet er det funnet fire amuletter i forbindelse med gravkontekst. Den første er S1616 som ble funnet på Madla kirkegård under oppkasting av en grav i 1886. Denne graven

Figur 12 Bildet viser plasseringen av de 4 amulettene som er funnet i gravkontekst. S3550 a og b vises ved markør 1, S1616 vises ved markør 2, og S11857a vises ved markør 3.

har blitt tolket til å være en kristen grav (Liestøl og Olsen 1954:227). Denne amuletten er korsformet og er 15 cm høy, og stammen og armene er ca. 2 cm brede. Høyre arm, er omtrent 3,5 cm, mens venstre side har omtrent en fjerde del gått tapt (Liestøl og Olsen 1954:227). Translittereringen som ble gjennomført av inskripsjonen på Madla-korset, ble delt inn i fire hoveddeler. I den første seksjonen som er henviset til som A, er

innskriften «*Ecce crucem Domini, fugite partes adversæ. Vicit leo de tribu Juda, radix David* (se herrens

kors, -flykt, fiendtlige makter! Seiret har løven av Juda stamme, Davids rotskudd)» (Liestøl et al. 1954:232). I neste seksjon som blir referert til som C, finner vi igjen evangelistnavnene. Videre i del D finner vi gudsnavnene *Tetragrammaton* og *alpha et omega*. I den siste delen B skal innskriften ha vært nokså vanskelig å lese. Den trolige lesningen er «*quo fonte (sunt) filii Aaron* (i kraft av hvilken 'kilde' ... Arons sønner... er til)» (Liestøl et al. 1954:233-236).

4 Metode og materiale

På øya Bru i Rennesøy ble det funnet to blykors (S3550 a og b) i en gravrøys fra bronsealder, og de var lagt innimellom noen steiner (Liestøl og Olsen 1954:279). Kors (a) som er det minste korset, måler 5,56 cm langt og er 3,5 cm bredt. Translittereringen er som følger:

a: *Adonai in(ri?) ici*

b: *kreddo. (Sancte) M(ichael) s(uscipe) a(nimam)*

c: *M(atthæus) ap(ostolus) Markus Lucas Johannes* (Liestøl og Olsen 1954:281-282)

Det andre korset (b) er noe større enn det andre, 6,4 cm langt og 4,4 cm bred, med runer på begge sider. Denne translittereringen er delt om i mange seksjoner, og det ligger flere usikkerheter i de ulike tolkningene, og er som følger:

a: *Deus*

b: *pax (mecum?)*

c: *crux (evnt. Kr(istus) v(incit))*

d: *crux?*

e: *Dominus*

f og g: *angus, ovis serpens, aries, lei, vernis*

h: *areton*

i: *(Sanctus) Olauus*

k: *Jhvh (Jehovah)* (Liestøl og Olsen 1954:282-285).

Den siste amuletten som er funnet i forbindelse med en gravhaug er S11857a. I innberetningen til topografisk arkiv ved Arkeologisk museum i Stavanger skrevet av Ola Rønne, ble amuletten funnet i røys 2. Det er en svært kompleks røys som blir beskrevet, både i forhold til konstruksjon, men også i forhold til funnmaterialet. Dateringen av bunnlaget som bestod av brente bein og kull, ble datert til 1690±60 BP, altså romertid mot folkevandringstid. Adskilt fra dette laget ble det funnet jernfragmenter som har blitt tolket til å ha vært et enegget sverd, og tyder på en ny gravleggelse, en inhumasjon, i yngre jernalder. Deretter får vi tilslutt amuletten på toppen av dette laget, og som er datert til 1300-tallet (Rønne 2000:10-11). Amuletten er korsformet og er 10,9cm høyt og 8,3 cm bredt, bredden på hver enkelt korsarm er omtrent 1,9-2 cm (Nordby 2001:13). Translittereringen er delt inn i tre deler og er som følger:

1: esse krusem tomi ni fugite partes atuerse uisit leo tetrica iuta?? Kvatour grana in pen talum in ?? fontetutit aaron iesus.(Se herrens kors – flykt, fiendlige makter! Seiret har løven av Juda stamme [Davids rotskudd]) 2: ?ohannes markus mapeus lukas. 3: ?agla al pha et o? (Nordby 2001:13, 15)

Løsfunn

Som det kommer fram av kategoriens navn, er amulettene her funnet utenfor særskilt kontekst. Dette gjelder totalt syv av amulettene.

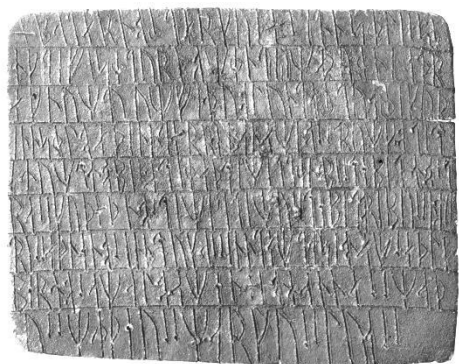
C52310

Denne amuletten er et løsfunn fra Heistad i Porsgrunn som ble funnet i 1991, i det som er antatt å være tilførte løsmasser på en fjellknatt nord for Heistadbukten. Amuletten er nok en remse, som kom inn i to deler som har en totallengde på 16,8 cm, er 1,1-2,1 cm bred og er 2-4 mm tykk (Knirk 1993:21). Innskriften på denne er bestående av en mengde svært kompliserte binderuner. Sammensetningen er ikke språklig meningsgivende (Knirk 1993:21-22)

C27421

Alshuskorset er et løsfunn fra Kråkerøy i Fredrikstad som ble funnet i 1944. Korset måler 9,3 cm på stammen, 5 cm totalt på korsarmene og er 5 mm tykk. Innskriften på denne er beskrevet som en samling vilkårlige runer, som ikke ser ut til å gi noen meningsgivende ord (Gosling 1989:86, 91)

C5330

Figur 13 Bildet viser amuletten som ble funnet på Ulstad musnr. C5330. Foto: Louis Smestad © 2016 Kulturhistorisk museum, UiO.

Amuletten fra Ulstad i Lom ble funnet i 1871, nærmere bestemt Klokkergården Ulstad. Blyplaten ble funnet når det skulle dyrkes opp et stykke jord, og jordstykket var fult av større og mindre steiner. Undersøkelsene som ble gjort på dette området, viste ingen spor etter tidligere dyrkning (Olsen 1941:101-102). Runeinnskriften viser seg å være blant annet fader vår på latin, og har blitt translitterert

4 Metode og materiale

som følger:

- I. *Patær nostær kui æs inn celiss : s*
- II. *–anktificetur nomen tuum aÞueniaÞ r*
- III. *–ægnum tuum fiaÞ uoluntas tua sikuÞ*
- IV. *Inn celo æÞ inn tærri panæm nosstrum kotid*
- V. *–ianum da nobis odie æÞ dimitte nobis debita nost-*
- VI. *–ra sikuÞ æÞ nos dimittimus debitoribuss noss*
- VII. *–triss æÞ ne nos inndukass inn tæmtacionæm sæÞ*
- VIII. *–bera nos a malo amen + iohannæss maÞ*
- IX. *–uss maÞPeuss markuss lukass*

(Olsen 1941:103)

C36688

Denne blyamulletten ble kjøpt opp av Oldsakssamlingen fra en samler i USA i 1986 etter at funnet ble gjort kjent i 1985. Det vi vet om amulletten er at det skal være en nordmann som har funnet den og tatt den med seg når han emigrerte til USA en gang for lenge siden (Knirk 1986:9). Det er derfor ikke mulig å plassere denne amulletten i sammenheng med andre funn fra dens opprinnelsessted. Blyremsen måler 7,5 cm lang, 1,5cm bred og 1mm tykk, og den skal ha vært brettet sammen fem ganger. Denne amulletten har latt seg brette ut (Knirk 1986:9). Innskriften har blitt translitterert slik «*agla. Mikael, Gabriel, Rafael, Raguel. Omnes angeli et arkangeli panasteron Gunnlaug(?) p(ater) n(oster) a(men)*» (Runearkivet u.d.-i).

C27348

Amulletten fra Hareton i Aurskog-Høland innkom til Oldsaksamlingen i 1943. Den lå liggende i dagen på oppdyrket mark. Blyremsen måler 8,4 cm lang med største bredde på 1,5 cm, og det er skrevet runer på alle langsiden (Olsen 1960:158). Innskriften er beskrevet som vanskelig å tolke på grunn av tilstanden til ristningen, men den har etter størst sannsynlighet ikke gitt noen språklig mening (Olsen 1960:158-159).

C58226

Amulletten er fremkommet ved metalldetektorsøk ved Kilen i Tønsberg, på et lavtliggende jorde som har vært utsatt for flom. Det er antatt at massene som ligger her er påfylt masse fra større byggeaktivitet i Tønsberg fra 1800-tallet og tidlig 1900-tall (Solli 2011). Amulletten er en firkantet plate som er sammenbrettet, og den måler 2,9x2,5 cm og er omtrent 5mm tykk. Platen har ikke blitt brettet ut før translittereringen ble gjennomført, og det er antatt at ca. 70 % av innskriften finnes på innsiden (Solli 2011). Det som har vært mulig å translitterere har

blitt tolket å være svært god latin. Dette omfatter «*eluas ut*» og «*hac famula dei, amen*». Dateringen er satt til å være trolig 1300-tallet (Solli 2011).

HKH 7498

Ved Hamar-Kaupangen ble amulettene funnet. Det må her påpekes at amulettenes plassering har vært gjort med bakgrunn i mindre gode beskrivelser fra Hamarmuseet da det ikke finnes noen nøyaktige koordinater for funnsted.

Den ble funnet i 1994 like på stranden ikke så langt unna Kaupangen. Dette er også en blyplate og den måler 2,3x2 cm og det er en del som er avbrukket. Innskriften er i første rekke trolig snakk om «*spir(itus)*», og i annen rekke er det trolig begynnelsen på ordet «*s(anctus)*», og den siste rekken har den latinske endelsen “um”, mens resten er en samling runelignende tegn (Nordby 2002:22).

4.4 Oppsummering

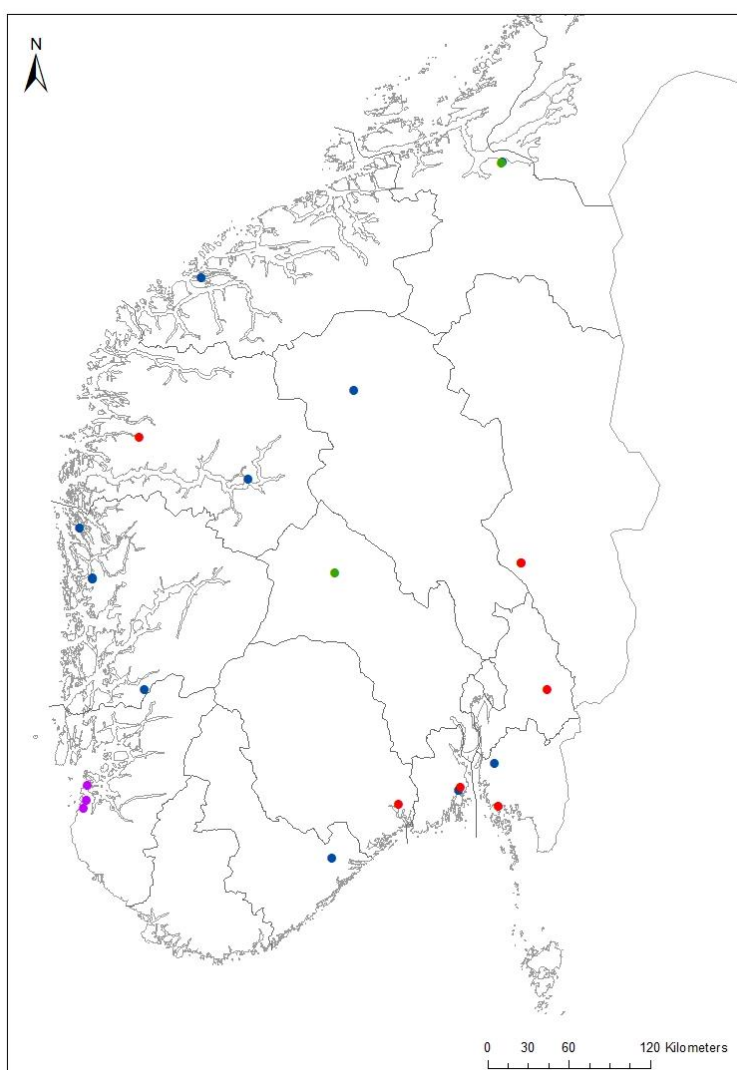
I dette kapitlet har kriteriene til Carlie for intensjonell og ikke-intensjonell deponering blitt presentert, og modifisert til denne avhandlingen. Disse kriteriene vil bli applisert på materialet i neste kapittel. Som nevnt tidligere faller løsfunnene bort fra analysen i kapittel 5 på grunn av manglende informasjon, men de som er relevante kommer til å bli diskutert i kapittel 7.

5 Analyse: Intensjonelle eller ikke-intensjonelle deponeringer

---

Et av formålene med denne avhandlingen er å undersøke i hvor stor grad amulettene er intensjonelt deponert. Kriteriene som ble fremlagt i foregående kapittel vil være grunnlaget

for denne analysen. I dette kapitlet vil amulettene bli undersøkt i sammenheng med sin kontekst.

Figur 14 Viser spredningen av amulettene i Norge. Bildet viser sørlige halvdel, med nordligste funn i Trondheim. Markeringene på kartet er fargekodet. Rød = Løsfunn/usikker, blå = Hustuft/bebyggelse, grønn = kirke, og lilla = grav/gravhaug

Som det fremgår av foregående kapittel er det funnet flest amuletter i forbindelse med husstrukturer eller annen bebyggelse (12). Deretter er rekkefølgen fra flest til færrest amuletter løsfunn (7), gravkontekst (5) og kirke (2). Den geografiske fordelingen av amulettene kan sees i figur 14, og hvilke kategorier amulettene har blitt plassert under kan sees i tabell 1.

Musnr	Hus/bebyg.	Kirke	Grav/gravhaug	Løsfunn
<i>BRM 65550</i>	x			
<i>C30964</i>		x		
<i>BRM 1/1448</i>	x			
<i>C29696a</i>	x			
<i>TL 368</i>	x			
<i>BRM 32/250</i>	x			
<i>BRM 80/1</i>			x	
<i>A194</i>	x(usikker)			
<i>BRM 110/3415</i>	x			
<i>C52310</i>				x
<i>C5330</i>				x
<i>BRM 76/4706</i>	x			
<i>S1616</i>			x	
<i>S3550 a</i>			x	
<i>S3550 b</i>			x	
<i>C27421</i>				x
<i>N28109</i>	x			
<i>C36688</i>				x
<i>C37230</i>	x			
<i>B8440</i>	x			
<i>S11857a</i>			x	
<i>C30973</i>	x			
<i>C27348</i>				x
<i>C58226</i>				x
<i>T1473</i>		x		
<i>HKH 7498</i>				x

Tabell 1 Oversikt over de ulike funnkontekstene som er representert, og hvilken kontekst hver enkelt amulett er innen innenfor

Kategorien løsfunn består av syv gjenstander. Med de kriteriene som er satt til grunn for bevisste nedleggelse, er det som nevnt i forrige kapittel ikke hensiktsmessig å ta disse amulettene med i denne delen av analysen. Amulettene har ikke vært mulig å knytte til en spesifikk kontekst, da de i stor grad har blitt innlevert av privatpersoner gjennom tiden. I denne analysen vil det derfor kun være aktuelt å undersøke konteksten til de 19 resterende amulettene.

I delkapitlene under vil jeg videre analysere amulettene i henhold til de kriteriene som ble presentert i foregående kapittel. Jeg vil ut i fra dette konkludere i hvorvidt hver enkelt amulett er intensjonelt eller ikke intensjonelt deponert i sine kontekster.

5.1 Funn i hustuft og annen bebyggelse

Det er i alt 12 amuletter som er funnet i sammenheng med husstrukturer eller annen bebyggelse. Av disse er det få som ved relativ sikkerhet kan bekreftes å ha en konkret tilknytning til eller er funnet innenfor husstrukturen. Det er i utgangspunktet bare amulettene som ble funnet på Bryggen i Bergen som med sikkerhet er funnet i en bygningsstruktur - amulettene fra Lurekalven utgravningen er usikker, men er trolig funnet innenfor en av husstrukturene. Utover dette er åtte av amulettene funnet i nær tilknytning til husstrukturer eller annen bebyggelse. En stor andel av de tolv amulettene som denne kategorien innbefatter seg av, kan vise seg heller å være tilfeldig tapt. Grunnen til dette vil jeg komme tilbake til senere i dette delkapittelet.

<i>Museumsnr</i>	A	B	C	D
<i>BRM 65550</i>	x	x		x
<i>BRM 76/4706</i>	x			x
<i>BRM 110/3415</i>	x		x	x
<i>A194</i>	x	x	x?	x?
<i>BRM 1/1448</i>	x	x		
<i>C29696a</i>	x	x		
<i>TL368</i>	x	x		
<i>BRM 32/250</i>	x	x		
<i>N28109</i>	x			x
<i>B8440</i>	x			
<i>C30973</i>	x	x		
<i>C37230</i>	x			

Tabell 2 Illustrerer hvilke kriterier amulettene i kategorien hus/bebyggelse oppfyller

Sett i sammenheng med de kriteriene som ble beskrevet i foregående kapittel, kan det sies at amulettene i denne kategorien ikke oppfyller veldig mange av kravene (se tabell 2). Alle amulettene oppfyller kriterie (a), men utover dette er det nokså sporadisk. De amulettene som oppfyller kriterie (b) er tatt med utgangspunkt om hvorvidt de er brettet eller ikke. Kriteriet (c) har kun fått to avkryssninger på dette stadiet.

Dette fordi det ikke kan sies med sikkerhet at plasseringene har vært betydningsfulle for deponering. Dette aspektet vil bli diskutert senere i dette delkapittelet. Det siste kriteriet (d) har jeg tatt utgangspunkt om gjenstandene har vært tilgjengelige etter at de har blitt deponert. Det er så langt fem amuletter som trolig ikke har vært tilgjengelige etter endt deponering. Jeg vil videre i dette delkapittelet diskutere disse kriteriene i henhold til amulettene, spesielt kriteriene (c) og (d).

Til å begynne med vil jeg starte med de amulettene som ble funnet på bryggen i Bergen. Et av de kriteriene som ble presentert i forgående kapittel handler om gjenstandens alder, og dette aspektet kan vise seg vanskelig å forholde seg til. Alle de tre amulettene har blitt arkeologisk

Figur 15 Bildet viser en oversikt over de aktuelle bybrannene på bryggen i Bergen, som amulettene har blitt datert ut i fra. Fra venstre: 1. Berørt område i bybrannen datert til 1248. 2. Berørtområde fra bybrannen datert til 1332. 3. Berørtområde fra bybrannen datert til 1413. Kartene er laget av undertegnede på bakgrunn av illustrasjoner av bybrannene hentet fra Bergenskartet (2003).

datert på basis av bybrannene i Bergen. Dette illustrerer ikke i så stor grad amulettenes alder, men gir kun en indikasjon at amuletten ikke kan være yngre enn det gitte året. Amulettene fra Gullskoen og Rosenkrantzgate viser visse likheter hva det angår plassering. Begge er funnet i passasjer i de aktuelle bygårdene. Passasjene var private ferdselsårer i mellom enkelt- og dobbeltgårder (Byantikvaren 2003:25). Sett i lys av alle bybrannene (se figur 15) som har herjet i Bergen gjennom flere århundrer er det vanskelig å si noe helt sikkert under hvilke forhold amulettene havnet under passasjene. Tatt i betraktning av kriteriet om tilgjengelighet var de trolig ikke det. Dette skulle i dette tilfellet tilsi at sannsynlighetsgraden for intensjonell deponering nå har økt, men på grunn av omstendighetene er det vanskelig å avgjøre om deponeringen er intensjonell. Den siste av de tre amulettene funnet på bryggen skiller seg ut fra de to andre. Den ble, som nevnt i forrige kapittel, funnet i et tømmerfundament i et utfyllingslag som ble deponert under utbyggingen etter den aktuelle bybrannen i 1248. Hva slags konstruksjon dette var spesifiseres ikke (Dunlop 1998:140), men trolig er det snakk om en bygningskonstruksjon. Hvis dette er tilfellet, vil den aktuelle tolkningen være at denne amuletten ble intensjonelt deponert.

Det siste funnet som trolig er funnet innenfor en huskonstruksjon er amuletten fra Lurekalven. Det finnes svært lite informasjon om denne, men ut fra det som ble presentert i foregående kapittel er den trolige plasseringen innenfor en av husstrukturene. Om amuletten var plassert

5 Analyse: Intensjonelle eller ikke-intensjonelle deponeringer

en spesifikk plass i huset kan ikke sies, slik at punktet om funnets plassering ikke riktig kan besvares. Hva tilgjengelighet angår, avhenger dette i stor grad av plassering. Hvis det skulle vise seg at denne amuletten ble plassert en plass under husstrukturen, vil spørsmålet om tilgjengelighet stille seg noe annerledes. Med slik usikkerhet om funnet kan det ikke på dette stadiet tas en avgjørelse om bevisst deponering.

Det finnes visse paralleller mellom amulettene fra bryggen i Bergen og amulettene fra Borgund-Kaupangen, Tønsberg og Folkebibliotekstomten i Trondheim. Som vist i foregående kapittel ble amuletten fra Borgund funnet i nærheten av en gangbro. I dette feltet ble det funnet flere ulike konstruksjoner, blant annet fiskehjeller til å tørke fisk og hustufter (Larsen 2008:47-49). Tønsberg-amuletten ble funnet i tilknytning til en brygge. Videre som med amulettene fra bryggen i Bergen, ble amuletten fra Folkebibliotekstomten funnet i forbindelse med en passasje som lå i nærheten av en konstruksjon. Denne har blitt tolket til å være et mulig sted for tørking av fisk (Hodkinson 1986:147). Dette er typiske steder hvor det kan tenkes at folk ferdes ofte, slik at det at en tolkning om tilfeldig tap er den mest trolige, men det kan likevel spekuleres i at disse stedene hadde en betydning. En praksis som kan vise seg relevant er deponeringen av våpen i forbindelse med broer. Våpen som er datert til vikingtid og middelalder har blitt funnet i nær forbindelse med Værebro og Stenløse bro i Danmark. En tolkning av Stenløse bro er at denne kan ha symbolisert en passasje mellom de levende og døde da den gikk fra boplassen til gravene (Lund 2005:112-113). En annen mulig tolkning av disse overgangene er at nedleggelsene hadde en tilknytning til reise. Både innenfor den hedenske religionen og i kristendommen hadde broer en relasjon til reiser fra denne verdenen til de dødes verden (Lund 2005:129). Det kan derfor tenkes at de aktuelle passasjene og gangbroene hadde en slik betydning.

Torkelsby-amuletten og amuletten fra Kaupanger-Hovedgård ble funnet i nærheten av det som er identifisert som produksjonsområder. Begge ble funnet i relasjon til blant annet smie. Det kan kanskje tenkes at de ble produsert i disse smiene og blei tapt like i nærheten. Om det skulle være snakk om tap av eller bevisst deponering i disse to tilfellene, kan ikke sies sikkert, da det ikke ligger nok informasjon til grunn til å gi en god tolkning av kontekst.

De tre siste amulettene, som ble funnet på gården Hellaug, Leiulstad og fjellgården Vesle Hjerkin, er funnet i forholdsvis nærhet til hustufter. Hellaug-funnet ble funnet i en bakke rett nedenfor gården som lå der. Det er noe usikkerhet i hvor lenge gårdsdriften varte, men den seneste dateringen som er tatt fra en av tuftene er fra begynnelsen av til midten av 1400-tallet.

Det har vært gjennomført flere undersøkelser på denne gården. På 1930-tallet ble det registrert to langhus og opptil flere røyser hvorav flere lå i nærheten av tuftene (Neset 2013:12, 86). Rundt 20 år senere ble nok en undersøkelse gjennomført, og det ble da registrert enda en tuft. Tidligere tolkninger av gården tilsier at den har vært i bruk siden vikingtid og fram til svartedauden gjorde sin innmarsj, men senere undersøkelser viser trolig at området ble tatt i bruk allerede i merovingertid (Neset 2013:14, 93).

På Leiulstad har det i likhet med Hellaug blitt gjort en del bosetningsfunn. Funnene som er gjort her er blant annet et ildsted i nærheten av strandkanten. Drøye 50m øst for dette ble det funnet rester etter en tuft datert til middelalder, og 150m nord for ildstedet ble det også funnet flere ildsteder med keramikk fra eldre jernalder. Rett vest for den første tuften ble det funnet nok en tuft, hvor det blant annet blei gjort funn av keramikk, beltestein, spinnehjul og kleberkar. Denne tuften er datert til vikingtid-middelalder (Hofseth 1981:37).

Gården som utgjør Vesle Hjerkinns består av fem sikre og en usikker tuft samt den ene avfallsdyngen hvor amulletten ble funnet. Noe bortenfor Vesle Hjerkinns er det registrert to gravhauger. Den nærmeste gravhaugen ligger ca. 450 meter nordøst for gården. Den andre gravhaugen ligger ytterligere 500m øst for den første gravhaugen (Weber et al. 2007:11-12). Vesle Hjerkinns funksjon tolkes som et knutepunkt for ferdsel over Dovre i vikingtiden. Gjenstander som er funnet i dette området indikerer at stedet kan ha blitt brukt som fjellstue. Dette gjelder spesielt fra middelalder hvor man har kunnet bevise økt ferdsel over området (Weber 2007:183, 185).

Amulettene fra Hellaug, Leiulstad og Vesle Hjerkinns har svært liten indikasjon på at de har blitt intensjonelt deponert på disse plassene. En bakke på Hellaug skulle ikke ha noen signifikant betydning, heller ei avfallsdyngen på Vesle Hjerkinns. I disse tilfellene er tolkning om tilfeldig tap svært reelt sett i betraktning av gjennomfarten på fjellgården. Dog er det noe usikkerhet ved funnet på Leiulstad. Den ble funnet ved rester av en røys, men dette kan vel så gjerne være en rydningsrøys, da det er vanskelig å skulle si noe om det i dag.

Som en gjennomgående faktor for dette delkapittelet, er det vanskelig å gi en eventuell tolkning av bevisste nedleggelse av amulettene, da stedene amulettene er funnet på i stor grad ikke uten videre kan tolkes som betydningsfulle. Selv om det i denne sammenheng er få konkrete deponeringer i husstrukturer, er husdeponeringer i tidligere perioder tolket som nokså vanlig. Skikken med å deponere gjenstander i stolpehull forsetter fra jernalderen og inn

5 Analyse: Intensjonelle eller ikke-intensjonelle deponeringer

i middelalderen, men i noe mindre grad. Hvor vanlig det var å deponere gjenstander i denne konteksten kan ikke sies sikker, da det i liten grad har blitt undersøkt, slik at dette kan være årsaken til den manglende kontinuiteten. En annen begrunnelse kan også være at det er en forandring av deponeringsmønsteret i overgangen til middelalder (Falk 2008:87, 90). I middelalderen ble det tatt i bruk en annen byggeteknikk som også kan være med på å forklare den manglende funnmengden i stolpehull, fordi man i større grad gikk over til bjelkekonstruksjoner, slik at den bærende stammen ble liggende ved vegglinjen og ikke taklinjen slik det gjorde tidligere. Det er gjort noen funn i denne sammenhengen i huskonstruksjoner i middelalderen og ut mot moderne tid (Falk 2008:90-91). Sett i sammenheng med funnet i tømmerfundamentet på bryggen i Bergen og funnet på Lurekalven, er det disse som mest trolig kan være intensjonelt deponert. Funn under gulv er blitt gjort i huskonstruksjoner i jernalder så vel som i middelalder, men det er svært få av disse, og det har vist seg vanskelig å relatere deponeringen til oppføringen av huset. Det er heller ikke tidligere gitt noen god forklaring for disse funnene (Falk 2008:99-100, 105).

5.2 Funn i kirker

Det er i alt to funn som er gjort i forbindelse med kirke. Den ene i Nidarosdomen og den andre i Ål stavkirketuft. Hva disse amulettene angår er det liten tvil hvorvidt de er bevisst deponert. Hva utformingen angår, kan det i utgangspunktet ikke diskuteres noe mønster ettersom det kun er snakk om to amuletter, men disse er i form av plate og remse.

<i>Museumsnr</i>	A	B	C	D
<i>C30964</i>	x	x	x	x
<i>T1473</i>	x		x	x

Tabell 3 Illustrerer de kriteriene amulettene i kategorien kirke oppfyller.

Sett i sammenheng med kategorien hus/bebyggelse, oppfyller amulettene funnet i kirkestrukturer flere av kriteriene for intensjonell deponering. Avkrysningene her er gjort på samme grunnlag som de forrige (a) funnets karakter, (b) hvorvidt amuletten er brettet eller ikke, og tilslutt (d) om gjenstanden var tilgjengelig på et senere tidspunkt etter deponeringen. Begge amulettene oppfyller en vesentlig andel av kriteriene, men unntaket er kriterie (b) for amuletten funnet i Nidaros. Både amuletten fra Nidaros og amuletten fra Ål tolkes som svært sannsynlig som intensjonelle deponeringer. Mye av bakgrunnen for dette veier på kriteriene (c) og (d), som jeg vil forklare nærmere under.

Amuletten fra Nidaros var deponert i gesimsen i taket ved koret og har neppe havnet der ved en tilfeldighet. Nidarosdomen har gått igjennom mange faser og ble først påbegynt i 1070. Utviklingen av Nidaros som en gotisk katedral startet i tiden rundt 1180, og den stod trolig ferdig rundt 1300-tallet (Bakken 1997:39-40). Nidarosdomen har vært utsatt for en rekke branner, første gang allerede i 1328 hvor i hovedsak oktogonalen og høyalteret ble ødelagt. I 1432, var det nok en brann i Nidaros. Under denne brannen var det tverrskipene som ble skadet. Den mest ødeleggende brannen fant sted i 1531, og la hele langskipet i ruin. I lang tid etter dette var det i stor grad langkoret og tverrskipet som ble brukt til kirkelige aktiviteter (Bakken 1997:40). Det er stor usikkerhet om domkirkens tilstand på 1400-tallet. Blant annet ryktes det om en brann i 1453, men dette vites ikke sikkert. Under erkebiskop Gautes tid fra 1475 til 1510, vet vi bare om inntekter som skulle brukes til bygging (Fischer 1965:388). Sett at det er et årstall som er oppført på amuletten, og at dette tilsier når den ble nedlagt, kan det være sannsynlig at den ble plassert der under en restaurering i perioden hvor Gaute var erkebiskop.

Amuletten som er funnet i forbindelse med utgravningen av Ål stavkirketuft ble funnet under gulvet omtrentlig midt i skipet, og skiller seg vesentlig fra de andre amulettene som er del av denne avhandlingen. Sett bort i fra at den er en av to som er funnet i kirkekontekst, ble det også funnet spor etter kanel og gnagerhår da amuletten ble åpnet. Det er så langt ingen av de andre amulettene som har fått bekreftet slike spor. I henhold til hva som var lett tilgjengelig i middelalderen, er funnet av kanel svært spesielt. Slike eksotiske krydder mente man blant annet fungerte for å balansere kroppens humorer (kroppens essensielle væsker) (Freedman 2015:47; se Galens teori om kroppens fundamentale elementer i Lindberg 1992:125-126). Middelalderens medikamenter var som oftest svært primitive og besto av urter som gjerne grodde på enger og i skoger lokalt. Det lå en viss prestisje bak krydder fordi de ble importert, og ble også derfor ansett som svært eksotiske. Kryddere som kanel var av den grunn også vesentlig dyrere enn de lokalt grodde urtene (Freedman 2015:47). I perioder med epidemier ble folket rådet til å lage mat med spesifikke krydder. Eksempelvis skulle kjøtt kokes i en suppe bestående av blant annet kanel, vin og eddik, og sauser skulle lages med kanel, ingefær og nellik. Remediene var ikke beregnet på den allmenne befolkningen, og de som ikke hadde råd til disse krydderne ble bedt om å be isteden (Freedman 2015:49; Nam 2014:320). Ut fra dette kan det tenkes at bruken av kanel var ment å ha en helende effekt.

5 Analyse: Intensjonelle eller ikke-intensjonelle deponeringer

Amulletten har ingen spesifikk datering utover at den stammer fra middelalderen. Ål stavkirke ble bygget i andre halvdel av 1100-tallet (Fuglesang 1996:9), om amulletten stammer fra dette tidspunktet kan derfor ikke sies sikkert.

Sett i sammenheng med gjenstandstype, de tolkninger og betydninger som finnes rundt materialet, funnet av kanel og gnagerhår, reiser det seg ingen tvil om rituell behandling, og sannsynligvis blitt bevisst deponert. Det som er av vanskelighet å skulle avgjøre er om det er en nedleggelse som skjedde da kirken ble bygget, eller om det var en sekundær nedleggelse på et senere tidspunkt. Til sammenligning kan man kaste et blikk over funn av mynt under kirkegulv i Norge. Det er i alt funnet 15 000 mynter fra 990-tallet til 1400-tallet under kirkegulv (Gullbekk 2003:46). Offer i kirken er en praksis som har vært tilstede i en eller annen form siden kirkens tidlige begynnelse, hvorav offer i hovedsak var av naturalia i de tidligste tidene, mens pengeoffer kom inn i bildet på et senere tidspunkt. De store konsentrasjonene av mynter funnet under kirkegulv ligger henholdsvis rundt de primære offerstedene, men også rundt helgenavbildninger, offerstokker o.l. (Tveito 2015:385). I følge Olav Tveito (2015:385) finner vi funnkonsentrasjonene av mynt under kirkegulv rundt koret, hoved alteret, rundt helgenavbildninger og lignende. Tveito holder seg til den teorien om at myntene er mistet og ikke intensjonelt deponert. Han mener dette ikke kunne dreie seg om intensjonell deponering, da såkalte «votive ofre» (en problematisk betegnelse som belyst i kapittel 3) var ment å tjene kirken. Dette sier han samtidig som han innrømmer at det ikke kan fornektes at det fantes «innslag av overtro» og folkereligiøsitet (Tveito 2015:417). En skal selvfølgelig ikke se bort fra at noen av disse myntene har blitt mistet, men tatt i betraktning av konsentrasjonen med mynter rundt spesifikke betydningsfulle steder i kirken, er det lite trolig at dette handler om tap. Tilsvarende funn i Sverige har derimot fått en helt annen tolkning. En av disse tolkningene går ut i fra at deponeringene symboliserte den verdslige makten, og at det ikke nødvendigvis var myntens verdi som var viktig (Falk 2008:154). Det er lite trolig at hedenske tradisjoner og overtro opphørte å eksistere på grunn av kristendommens ankomst i Norden. Kanskje er funnet i Ål stavkirke nettopp et maktsymbol.

5.3 Funn i grav og gravhaug

Av de fem amulettene som er funnet i forbindelse med gravkontekst er fire av disse helt klart sekundære nedleggelse, og denne kategorien kan helhetlig tolkes som bevisste nedleggelse. Dette kan sies på bakgrunn av de vesentlige forskjellene mellom dateringen av amulettene og

dateringen av de aktuelle gravhaugene som vil bli vist til i dette delkapittelet. Til sammenligning med de andre kategoriene er utformingen av disse amulettene utelukkende korsformet.

<i>Museumsnr</i>	A	B	C	D
<i>BRM 80/1</i>	x		x	
<i>S1616</i>	x		x	
<i>S3550 a</i>	x		x	
<i>S3550 b</i>	x		x	
<i>S11857a</i>	x		x	

Tabell 4 Illustrerer kriteriene amulettene i kategorien grav/gravhaug oppfyller.

Som det kan sees av tabell 4, oppfyller ingen av de fem amulettene kriterie (b) sett med samme grunnlag som de to foregående kategoriene. Dette er ikke nødvendigvis den avgjørende faktoren for hvorvidt nedleggelsen er intensjonell eller ikke. Hva som er spesielt i denne kategorien, er kriterie (c), funnets plassering i dens gitte kontekst. Årsaken til dette, er at korsene stammer fra en tid hvor man ikke lengre hadde denne gravskikken. Kriterie (d) er noe annerledes fra de andre kategoriene i dette tilfellet. Amulettene er ikke plassert på områder som er avsides og utilgjengelige, slik at det er mulig å innhente amulettene på et senere tidspunkt. Hvorvidt amulettene i denne konteksten er intensjonelt nedlagt eller ikke, veier i stor grad på kriterie (a) og (c) i denne kategorien.

Gravrøysen på Bru er trolig fra bronsealder, og amulettene var nedlagt mellom to steiner. Det er neppe ved en tilfeldighet at de to amulettene havnet akkurat her. Osen-korset ble i likhet med korsene fra Bru funnet innimellom to steiner i det som har blitt tolket som rester etter gravhaug. Gravrøysen hvor Sande korset ble funnet er svært kompleks og er tatt i bruk i flere stadier. Som presentert i foregående kapittel er den opprinnelige graven datert til overgangen mellom romertid og folkevandringstid. Deretter kommer neste lag hvor det er en inhumasjon som er datert til yngre jernalder, før laget hvor korset er deponert. Dateringene for gravhaugene og amulettene skiller seg fra hverandre med flere hundre år. Dette viser til en kontinuerlig bruk av graven, og de korsformede amulettene viser til det symbolske ved å nedlegge disse i en hedensk grav.

Madla-korset skiller seg noe fra de andre amulettene som er funnet i gravkontekst. Den skiller seg ut på grunnlag av tolkningen om at det er en kristen grav. Amuletten har trolig blitt intensjonelt nedlagt, men det er sannsynligvis ikke en sekundær nedleggelse slik det er med de andre fire amulettene.

5 Analyse: Intensjonelle eller ikke-intensjonelle deponeringer

De korsene som er funnet i gravhaug-kontekst, er det mulig å konkludere med intensjonell nedleggelse ved sammenligning av gravens alder og amulettens datering. Det er riktig nok ikke en spesifikk datering på amulletten, men periodene hvor disse har sin opprinnelse skiller dem helt klart fra hverandre. Utover de blykorsene som er tatt med i denne analysen, er det funnet flere kors av bly i denne typen konteksten i Norge. Totalt er det funnet 18 blykors i denne konteksten, men dette inkluderer en stor andel uten inskripsjoner (Sørheim 2004:201).

5.4 Oppsummering

På dette tidspunktet i avhandlingen kan det sies med rimelig god sikkerhet at hvert fall syv amuletter er intensjonelt deponert. Dette gjelder kategoriene kirke og grav/gravhaug. Det er visse indikasjoner på at noen av amulettene fra kategorien hus/bebyggelse kan være intensjonelt deponert, de to aktuelle er fra bryggen i Bergen, men på dette stadiet er det vanskelig å argumentere for noe definitivt. Det vil derfor bli diskutert videre i kapittel 7 sammen med resultatene fra kapittel 6.

6 Inskripsjonene: Helgener og trylleord

Hensikten med dette kapittelet er å bryte ned inskripsjonene og presentere hvem og hva som blir nevnt, og avklare hvordan nevnte har blitt brukt gjennom tidene. Dette kapittelet vil ikke være en detaljert gjennomgang av hver enkelt innskrift, men er mer ment som en gjennomgang av hvordan for eksempel *Ave Maria* og *Abracadabra* har blitt brukt og henvist til i tekster og inskripsjoner.

Av de 26 amulettene som undersøkes i denne avhandlingen, er det 19 som til nå har latt seg translitterere. Utover disse amulettene er det totalt 7 som det ikke har vært mulig å tolke noen forståelig tekst. Dette er ikke det samme som å si at det ikke har hatt noen betydning, men dette vites ikke på dette stadiet.

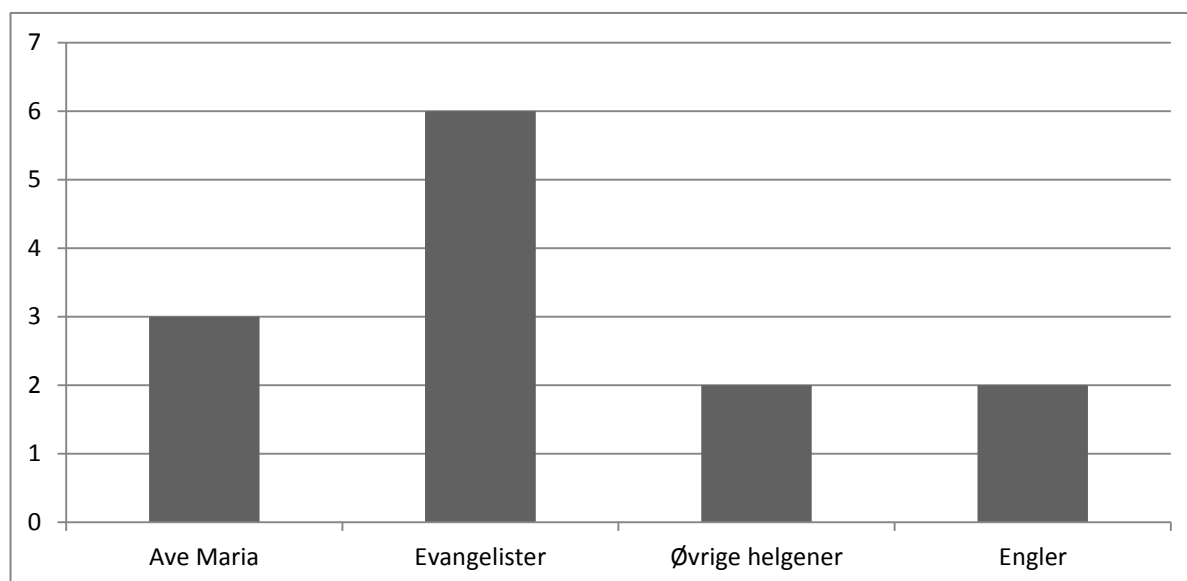
6.1 Maria, evangelistene, helgener og engler

På flere av amulettene er det risset inn helgennavn, blant dem er *Ave Maria*, evangelistene, engler og to andre øvrige helgener. Som det kommer fram av figur 17, er *Ave Maria* representert på tre av amulettene, 2 av 3 av disse amulettene er dette i kombinasjon med evangelistnavn(ene). Totalt er evangelistene representert seks ganger, tre av disse er ikke i kombinasjon med andre helgener, men den siste er i kombinasjon med englenavn. De andre helgenene som er risset inn på amulettene er ikke i kombinasjon med *Ave Maria* eller evangelistene.

Etter over 200 år med helgenkulturer i Norge, både lokale og universale, ble over 150 av dem inkludert i liturgien til Nidaros bispedømme på 1200-tallet. Av det vi vet er det 60 helgener som har fått dedikerte kirker. Dette gjelder i alt 328 kirker ut av totalt ca. 1200 middelalderkirker. Som forventet er en stor andel av disse dedikert til St. Maria, som har fått 63 kirker, deretter er det St. Olav med 50 kirker. Utover disse to sentrale helgene har også St. Peter, St. Michael, St. Lawrence, St. Margareta, St. Johannes og St. Nicholas fått dedikerte kirker i Norge (Ommundsen 2010:70-71). I middelalderen ble helgenene i stor grad tilbedt for å helbrede (Tamm 2003:7), noe som vil vise seg i dette delkapittelet.

6 Inskripsjonene: Helgenene og trylleord

Figur 16 Viser antall amuletter som har fått risset inn helgener.

Ave Maria er ofte forbundet med formularer og amuletter som skulle hjelpe kvinner i barsel med en uproblematisk og smertefri fødsel. Dette kunne gjøres ved blant annet å hviske en formel i øret på den fødende kvinnen tre ganger sammen med ordene *pater noster* og *Ave Maria*. De tekstuelle amulettene ble som oftest plassert på magen til den fødende, men kunne også plasseres på høyre kne, ryggen eller i siden (Forbes 1966:82; Skemer 2006:236-237). Man trodde også at ved å skrive Ave Maria, eller å bruke det verbalt, ville beskytte mot demoner (Skemer 2006:275).

Evangelistene er representert på seks av amulettene. Spesielt Johannes står svært sentralt. **Johannes** var den av evangelistene som oftest ble assosiert å stå Kristus nærmest. Trolig er det uverifiserte hendelser som har vært med på å framstille Johannes med en helbredende egenskap gitt gjennom kraften til Gud. Seksjoner av Johannes evangeliet ble sett på som beskyttende og terapeutiske. De ble også brukt for å avverge demoner og ulykker. Om de skrev evangeliet i sin helhet, eller konsentrerte deler av den, hadde den status som magisk (Skemer 2006:87). **Lukas** var lege i sin tid, og skal ha beskrevet seg selv som en kunstner med ord, og ble senere sett på som en beskytter av kunstnere, leger og kirurger. Når han er representert sammen med de andre evangelistene, framstilles han ofte med et symbol av en okse (Farmer 1997:312). **Markus** er ofte avbildet som en vinget løve. Årsaken til dette er trolig måten han framstiller Kristus i sitt evangelie med en majestetisk verdighet (Farmer 1997:332; Ferguson 1961:132). **Matteus** er kjent for å ha vært en skatteinnkrever. Han er ofte portrettert som en kjerub med menneskelig likhet. Han er også ofte avbildet med en vinget

mann som referanse til hans detaljerte beskrivelse av Kristus inkarnasjon (Farmer 1997:340; Ferguson 1961:135).

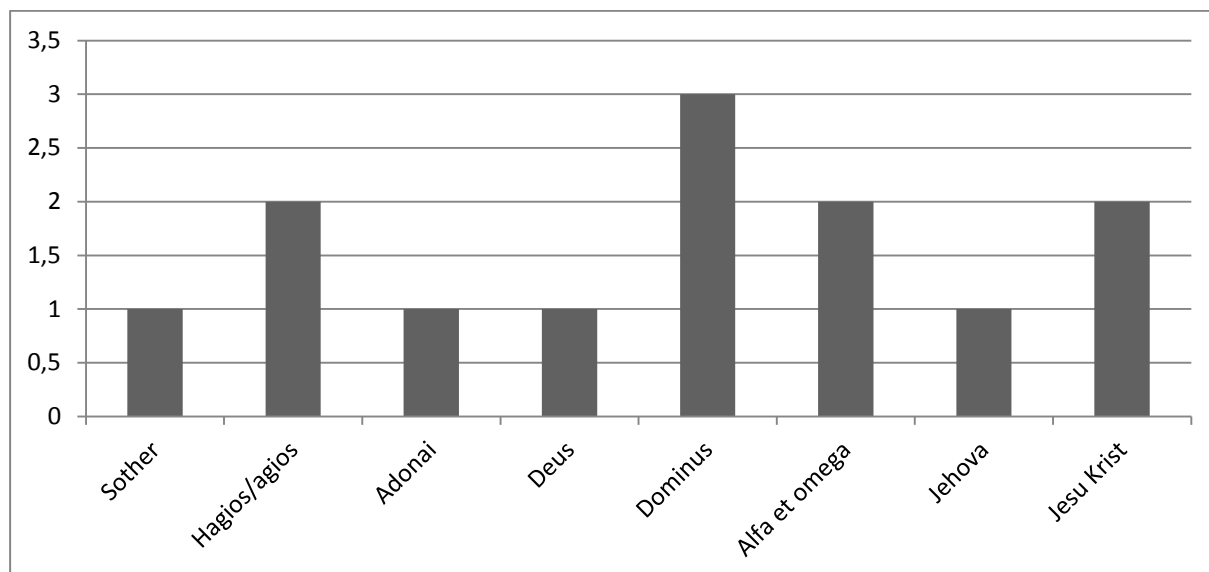
Helgener utover evangelistene og *Ave Maria* opptrer tre andre på amulettene. De øvrige helgenene er David, Jacob og Olav. **Hellig Olav** er den første skandinaviske helgenen, og hans kult begynte å spre seg fra rundt den andre halvdel av 1000-tallet. Fra hans grav skal det ha kommet ut en kilde av vann som hadde helende krefter (Antonsson og Garipzanov 2010:7; Farmer 1997:375). **Jacob** er en av apostlene og er kjent for å ha hatt et nært forhold til Jesus (Ferguson 1961:123). **David** er den helgenen som er regnet som Guds sanne profet (Ferguson 1961:62).

Erkeengler er representert på amulettene, og de som blir nevnt er Rafael, Gabriel, Mikael og Raguel. Tradisjonelt sett er det Mikael, Rafael og Gabriel som er ansett for å være erkeengler, men andre har blitt nevnt i mindre grad. Erkeengler er også den viktigste rangen av engler (Keck 1998:63). **Gabriel** var en av de sentrale erkeenglene, og hans navn betyr «Gud er min styrke». Gabriel er engelen av frelse og er Guds budbringer, han er kjent for å ha hjulpet David med sine syn og for å bringe budet til Maria om Jesus (Ferguson 1961). **Rafael** er en av de sentrale erkeenglene, hans navn betyr «Gud har helbredet» og er derfor regnet som å ha en helbredende kraft (Farmer 1997:423). Erkeengelen **Mikaels** navn betyr «hvem er som Gud», og er ansett for å være verge og beskytter av Israel (Farmer 1997:348). **Raguel** er ikke en engel som er kjent for mange, som opptrer tidvis i *Enoks bok*. I Enoks første bok blir han beskrevet som den hellige engelen som tar hevn over verden og lysene. I Enoks andre bok, er han en av englene som har ført Enok til Gud.

6.2 Hellignavn og gudenavn

Flere av amulettene har hellige- og/eller gudenavn risset inn, ofte er det kombinasjoner med flere gudenavn. I figur 18 vises de gudenavnene og hellignavnene som er på amulettene. Gudenavnene er ikke representert på så mange av amulettene. Av de utvalgte er det bare *hagios/agios*, *dominus* og *alfa et omega* som oppstår mer enn en gang.

6 Inskripsjonene: Helgenene og trylleord

Figur 17 Viser på hvor mange amuletter hvert enkelt gudenavn og hellignavn er risset inn.

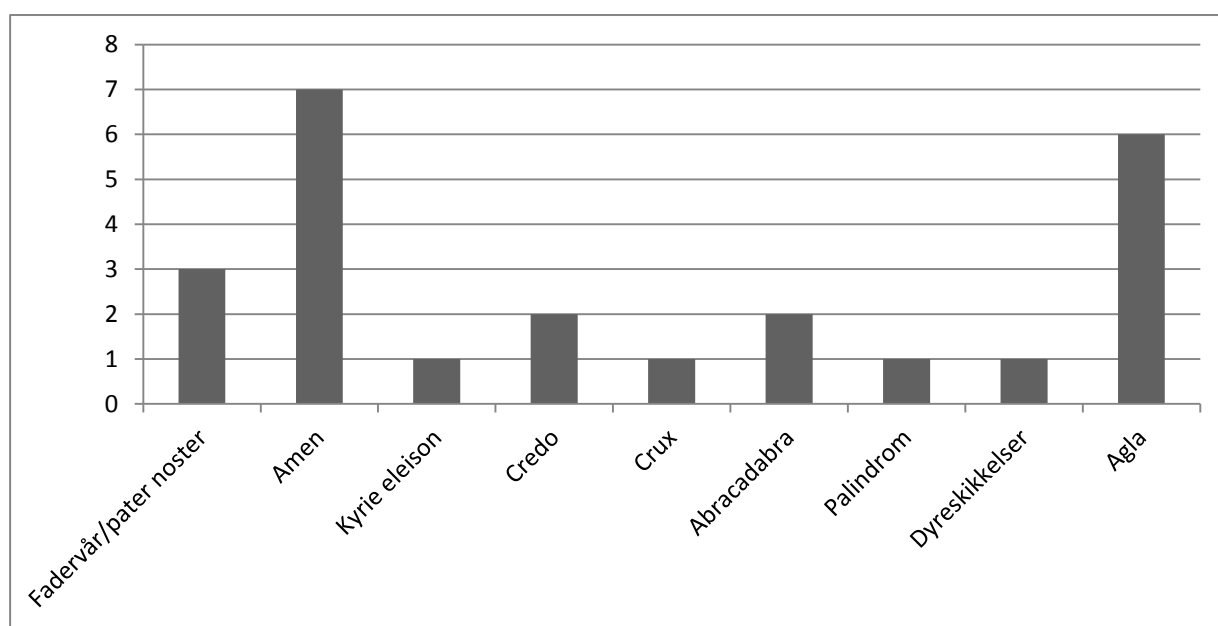
Tetragrammaton er en av flere gudenavn/hellige navn som ble brukt i middelalderen. De mest potente gudenavnene var de som var translitterert fra hebraisk eller gresk. Tetragrammaton er et gresk ord for det hebraiske uutsigelige navnet for Gud, og dette var et ord utenfor menneskets egen fatteevne. Ordet ble flittig brukt av både kristne og jøder (Kieckhefer 2000:167; Skemer 2006:112, 114). Jødene brukte dette uutsigelige navnet magisk, i håp om mirakuløse hendelser, og er nokså vanlig å finne på kristne amuletter. Selv om dette var nokså vanlig, er det heller ikke ukjent at jøder og kristne pleide å beskyldes hverandre for å misbruke dette navnet (Skemer 2006:114).

Utover agla og tetragrammaton er det fire andre navn på Gud som blir brukt. Deriblant **Adonai** (hebraisk), **Deus** (latin), **Dominus** (latin), **Hagios** (gresk), og **Sother** (gresk). For å beholde den magiske kraften i navnene, ble også disse romanisert heller enn oversatt fra hebraisk eller gresk (Skemer 2006:112-113).

6.3 Hokus pokus og andre religiøse ord

Den siste kategorien er ord med et magisk/religiøs betydning. *Amen* er det ordet som i denne sammenhengen dukker opp flest ganger. Det er ikke et ord som dukker opp alene, men gjerne i kombinasjon gjerne som en avsluttende del. Fadervår/pater noster er risset inn i sin helhet, delvis eller kun som frasen *pater noster* på tre av amulettene. Inskripsjonen på en av

amulettene er tolket som et mulig palindrom, men hva dette palindromet egentlig er vites ikke. Trolig er det ikke et meningsgivende ord, men at det kun er ment å forestille et palindrom. *Credo* (trosbekjennelsen) og *abracadabra* er risset inn på to av amulettene. *Credo* oppstår ikke alene, men det gjør *abracadabra* i et av tilfellene. *Abracadabra* er blant annet i kombinasjon med Fadervår. *Agla* er risset inn på seks av amulettene. Dette er et ord som ikke er representert som eneste ord. Utover dette finnes *Kyrie Eleison*, *crux* og dyreskikkelser kun på en amulett, og opptrer heller ikke alene som eneste ord. Dette er illustrert i figur 19.

Figur 18 Viser hvor mange amuletter hvor de ulike magiske og religiøse ordene er risset inn.

Abracadabra er en formel som dukker opp på to av amulettene. Hvor dette ordet egentlig stammer fra vites ikke sikkert, men kan stamme fra det hebraiske ordet *Ha-Brachah-Dabarach* som betyr *navnet på den velsignede/salige*. Formelen og ulike variasjoner av den ble brukt på kontinentet for å drive ut demoner (Skemer 2006:25, 204). Abracadabra kunne brukes som en amulett som også virket mot sykdom. Ordet ble i stor grad repetert i et «magisk triangel», hvorav magien lå i det faktum at ordet kunne leses uansett hvilken retning det ble lest fra (Cameron 2010:283; Forbes 1966:85).

Agla er hebraisk og er en velsignelse som står for *atta gibbor leolam adaonai* (du er mektig i evighet, herre). Det kunne bli skrevet ut i sitt fulle, eller i forkortede versjoner, gjerne med store bokstaver for å forsterke kraften. Ved å bruke denne innskriften mente man at djevelen ville holde seg borte (Kieckhefer 2000:159; Skemer 2006:112).

6 Inskripsjonene: Helgenene og trylleord

Palindrom som stammer fra et gresk ord som betyr 'å gå tilbake', er en rekke bokstaver som danner det samme ordet uansett om det leses fra venstre eller høyre. Disse palindromene finnes ofte i «magic squares» og «magic triangles», som for eksempel med formler som abracadabra (Forbes 1966:84-85).

Fadervår/pater noster er helt eller delvis gjengitt på amulettene. Denne bønnen er svært vanlig å finne i tekstuelle amuletter. I denne og i andre populære bønner er det svært vanlig at bønnen er gjengitt feil og inneholder ofte skrivefeil. Årsaken til dette er trolig at de ble skrevet etter eget minne og ikke etter et ferdig nedskrevet eksempel (Skemer 2006:84-85). Disse tekstuelle amulettene kunne også utelukkende inneholde de to ordene *Pater Noster*, og tanken var da at enhver som kunne lese dette, også var i stand til å resitere hele bønnen fra hukommelse (Skemer 2006:91).

Trosbekjennelsen/credo var en del av den latinske katekismen på lik linje med *pater noster* og *Ave Maria*. Mange gravstøtter fra middelalderen i Sverige, Norge og Island hadde inskripsjoner med en oppfordring om å be til *Vår Far* for den avdødes sjel (Macleod og Mees 2006:196).

Amen var et av de bibelske ordene som ble en del av den kristne bønnen. Den ble ofte brukt i gamle testamentet og i synagogeliturgien som et uttrykk for enighet (Stewart 2008:755)

Kyrie eleison stammer fra Septuaginta (gresk oversetting av den hebraiske bibelen). Utrykket ble brukt blant annet for å be Jesus om helbredelse. Frasen ble også ofte brukt i liturgien så vel som i privat bønn. *Kyrie eleison* ble ofte tolket som en bønn til Kristus (Stewart 2008:755).

Dyreskikkelser er risset inn med runer på en av amulettene. Det blir ramset opp en rekke dyr, som alle er godt representert på ulike steder i bibelen. **Vær** er et av dyrene som er representert, og er leder av flokken. Derfor er den ofte et symbol på Kristus, fordi han var offerlammet for menneskets synd. Vær er også brukt som et symbol på styrke (Ferguson 1961:23-24). **Lammet** er det mest brukte symbolet på Kristus. Lammet er også ofte avbildet med en glorie stående på en høyde, hvor høyden representerer Kristi kirke. **Løven** representerer styrke, det majestetiske, djervhet og heltomot. I den legendariske naturhistorien mente man at ungløver ble født døde, men kom til liv tre dager senere når deres herre blåste over dem. Løven har derfor også blitt forbundet med oppstandelse (Ferguson 1961:20-22). **Slangen** (evnt. dragen) symboliserer djevelen, og er avbildet som fristeren til Adam og Eva. Slangen er med andre

ord symbolet på den listige fristeren som lurer mennesket inn i synden (Ferguson 1961:16-17).

6.4 Oppsummering

Som det ble nevnt innledningsvis i dette kapitlet, er det en vesentlig andel av amulettene som ikke har vært mulig å translitterere. Årsaken til dette er i stor grad at kombinasjonen av runer og/eller runelignende tegn ikke har vært språklig meningsgivende. Dette er en av de aspektene som vil bli diskutert videre i neste kapittel. I påfølgende kapittel skal også resultatene fra analysen i kapittel 5 og inskripsjonene diskuteres.

7 Diskusjon: By, kirke og grav

Som presentert i begynnelsen av avhandlingen, er formålet med denne studien å kartlegge hvorvidt amulettene er intensjonelt eller ikke-intensjonelt deponert i sin gitte arkeologiske kontekst. I tillegg ville jeg undersøke hva kontekst og inskripsjon kunne tilføre tolkningen rundt gjenstandenes bruksområde. I dette kapitlet vil jeg fortsette med de tre kategoriene jeg har brukt gjennom hele avhandlingen og først diskutere disse hver for seg. Avslutningsvis vil jeg sammenligne kategoriene, og undersøke nærmere eventuelle likheter og forskjeller mellom dem.

7.1 Hus og bebyggelse

Under dette delkapitlet vil jeg diskutere amulettene fra kategorien hus og bebyggelse. Delkapitlet vil ytterligere bli delt opp tematisk. Først vil jeg ta for meg de amulettene som har innrisset helgen- og gudenavn. Videre vil jeg diskutere de innskriftene som har ord tett forbundet med «magi». De siste innskriftene jeg vil diskutere er de som ikke har vært mulig å translitterere, altså de som for oss ikke er språklig meningsgivende. Et annet viktig aspekt ved amulettene er om de er brettet eller ikke. Jeg vil derfor diskutere dette videre, og om brettingen var signifikant for den rituelle behandlingen.

7.1.1 Helgener og gudenavn

Som nevnt i foregående kapittel stod Maria svært sentralt i den nordiske liturgien. *Ave Maria* opptrer i ulike kombinasjoner på tre av amulettene, forholdsvis amulettene fra Gullskoen i Bergen, Folkebibliotekstomten i Trondheim og på Leiulstad i Aust-Agder. Gullskoen-amuletten og Leiulstad-amuletten viser flere likheter i innskriften. Ytterligere nevnes også evangelistene og Kristus. Ordlyden i innskriftene er ikke den samme, men de nevner de samme helgenene og hellige navnene. Amuletten fra Folkebibliotekstomten har trylleordet *agla* innrisset seks ganger utover referansen til Maria og gudenavnet *agios*. Disse tre amulettene har blitt funnet på nokså diffuse steder. Gullskoen-amuletten og amuletten fra Folkebibliotekstomten er begge funnet i det som har blitt beskrevet som en passasje. Videre

kan det kanskje trekkes linjer til amulettene Borgund-Kaupangen og Kaupanger hovedgård, hvor Borgund-amuletten ble funnet ved en gangbro, og amuletten fra Kaupanger Hovedgård ble funnet i nærheten av et produksjonsområde. Borgund-amuletten har i likhet med de nevnte amulettene henvisninger til evangelistene, men ikke *Ave Maria*. Denne amuletten er den eneste i funnkategorien som har innrisset *Tetragrammaton*, som nevnt i forrige kapittel er et uutsigelig navn på Gud. Amuletten fra Kaupanger hovedgård skiller seg noe fra de andre, ved at den har innrisset helgenene David og Jacob. I likhet med amuletten fra Folkebibliotekstomten er det også her risset inn *agla* og *agios*, men også gudenavnet *sother* og *credo* (trosbekjennelsen).

Det er ikke overraskende at *Ave Maria* dukker opp på amulettene, at hun enn så lenge ikke representeres på flere av amulettene er kanskje mer overraskende. Det spørsmålet som kan være mer krevende å besvare er i hvilken forstand navnet ble brukt. Var det for å sørge for en smertefri og uproblematisk fødsel, eller var det mer som en generell beskyttelse? *Ave Maria* har blitt og blir brukt i forskjellige settinger, og blir referert til på ulike måter.

I middelalderen var det stor risiko forbundet med graviditet og fødsel. På grunn av stor mangel på personer med medisinsk erfaring, var det ikke uvanlig for kvinner å be til helgenene for hjelp (Fröjmark 2012:298). Kirken oppmuntret kvinner som hadde bekymringer i henhold til fertilitet, smerter under fødsel, komplikasjoner o.l. om å be til helgener som kunne hjelpe dem. Dette gjaldt jomfruhelgener generelt, men spesielt *Ave Maria*. Gravide kvinner kunne også gå til kirken for hjelp, og fikk velsignelses formularer og bønner som skulle gi håp til kvinnene om en vellykket fødsel (Skemer 2006:236). Som nevnt tidligere kunne man legge tekstamuletter på magen eller eventuelt i siden på den fødende kvinnen. Dessuten har *Ave Maria* trolig vært favorisert blant kvinner fra kirkens tidlige fase (Sawyer og Sawyer 1993:197).

Evangelistene er også svært sentrale i den kristne liturgien, og spesielt Johannes som nevnt i kapittel 6, og alle er ansett som beskyttere. Foruten dette, er det også rekker med gudenavn. Ofte er det kombinasjoner med flere gudenavn. Det er kun *Tetragrammaton* som oppstår alene, kanskje fordi dette i seg selv hadde nok kraft. Som nevnt tidligere, ble gudenavn helst brukt i sin translittererte form, framfor å oversette dem. Dette var for å styrke den magiske kraften mest mulig. Både *Agios* og *Sother* stammer fra gresk, og er å regne som svært potente navn for magisk kraft. Amuletten fra Gullskoen, har av Macleod og Mees (2006:143), blitt tolket å være en amulett hvor bæreren ber til evangelistene, *Ave Maria* og Gud om forbønn.

Selv om Maria ofte forbindes med kvinner og fødsel, er det like sannsynlig at dette var amulett for generell beskyttelse, og heller enn spesifikke områder.

Gullskoen-amuletten og amuletten fra Folkebibliotekstomten er funnet i passasjer, slik at en mulig tolkning kan være at den ble plassert der for å beskytte de som til daglig ferdes der. Leiulstad-amuletten ble ikke funnet i en slik kontekst, men det kan likevel tenkes at denne og de to andre kan ha vært båret på kroppen før de eventuelt ble lagt ned. Komposisjonen som er på amulettene, tyder i stor grad på at dette er snakk om personlige amuletter som kan ha blitt båret på kroppen i aller høyeste grad. Alle hellignavnene, helgenene og evangelistene er sett på som beskyttere, og ved å be til flest mulig så blir det som en slags helgardering.

7.1.2 *Alver og magiske ord*

Amulettene fra Rosenkrantzgate og Finnegården på bryggen i Bergen har begge det som kan tenkes å tolkes med magiske egenskaper. Amuletten fra Rosenkrantzgate er den eneste i denne funnkategorien som har innskriften *abracadabra*, selv om lesningen er usikker. Amuletten fra Finnegården er derimot den eneste av det totale materialet som er blitt tolket som et mulig palindrom, men hvilket ord dette skal være er usikkert. Deres funnkontekst skiller seg fra hverandre. Lik som med amulettene fra Gullskoen og Folkebibliotekstomten, ble amuletten fra Rosenkrantzgate funnet i en passasje, mens amuletten fra Finnegården ble funnet i et tømmerfundament.

Som nevnt tidligere, ble *abracadabra* brukt for enten å drive bort demoner, eller for å beskytte mot sykdom. Da det ikke kan sies definitivt om amuletten fra Rosenkrantzgate er intensjonelt nedlagt, er det heller ikke usannsynlig at denne også ble båret som en personlig amulett. Til sammenligning med den andre amuletten med *abracadabra* innskrift, som er funnet i gravhaugkontekst, var dette risset ved bruk av en nedtellingsmetode. Dette vil da si at bokstavene ble forskjøvet til ordet «forsvant». Dette skulle symbolisere den gradvise bortgangen av symptomer til sykdommer (Macleod og Mees 2006:139). Det mulige palindromet blir det vanskelig å si noe spesifikt om, siden det ikke har latt seg translitterere. Det kan dog tenkes at det var ristningen som var av betydning, og ikke nødvendigvis at ordet i seg selv skulle bety noe. Såkalte «nonsens» innskrifter vil bli diskutert nærmere i 7.1.3.

Amuletten fra Lurekalven er muligens funnet innenfor en hustuft, slik det ble diskutert i kapittel 5. Deler av det som har latt seg tyde er *gordan gordin ingor[dan/par]*(Knirk

1998:482-483), dette i seg selv er ikke spesielt meningsgivende, men det kan trekkes linjer til amuletter med alver. Forskningen på denne frasen (eventuelt navnene), er fortsatt i en tidlig fase. På grunn av dette vites det ikke med sikkerhet hva *gordan gordin ingordan* egentlig representerer, men det kan være navn på alver eller demoner (Imer 2016; Imer og Uldum 2015:13; Källström 2014; Steenholt Olesen 2016). I Sverige er det funnet to slike innskrifter, på en blyamulett og en treamulett. Fra det som har latt seg translitterere tyder det på at det kan ha vært en besvergelse mot alver (Källström 2014). De danske innskriftene dreier det seg om en liten håndfull, blant dem er Beringeamulletten. Utover *gordan gordin ingordan* er det også risset inn *In principio erat verbum* (i begynnelsen var Ordet), som er en del av Johannesevangeliet (Imer og Uldum 2015:10). Hvis det med videre forskning skulle vise seg at denne frasen faktisk er navn på alver, er plasseringen av den essensiell. Ut i fra Uppsalamanuskriptet som ble nevnt innledningsvis, vites det at å risse inn tekst på bly hadde en beskyttende virkning mot alver og demoner. Hvis det skulle vise seg at amulletten var deponert i huset, vil en mulig tolkning av funksjon, være at den skulle beskytte folk og fe som oppholdt seg der.

7.1.3 Bare nonsens?

Av de amulettene som er funnet i denne konteksten er det fire av disse som ikke er språklig meningsgivende. Dette er innskrifter hvor runene eller de runelignende tegnene er såpass forvanskede, eller der sammensetningen av dem gjør at det ikke kan gis noe språklig meningsgivende innhold. De er i stor grad funnet utenfor en spesifikk kontekst, men i nær tilknytning til bebyggelse av tidsmessig relevans, slik det er med de fleste amulettene i denne kategorien. Dette gjelder amulettene fra Torkelsby, Tønsberg, Vesle Hjerkin og Hellaug. Utover dette finnes tre andre amuletter som til nå ikke har latt seg translitterere, men dette er amuletter som har falt under funnkategorien løsfunn. Sammenlagt med de andre amulettene, er ¼ av amulettene innrisset med «nonsens». Disse kan settes i kontrast til Lurekalven-amulletten som i utgangspunktet ble tolket som en lite meningsgivende amulett. Selv om det ikke er mulig å tolke noe forståelig fra innskriftene nå, vil videre studier kunne få frem en mening. Det er likevel ikke utenkelig at det er runene i seg selv som har hatt den magiske kraften. Som nevnt over, kan det tenkes at det ikke spilte noen rolle hva som stod, så lenge det var noe som var risset inn på blyet.

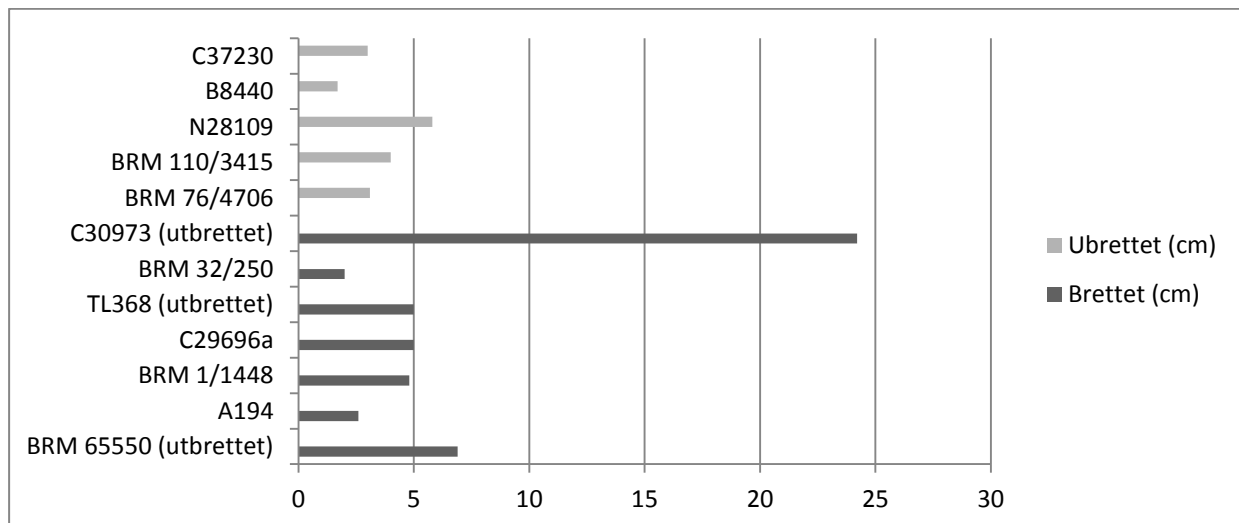
I det danske materialet har det blitt funnet amuletter som tilsynelatende på et tidspunkt har vært en eneste stor plate, og platen har blitt delt uavhengig hvordan den bryter opp teksten (Imer 2016; Steenholt Olesen 2016). Steenholt Olesen (2010:168) beskriver noen av innskriftene som nærmest dekorative, og mener at en mulig tolkning kan være alfabetmagi, kode, eller eventuelt et resultat av at den som har risset det inn ikke har klart å gjengi teksten riktig. Det er viktig å understreke at bruken av «nonsens» om disse innskriftene i denne sammenheng, kun er ment i den forstand at vi per i dag ikke vet hva runesammensetningen faktisk betyr. Selv om teksten har mistet sin betydning for det kollektive «vi'et» i dag, hadde den trolig en betydning i middelalderen når amuletten ble laget.

Det kan likevel tenkes at det er snakk om amuletter av dårligere kvalitet. Henrik Williams (2007:516) belyser denne tanken ved å sammenligne med dagens salg av falske Rolex-klokker. En falsk klokke kan lett forveksles med den originale, og motiverer mindre vitende om å kjøpe den til en lavere pris. Williams (2007:516-517) mener at det er to grupper mennesker som vil ta seg til takke med slike gjenstander med dårlig skrevne tekster eller komplett nonsens: de som ikke har tilgang på den beste kvaliteten, altså de som bor i periferien og ikke har tilgang på en med gode runekunnskaper, og den andre gruppen er de som ikke er like ressurssterke. Williams sitt eksempel stammer riktig nok fra en diskusjon om runesteiner, men argumentasjonen for nonsens og dårlig skrevne runetekster kan etter min mening også appliseres på amulettene.

7.1.4 Hvorfor brette amulettene?

Omtrent halvparten av amulettene er brettet, hvorav syv er innenfor hus/bebyggelses kontekst, fire i løsfunns kontekst, og den siste i kirkekontekst. Er det en spesifikk hensikt som ligger bak brettingen av amulettene? Det er av andre antatt at brettingen er for å skjule innskriften, slik at bare bæreren av amuletten har kjennskap til innholdet. I Borbjerg i Jylland har det blitt funnet en blyamulett som har sirkulære fordypninger i metallet, som har blitt antatt å være merker fra tenner (Steenholt Olesen 2010:165). Å bite sammen amuletten, for desto mer å presse sammen blyremsen/platen, vil være en sterk indikasjon på at innskriften ikke skulle være mulig å lese. Hvis amulettene har blitt båret på kroppen før de ble deponert, kan det tenkes at brettingen var en del av ritualer for å avslutte amuletten. Praksisen rundt brettingen av amulettene, kan være av en lignende årsak som ved bøying av sverd før de ble lagt ned i graver. I jernalderen ble sverd bøyd som en del av en begravelserite og deretter plassert i

eller i nærheten av graven. Bøyningen av sverdet var trolig gjort for å symbolisere at det aldri skulle svinges igjen (Grinsell 1961:478, 485). En annen forklaring på disse sverdene er at de ble bøyd for å unngå at den døde skulle hevne seg på de levende, eller for å unngå at noen skulle bryte seg inn i graven og stjele sverdet (Jørgensen 2015:41). Å brette sammen remsene og platene, og klemme de mest mulig sammen, vil «ødelegge» og skjule inskripsjonen, men på hvilket stadie dette ble gjort er vanskelig å si.

Figur 19 Bredde på amuletter i hus/bebyggelses kontekst i cm. De røde kolonnene viser de amulettene som ikke er brettet og de blå kolonnene viser de amulettene som er brettet. Tre av amulettene som var brettet har blitt brettet ut, og det er den lengden som vises i illustrasjonen.

Som det kommer fram av figur 20, er amulettene i stor grad fem cm eller mindre ved største bredde. Amuletten fra Leiulstad (C20973) måler 24,2 cm ved største bredde, men det må påpekes at dette er i utbrettet tilstand. Det samme gjelder Tønsberg-amuletten (TL368) og Gullskoen-amuletten (BRM 65550). Tønsberg-amuletten er kun brettet én gang, men hadde heller ingen synlige runer på utsiden, slik at innskriften faktisk var helt skjult ved bretteing. Det fleste har noe synlig innrissinger på utsiden, derav de delvise lesningene som har latt seg gjøre så langt, men hvem vet hva som kan skjule seg på innsiden. Spørsmålet som likevel gjenstår: er de brettet for å skjule innskriften, eller er det av praktiske årsaker?

Amulettene som er brettet er små av størrelse og vil være svært lett og eventuelt sy inn i klær, eller legge i en skinnpung o.l. Selv de amulettene som ikke er brettet i denne kategorien de i fleste tilfellene ikke større enn 5 cm. Altså er dette amuletter som er lette å bære med seg. Hvis man har sydd disse amulettene inn i klær o.l. vil det være svært upraktisk for de største om de ikke var brettet, eksempelvis Leiulstad-amuletten som måler over 24 cm i lengde. Don Skemer (2006:138) poengterer at ved å brette de tekstuelle amulettene, reduseres størrelsen slik at man lett kunne bære de på kroppen. Han fortsetter med å forklare at amulettene ville

kunne fungere toveis. Innad styrket den og beskyttet individet den var laget til, det ytre beskyttet mot demoner og onde ånder fra å trenge inn i individets kropp. Det trenger selvfølgelig ikke å være et enten eller i dette tilfellet, kanskje en kombinasjon for å skjule og hemmelig gjøre innskriften så vel som av praktisk årsak. Hvis hele poenget med å brette amulettene er for å skjule innskriften, hvorfor er det likevel de som ikke er det?

7.2 Kirke

Under dette delkapittelet diskuteres amulettene funnet i kirkekontekst. Amulettene fra Nidaros og Ål stavkirke vil bli diskutert hver for seg. Dette gjøres for å nærmere kunne diskutere de komponentene som amulettene er satt sammen av.

7.2.1 Amuletten fra Ål stavkirke

Amuletten fra Ål stavkirke er funnet midt under skipets gulv. På grunn av komponentene denne amuletten består av, valgte jeg i kapittel 5 å tolke denne som intensjonelt nedlagt, men det er uvisst om dette har skjedd under oppføringen av kirken, eller ved en senere anledning. Innskriften på denne amuletten inneholder gjentakelser av *agla* etterfulgt av *mar-(mor)*, en forvent form av *Kyrie eleison* og en forvansket versjon av *Christie eleison*, dog sistnevnte er usikker. Et annet aspekt som ble diskutert i kapittel 5, og som gjør at denne amuletten skiller seg vesentlig fra de andre amulettene, er funnet av kanel og gnagerhår. Kanelen var et eksotisk krydder, og derfor ikke tilgjengelig for den allmenne befolkningen. Funnet av gnagerhår har ikke blitt diskutert tidligere, årsaken til dette er fordi det ikke vites hva slags gnager disse hårene stammer fra. I kristen symbolikk refereres det ofte til gnagere. Et slikt eksempel er hare, som er sett på som et forsvarsløst dyr, men som også symboliserer menneskets lit til Kristi frelse. Haren er også et symbol på begjær og fruktbarhet, og en hvit hare er ofte avbildet ved føttene til Maria som et symbol på seieren begjæret (Ferguson 1961:20). Som en slags kontrast til haren, er symbolismen bak rotten. På grunn av dens destruktive oppførsel, symboliserer den det onde (Ferguson 1961:24). Hva den fulle betydningen av amuletten er, lar seg ikke avgjøre fullstendig uten identifikasjon av hva slags gnagerhår det er snakk om, og hare og rotte er begge svært sannsynlige. Uansett hvilken av disse dyrene det skulle være, vil den gi en sterk symbolikk til amuletten. Inskripsjonen i amuletten er bedende ovenfor Gud og Kristus, representert i gjentakelsen av *agla*, *Kyrie eleison* og *Christie eleison*. Sett at *Kyrie eleison* har en forbindelse med helbredelse, kan disse

linjene også trekkes til kanelen tatt i betraktning at den ble brukt i medisinske remedier. Hvis gnagerhåret eksempelvis er hare, kan dette tolkes som at man gir seg fullt og helt til Kristus. Siden rotten symboliserer ondskap, kan dette eventuelt tolkes som en bønn til Gud om å seire over det onde.

Hva amuletten som en gjenstand symboliserer, er et aspekt av et større bilde. Ytterligere relevante spørsmål å stille her er hvem som la den ned, og hva ønsket de å oppnå ved å legge ned amuletten akkurat her? Som det allerede er konstatert, er det ikke hvem som helst som hadde råd til å kunne kjøpe kanel, slik at den allmenne befolkning med god sikkerhet kan utelukkes. Når innskriften tas i betraktning, kan det virke som om det ikke er en geistlig som har laget denne innskriften. Som det kommer fram kapittel 4, er *Kyrie eleison* og *Christie eleison* svært forvansket. Individet som har laget amuletten, må antagelig ha hatt en viss forståelse av latin, og kan ha vært en av de mer velstående i samfunnet. Hvis det tas utgangspunkt i at det er en av de velstående i samfunnet som har laget, eller fått den laget, og lagt ned amuletten, står spørsmålet om motivasjon for nedleggelsen igjen. Tidligere i denne avhandlingen ble det innledningsvis nevnt at funn av mynt kunne være en form for maktdemonstrasjon. Setter vi sammen de komponentene som gjør amuletten, inskripsjon, kanel og gnagerhår, og nedleggelsen i kirken, kan det argumenteres for at det var en demonstrasjon av makt.

I Norge under middelalderen sørget språk for et mer definert skille mellom de som hadde makt og de som ikke hadde det, sammenlignet med tidligere perioder. De lærde var til å begynne med en liten gruppe, som etter hvert utviklet seg til en elite. Denne utviklingen var forårsaket av at viktige kulturelle transaksjoner i samfunnet var basert på skrift (Bagge 2010:151). Det reiser seg liten tvil om at nedleggelsen av amuletten var et symbolsk uttrykk, og igjen ønsker jeg å ta frem eksempelet om myntfunn. Myntene ble sett på som betydningsfulle utover 1100-tallet da de fikk sin verdi med handelen. De myntene som er deponert, er også beskrevet for å ha forskjellig symbolikk (Falk 2008:152). Et eksempel som blir brukt er funn av mynt i Danmark og Sverige, henholdsvis Hammenhög og Sankt Jørgensbjerg. Funnet av mynt ved Sankt Jørgensbjerg er det usikkert om den har hatt særskilt symbolsk verdi, men på grunn av mengden så er det trolig verdien av edelmetallet som er sentralt. Hammenhögmynnten har trolig ikke hatt en verdi i seg selv, men en symbolsk verdi (Falk 2008:152). Falk (2008:154) beskriver et betydelig skille mellom funn i de før-kristne kulthusene og de tidligste kirkefunnene. Hun omtaler funnene i kulthusene som

ekstraordinære både hva det gjelder mengde og verdi. Til sammenligning er det i tre av fire tilfeller enkeltnedleggelse i kirker på 1000-tallet, men at nedleggelsen i Sankt Jørgensbjerg i Danmark trolig er en av de mest verdifulle nedleggelsene i middelalderen.

7.2.2 Amuletten fra Nidaros

Nidaros-amuletten ble funnet i gesimsen i koret i Nidarosdomen, og er forholdsvis enkel i sin utførelse. Det er en liten kantet plate med minimalt innriss. Det er antatt at det skal stå «*amen nomine*» og «1479», som er tolket til å være årstall. På motsatt side av amuletten er det risset inn et karikert ansikt, og hvem dette skal forestille er uvisst. Som argumentert for i kapittel 5, legger det seg ingen tvil om at denne er intensjonelt deponert. Siden det reiser seg liten tvil om amuletten er intensjonelt deponert, står spørsmålene om «hvem» og «hvorfor» igjen. Som det har blitt definert tidligere i kapittel 1, er amuletter en gjenstand som er ment for å beskytte. I kapittel 5 nevnte jeg at Nidarosdomen har vært utsatt for en rekke branner gjennom flere hundre år med oppbygging og restaureringer. Kan nedleggelsen av amuletten vært et forsøk på å sikre Domen mot flere branner?

Falk (2008:162-163) er av den oppfatning at deponeringene i kirkerommet var en praksis som var vanlig og ikke i konflikt med den kirkelige læren. Hun mener at årsaken til dette, trolig har med å gjøre at man ville gjøre alt som stod i ens makt, for å beskytte kirken. Ytterligere mener Falk at hvis nedleggelsene var akseptert av kirken, var de trolig gjennomført på kristent vis. Samtidig som dette kan være en sannsynlig forklaring på deponeringen i Nidaros, skulle det kanskje kunne tenkes at en amulett nedlagt med kirkens velsignelse hadde en litt mer avansert inskripsjon. Et annet poeng i denne sammenhengen er at vedkommende som har lagt den her, også har tatt seg strevet med å legge den nesten opp i taket. Den enkleste måten å deponere amuletten på burde være å legge den i gulvet. Det kan tenkes at en av de som var med på å bygge og reparere Nidarosdomen, snek amuletten innimellom disse to steinene under prosessen av repareringen av vegg/tak. Jeg ser det som svært sannsynlig at amuletten har blitt plassert der for å beskytte kirken, sett i sammenheng med alle katastrofene den har vært utsatt for, men var egentlig kirken involvert?

7.3 Grav

Som det har blitt presisert i tidligere kapitler, er det fem amuletter som har blitt funnet i grav eller gravhaug. Av de tolkningene som ble presentert i kapittel 5, ble alle med unntak av Madla-korset tolket som sekundære nedleggelse, og tyder derfor på en adskilt praksis.

7.3.1 Madla-korset

Madla-korset er tolket til å stamme fra en kristen grav, det er derfor ikke noen overraskelse å finne et kors i denne konteksten. Det som er av interesse ved denne amuletten er innskriften, da særskilt *Ecce crucem Domini fugite partes adversæ* (se herrens kors, -flykt, fiendtlige makter). Denne bønnen er kjent som «mottoet» til St. Antonius og var populært brukt i middelalderen i eksorsismer, så vel som mental og fysisk beskyttelse mot djevelen (Macleod og Mees 2006:204-205). St. Antonius er kjent for sin evne til å forvise djevelen og onde ånder. Historien bak denne helgenen er at gjennom sitt liv ble han utsatt for mange fristelser av djevelen, men klarte å avise alle ved å bruke korsets tegn (Ferguson 1961:104-105). Det kommer tydelig fram av inskripsjonen hvilket formål korset hadde i den avdødes grav, noe som blir bekreftet av Macleod og Mees (2006:190). I anglo-normansk tradisjon, var det vanlig å legge en gjenstand med en absolusjonsformel på brystet til den avdøde, gjerne et kors, og det er ikke usannsynlig at Skandinavia har latt seg påvirke av denne tradisjonen. Denne amuletten vil ikke bli diskutert for seg selv, men heller bli sett i sammenheng med de fire andre amulettene som er funnet i gravhaugkontekst.

7.3.2 Kors i hedenske graver

Alle amulettene med unntak av amuletten fra Osen, har henvisninger til evangelistene og andre helgener. De øvrige helgenene er David og Olav. Utover dette varierer kombinasjonene. Osen-amuletten kan sees som et sammensurium av ulike magiske og religiøse henvisninger. Amuletten er som beskrevet tidligere, enkelte steder sterkt forvitret, slik at noe av innskriften faller bort. Teksten begynner med *agla*, for deretter å bli etterfulgt av fragmenter av Fadervår. Videre er bønnen etterfulgt av en abracadabra-formel. Avslutningsvis er det risset inn *pax nobis (fred)* og så trolig *ab omni malo amen (fra alt ondt)*. Det merkeligste elementet i denne innskriften er abracadabra-formelen. Det som kommer før og etter, kan sees som et forsøk på å gjengi Fadervår. Det er i alt to amuletter som har gjengitt Fadervår, den andre er amuletten fra Ulstad, som er en av amulettene kategorisert som løsfunn. Den skiller seg noe fra

Osenamuletten, i den forstand at den ikke er korsformet, og at fader vår i dette tilfellet er innrisset i sin helhet.

Amulettene fra Bru, ble funnet sammen i en gravhaug fra bronsealder. Innskriftene på disse to korsene er forskjellige, men jeg vil også si relatert til hverandre. Innskriften (a) refererer til gudenavnet *Adonai* og det som kan være restene etter *INRI* (et akronym for *Jesus fra Nasaret, jødernes konge*). Deretter en linje som bruker en variant av *credo* etterfulgt av det som kan tolkes som en appell til erkeengelen og helgenen Mikael om å ta seg av noens sjel. Her dukker det også opp en rekke med evangelister. Den andre innskriften (b) er det usikkerhet ved, som fremlagt i kapittel 4. Den aktuelle tolkningen som har blitt presentert tidligere, refererer til to gudenavn *Deus* og *Dominus*. *Pax* er også tolket med en usikker *mecum* (altså *fred med..*). Det er to usikre henvisninger til korset (*crux*), hvor det også kan være snakk om *Kristus vincit* (Kristus seirer). På denne amuletten er også den eneste referansen til Olav den hellige, og det som trolig er en forkortelse av *Jehovah*. Det som virkelig skiller seg ut på denne amuletten, er rekken med skrevne dyreskikkelser. Disse dyreskikkelsene er som presentert i kap. 4 og 6 *angus ovis serpens aries lei vernis* (lam, får, slange, vær, løve, orm). Så vel som alle er godt representert i bibelen, og det er bibelske skikkelser som har blitt forbundet med noen av dyrene som fremlagt i foregående kapittel.

Den siste amuletten i gravhaugkontekst er fra Sande. Dette er som introdusert i kapittel 4, en gravhaug som har vært tatt i bruk i flere faser. Rettlesningen til Nordby (2001:15), tar utgangspunkt i at linje 1 forteller at korset skal jage bort de fiendtlige maktene, og at løven har seiret. Det resterende av innskriftene er nok en rekke med evangelistene og *agla*, og en usikker *alpha et omega*.

Det er en gjennomgående likhet mellom amulettene i gravkontekst. Alle amulettene er ubrettede blykors, og alle inskripsjonene, dog forskjellige, gir fra seg mye av det samme budskapet: at Gud selv, eller helgener må ta seg av sjelen som ligger i denne graven. Det er ingen tvil om de temporale forskjellene mellom amulettenes alder og deponeringsstedet. Innholdet i de ulike amulettene, gjør at det er desto større sannsynlighet at de ble intensjonelt deponert. Dette kan gi en god indikasjon på at dette er to ulike kulturer og religioner som er i konflikt. Kan disse amulettene være et tegn på at et *translatio* har funnet sted?

Som det kom fram av forskningshistorien i kapittel 2, er det denne konteksten som har fått mest oppmerksomhet. Utover de amulettene som er representert i denne avhandlingen er

rundt 18 andre gravkors funnet, hvorav de fleste er fra den sørvestlige delen av Norge. De fleste av disse har blitt funnet i hedenske graver, men også i graver tolket som kristne. Dette er kors både med og uten inskripsjoner (Sørheim 2004:201, 220). Blant de uten inskripsjoner er det et blykors funnet i Fjære i Aust-Agder. Denne gravhaugen er datert til eldre jernalder. To andre blykors er funnet i en gravhaug på Jåtten i Stavanger, og denne gravhaugen er datert til sen romertid. Det andre korset i denne gravhaugen var noe fragmentarisk (Sørheim 2004:203).

Helge Sørheim prøver å tolke dette fenomenet, og poengterer det åpenbare faktum, at amulettene er nedlagt mange hundre år etter at individet er gravlagt. Sørheim foreslår blant annet at denne skikken var for å vinne den hedenske sjelen til evigheten. Han velger videre å åpne for en tolkning, ikke bare om konvertering av graven, men også en viss kultkontinuitet, at gravhaugen ble overført til å være et kristent sted for tilbedelse (Sørheim 2004:220-221). Tatt i betraktning av de amulettene som er presentert i denne avhandlingen, og innholdet i deres inskripsjoner, er den overveiende teorien at disse gravhaugene har blitt kristnet for å redde de «vantro sjelene». Sett at lesningene som er gjort er riktige, vil en tolkning som uttrykk for kristning være det mest sannsynlige for de aktuelle gravene. Det har vært en form for kontinuitet på stedene, men i hvor stor grad er vanskelig å si noe om. Med amuletten fra Sande kan det kanskje tenkes at en slik kontinuitet har funnet sted. Kompleksiteten som viser seg i denne graven, og at den tidvis har vært i bruk flere ganger, kan føre til en slik konklusjon. Det at det onde skal vike vekk fra graven, kommer spesielt godt fram med inskripsjonen på korset fra Sande. Sørheim diskuterer dette og sammenligner med tekster fra noen engelske kors, hvor tekstens innhold ligner mer eksorsismer enn syndsforlatelse (Sørheim 2004:223).

Utover tolkningen som uttrykk for kristning, nevner Per Haavaldsen (1995:25-26) en annen mulig årsak til at korsene blir funnet i en slik kontekst. Bakgrunnen for hans tolkning er lover fra middelalderen og sagaer. Det fantes forestillinger om at den avdøde levde et skyggeliv i gravhaugene, og kunne volde både gode og onde hendelser for de lokale, slik at amulettene ble plassert der for å beskytte de levende. Anne Merete Knudsen (1995:26) er av samme oppfatning som Haavaldsen og mener at plasseringen av korsene kan tyde på en forfedrekult og viser til Gulatingsloven, der blot til hedenske guder eller hauger var forbudt. Denne forestillingen illustreres i *Grettes saga* (s. 44-45), hvor Grette bryter opp gravhaugen til gamle Kår, og kjempet mot han til han halshugget Kår og destruert haugbuen. Hvis man videre tar

dette og Gulatingsloven, og sammenligner med kristelig overbevisning, er en slik praksis i konflikt med Bibelen, som også nevnt av Jean-Claude Schmitt (1998). Schmitt (1998:11) mener at det var fornektelse av gjenferd i kirkelig sammenheng, fordi dette var assosiert med en videreføring og «overlevelse» av hedensk tro. Det finnes flere bibelske tekster som viser til en slik fornektelse, som også Schmitt refererer til (1998:14). Blant versene som kan refereres til er Matteusevangeliet 22:31-32:

³¹Men om de dødes oppstandelse, har dere ikke lest hva Gud har sagt til dere når han sier: ³²'Jeg er Abrahams Gud og Isaks Gud og Jakobs Gud!' Han er ikke en gud for de døde, men for levende.

Dette er bare ett av flere bibelvers som forteller om de levende kontra de døde. Et annet eksempel er fra evangeliet etter Lukas 16:27-31. Dette er lignelsen om Lazarus og den rike mannen, hvor Abraham klart og tydelig nekter den rike mannen å vende tilbake fra de døde for å advare sine brødre. Utover de to nevnte bibelsitatene, er det også lignende tekster andre steder i bibelen som kan belyses i denne sammenhengen. Eksempelvis historien om da Jesus gikk på vannet (Matt. 14:26-27, Mark. 6:49-50), og Jesu oppstandelse (Luk. 24:37-39). Nedleggelsen av amulettene, dog med inskripsjoner som har et klart kristen/bibelsk ordlyd, kan derfor kanskje ikke sies å stamme fra en kristen praksis, men som en mulig hybridisering mellom den gamle religionen og den nye.

I forhold til Sørheims tolkning av disse nedleggelsene, illustrerer Haavaldsen et kunstig skille. Ved å drive ut de onde hedenske sjelene, eventuelt redde sjelene fra helvete, vil det prinsipielt være en kristning av graven. Knudsen (1995:26) vinkler sin tolkning av denne nedleggelsen (spesielt amuletten fra Osen) lik den av Haavaldsen, og mener at den ble nedlagt for å destruere haugbuen. Knudsen mener også at det er svært sannsynlig at amuletten fra Osen har blitt båret som en verneamulett før den ble deponert. Dette er utvilsomt en mulighet, men i hvilken grad det er sannsynlig blir vanskelig å avklare i denne sammenheng. Det som kan sies med rimelig god sikkerhet, er at mennesker i middelalderen hadde et forhold til de som kom før dem. At de brydde seg nok til å prøve å redde dem fra det som ventet dem etter døden.

7.4 Ulike praksiser?

Fram til dette punktet har jeg behandlet og diskutert de tre kontekstene separat og fått forholdsvis forskjellige resultater. Spørsmålet er likevel om det er snakk om forskjellige praksiser? Det er mange komponenter som må settes opp mot hverandre for å kunne tolke et

gitt materiale. Som det kommer fram av kapittel 3, er avvikene mellom gjenstander like viktige som å diskutere likhetene. Jeg vil derfor nå avslutningsvis sammenligne de tre kategoriene.

Det temporale aspektet ved amulettene har blitt problematisert flere ganger gjennom avhandlingen. Spesielt er dette vrient for de amulettene som faller innunder hus/bebyggelseskontekst. En datering som går fra 1100-1400-tallet, tar for seg hele den norske middelalderen. Uten noen spesifikke dateringer, er det vanskelig å relatere de til konstruksjoner. Den nokså upresise dateringen av amulettene er likevel ikke et hinder for kategorien grav/gravhaug. Som påpekt tidligere er dateringen på gravhaugene 500-1000 år eldre enn amulettene, slik at en mer nøyaktig datering strengt tatt ikke er nødvendig for tolkningen. Det blir derfor et slags skille mellom de to kategoriene hvorvidt tid er nødvendig for tolkningen. Årstallet som er risset inn på amuletten fra Nidaros, gjør det mulig å knytte det til eventuelle reparasjoner av kirken i denne tidsperioden, som til en viss grad kan bekreftes gjennom skriftlige kilder. Hva det angår amuletten fra Ål stavkirke, kan ikke en slik tilknytning gjøres fordi dateringen er altfor vid. Når kirken ble bygd vites med noenlunde sikkerhet gjennom skriftlige kilder, men om amuletten ble plassert her i forbindelse med denne konstruksjonen er uvisst, og dette kan ha en innvirkning på tolkningen av amulettens funksjon.

Som nevnt ovenfor er det åpenbare forskjeller mellom de ulike romlige og deponering aspektene. Det kan blant annet spores ulikheter mellom intensjonell eller ikke intensjonell deponering, slik at det på dette stadiet kan konstateres en slags tendens mellom de ulike kategoriene. Av de amulettene som er med i analysen, er antallet amuletter i hus/bebyggelse vesentlig større enn de i grav/gravhaugskontekst. Sammenligner man også med de inskripsjonsløse blykorsene, kan det kanskje likevel spores et mønster. Dette blir dog vanskelig med kategorien kirke, da det kun er to amuletter så langt, men det kan la seg gjøre å trekke linjer mellom disse og deponeringene av mynt. Hvorvidt amulettene er intensjonelt deponert eller ikke i sin kontekst, er av vesentlighet for tolkningen rundt funksjon, noe som ytterligere vil påpeke forskjellene mellom kategoriene.

Det er også noen typologiske variasjoner mellom kontekstene, men med tendenser innenfor hver av dem. Den største fellesnevneren her er at de alle er laget av bly, og har innrisset runer

og/eller runelignendetegn. Som jeg innledet med i kapittel 1, er amulettene utformet enten som remser, plater eller kors, hvorav noen også er brettet. Størrelsesmessig er de som nevnt jevnstore med noen avvik. Av de funnet i gravhaug er det så langt kun kors, hvor det til sammenligning kun er funnet ett kors i forbindelse med hus og bebyggelse. Resten innenfor denne kategorien er i stor grad remser eller plater, der drøyt halvparten er brettet. Den konteksten en kanskje tenker at det er mest naturlig å finne kors, nemlig kirke, er det en plate og en sammenbrettet remse. Tematikken innenfor inskripsjonene er nok en komponent som skiller amulettene fra hverandre. Hus/bebyggelse er den eneste kategorien som har amuletter med inskripsjoner som ikke er språklig meningsgivende. De amulettene som har latt seg translitterere har i stor grad referert til helgener, diverse gudenavn, et mulig tilfelle av alver og et mulig palindrom. Inskripsjonene på amulettene i grav/gravhaug har i stor grad blitt tolket å ha koblinger og likheter til tekster som bruktes til eksorsisme. Igjen så kan det ikke spores et reelt mønster for kirkekonteksten.

Det underliggende spørsmålet er: er det snakk om ulike praksiser? Det kan kanskje tenkes at grunnprinsippet for disse amulettene bunner ut i det samme. Satt i sammenheng med Uppsalamanuskriptet som nevnt innledningsvis i denne avhandlingen, var det kanskje visse forestillinger om blyets magiske effekt. At uansett hvilket formål man hadde bak produseringen av amulettene, så ville det være virkningsfullt på grunn av metallet i seg selv. Så selv om formålet for amulettene er forskjellig i de ulike kontekstene, så er det kanskje en mulighet at de stammer fra den samme oppfatningen av blyet.

8 Sammenfatning og konklusjon

8.1 Hva vet vi nå?

Det overordnede målet med denne avhandlingen var å avgjøre i hvilken grad amulettene var deponert intensjonelt eller ikke i sin gitte arkeologiske kontekst, og hva dette og inskripsjonen kunne tilføre tolkningen av amulettenes bruksområde.

Det har i alt blitt gått igjennom fire funn kategorier. Av de aktuelle kategoriene er det tre som spesielt har vært i fokus. Av de 19 amulettene som har blitt diskutert i denne avhandlingen, er det kun syv som med rimelig god sikkerhet kan tolkes som intensjonelt deponert ut fra sin arkeologiske kontekst. De amulettene som er funnet i nær forbindelse med bebyggelse, har vist seg vanskeligst å definere som intensjonelle deponeringer. Det kan være slik at disse amulettene hadde et helt annet formål enn de amulettene som har blitt funnet deponert i graver og i kirker. For å svare på første del av problemstillingen i denne avhandlingen, i hvor stor grad er amulettene intensjonelt deponert, er svaret nokså tvetydig. Dette skyldes at en såpass stor andel av de undersøkte amulettene havner innenfor kategorien hus/bebyggelse, og det kan ikke gis noe definitivt svar for denne kategorien. Dette tatt i betraktning er det ikke usannsynlig at disse 12 amulettene i stor grad var ment for personlig bruk. Altså ment som en gjenstand som skulle bæres på kroppen og ikke nødvendigvis deponeres. Sett i sammenheng med inskripsjonene kommer det ikke til syne et mønster som eventuelt kunne gi en indikasjon på bevisst deponering.

For de amulettene som har blitt funnet i forbindelse med gravhaug, satt i forhold til de inskripsjonsløse blykorsene, kan en foreløpig tolkning være at disse i stor grad ble intensjonelt deponert i sin kontekst. En mulig tolkning er at de kan ha vært personlige amuletter, som har blitt båret på kroppen før de ble deponert i gravene. Dette kan selvfølgelig være tilfellet, men sett i lys av hva inskripsjonene på de fem amulettene har vært, virker de å være spesifikt laget for med det formål å deponeres i gravhaugene. Dette er noe som må undersøkes videre, med tanke på at kun fem amuletter i slik kontekst har inskripsjoner.

8 Sammenfatning og konklusjon

Sammenlignet med de andre blykorsene funnet i gravhaugkontekst, er det generelle mønsteret at de i stort sett er inskripsjonsløse.

Den tredje og siste konteksten, som også har færrest funn, er kirke. Det er kun to amuletter som er funnet i kirke, derfor kan det ikke slås fast hvor vanlige slike deponeringer var. Det kan konstateres at amulettene i kirkekontekst likevel trolig er intensjonelt deponert. Inskripsjonen på de to amulettene, virker litt som et sammensurium av ord uten noen videre sammenheng. De to andre kontekstene har heller ikke en helt klar tekst, men det er mulig å kunne se et mønster mellom helgennavn/gudenavn og det som kan ligne eksorsismetekster. Det som likevel gjør de spesielle er Nidaros-amulettens plassering, og Ål amulettens innhold av gnagerhår og kanel. Sistnevntes innhold kan kanskje virke som nokså potente uttrykk i seg selv, hvertfall med tanke på maktsymbolikken. Det er likevel mulig å anta at begge amulettene var ment for å beskytte kirken mot eventuelle ulykker.

Uten inskripsjonene på disse amulettene hadde det kanskje ikke vært mulig å få fram noen spesifikk tolkning av hvilken funksjon de kan ha hatt. Det samme scenarioet gjelder dersom blyamulettene skulle beskrives og tolkes kun på bakgrunn av det filologiske arbeidet. For best mulig kunne forstå praksisen rundt disse amulettene, er det nødvendig å vurdere alle de omkringliggende aspektene.

8.2 Rituelle handlinger?

I kapittel 3 definerte jeg hva ritual ville bety for denne avhandlingen. Spørsmålet som derfor står igjen å besvare er: er nedleggelsene rituelle handlinger?

Ritual ble definert med bakgrunn i Bell og Brück, som et forsøk på å håndtere den verden en lever i, og handlingene som blir gjort er på bakgrunn av den gitte forståelsen en har av verden, både strategisk og logisk i den aktuelle kulturen og sosiale konteksten dette appliseres. Ritual er situasjonsbasert, og må sees i henhold til kontekst.

Som konkludert over vet vi så langt lite når det kommer til i hvilken utstrekning de enkelte amulettene er intensjonelt deponert eller tilfeldig tapt. Spørsmålet er da om disse amulettene er mindre ritualiserte fordi de ikke er intensjonelt nedlagt i sin kontekst?

Svaret vil etter min mening være nei. Selv om amulettene ikke har blitt intensjonelt deponert i sin arkeologiske kontekst, ligger det til grunn en oppfatning og et formål ved framstillingen

av amulettene. De amulettene som er funnet i hus/bebyggelseskontekst er i aller høyeste grad logiske og strategiske, satt i sammenheng med perioden de er laget. Om tolkningen blir at dette er personlige amuletter, kan en så enkel forklaring som sykdommer være logisk. Som jeg har presentert tidligere, var ikke middelalderens remedier de mest avanserte. En amulett var kanskje mer tilgjengelig enn alskens eksotiske krydder. Om man ikke var en av de heldige som kunne lage remediene som anbefalt, kunne en bønn om beskyttelse fra helgenene være et alternativ, eller en siste utvei ut av plagene.

Tolkningen av nedleggelsene i gravhaug har til nå blitt antatt for enten å være en etterkristning, eller en slags eksorsisme av graven. Grettes saga illustrerer en oppfatning der en nærmest frykter gravhaugen og den som «bor» der. Med sagaen som utgangspunkt, er det ikke usannsynlig at folk fryktet hva som kunne skje av onde hendelser hvis den døde sjel fikk være i haugen. Lokalbefolkningen ville derfor kanskje gjøre alt som stod i deres makt for å beskytte sitt eget ve og vel. Derimot, det å skulle kristne graven i ettertid, viser til en slags medmenneskelighet, hvor en kanskje tenkte at forfedrene ikke var «heldige» nok til å ta del i det rette trossystemet. Å nedlegge amuletter i gravene, ville, om ikke annet, være en bønn.

Som eksempelet med tordenkiler i begynnelsen av denne avhandlingen, er den mest trolige tolkningen av kirkedeponeringene at de skulle beskytte mot blant annet brann. Som et skrekkeeksempel kan Nidarosdomen nevnes. En brann i middelalderen kunne være katastrofal. Dette kan også eksemplifiseres med alle brannene Bergen by har blitt utsatt for gjennom hvertfall 1000 år. Ved å gi amulettene slike plasseringer trodde mennesker i middelalderen trolig at dette ville beskytte bygget. Slik det var med tordenkilene, var tanken at lynet ikke skulle slå ned samme sted to ganger, ergo vil den beskytte bygget den ligger i.

Avslutningsvis i kapittel 1 definerte jeg magi. Dette er en handling som gjør uttrykk for kontroll av en gitt gjenstand eller situasjon. Definisjonen av magi og ritualbegrepet henger tett sammen. Handlingen av å deponere eller bære en amulett er per denne definisjon magi. Ved å framstille amulettene er det med det formål å kontrollere en gitt situasjon. For hus/bebyggelseskontekst ville formålet være eventuelt å unngå sykdom. Formålet med nedleggelsen i gravhaugskontekst var således faktisk å kontrollere og hindre den som lå gravlagt i haugen fra å gjøre onde gjerninger. Likeså er nedleggelsen i kirkene en form for å kontrollere og tøyse naturkatastrofer, som lynnedslag og brann.

8.3 Veien videre

Som det kommer fram av forskningshistorien i kapittel 2, er det lite forskning som er gjort på blyamuletter og deponeringer i middelalder. Det er først i de seneste årene at gjenstandene har vekket en viss interesse hos en liten håndfull forskere.

Fenomenet som er de deponerte blyamulettene bør undersøkes nærmere. Den arkeologiske konteksten er vel så viktig som det runologiske, men et økende antall løsfunn kan by på problemer. I Danmark er det et overveiende antall blyamuletter som har innkommet på bakgrunn av privat metalldetektorsøk. Det kan også se ut til at det vil bli en lignende situasjon i Norge. I følge James E. Knirk (per. kommunikasjon desember 2016) skal det i løpet av en to ukers periode i fjor høst ha innkommet en håndfull blyamuletter som følge av metalldetektorvirksomhet. Der det til nå ikke er klare arkeologiske kontekster, kan videre utgravninger av funnområdene gi en indikasjon av hva slags kontekst den tilhørte.

Dessuten kan det også være av interesse å forsøke å brette ut flere av amulettene. Av de 12 som er brettet, er det kun tre av dem som har blitt forsøkt brettet ut. Årsaken til dette er fordi en til nå har ikke hatt gode nok metoder, for å påføre minst mulig skade på gjenstandene. Det som til nå har blitt translitterert på de brettede amulettene, har trolig bare skrapet på overflaten. Hvis dette gjøres vil dette åpne for i mine øyne videre, viktige studier.

Bibliografi

u.d. = udatert kilde

GT = Gamle testamentet [oversettelses år]

NT = Nye testamentet [oversettelses år]

Adkins, L. og R. A. Adkins

- 1985 Neolithic Axes From Roman Sites in Britain. *Oxford Journal of Archaeology* 4(1):69-76.

Andrén, A.

- 2000 Re-reading Embodied Texts - an Interpretation of Rune-Stones. *Current Swedish Archaeology* 8:7-32.
- 2013 The significance of places: the Christianization of Scandinavia from a spatial point of view. *World Archaeology* 45(1):27-45.

Antonsson, H. og I. H. Garipzanov

- 2010 Introduction: The Veneration of Saints in Early Christian Scandinavia and Eastern Europe. I *Saints and Their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c. 1000-1200)*, redigert av H. Antonsson og I. H. Garipzanov, s. 1-14. Brepols, Turnhout, Belgia.

Bagge, S.

- 1998 *Mennesket i middelalderens Norge : tanker, tro og holdninger 1000-1300*. Aschehoug, Oslo.
- 2010 *From Viking stronghold to Christian kingdom : state formation in Norway, c. 900-1350*. Museum Tusulanum Press, København.

Bakken, A.

- 1997 *Nidarosdomen - en pilegrimsvandring*. Aschehoug, Oslo.

Barnes, M. P.

- 2013 What Is Runology, and Where Does It Stand Today? *Futhark* 4:7-30.

Bell, C.

- 1992 *Ritual theory, ritual practice*. Oxford University Press, New York.
- 1997 *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Cary, NC, USA: Oxford University Press, USA, Cary.

Bergenskartet

- 2003 Hvor og når brant det? Denne siden inneholder kart som illustrerer de berørte områdene ved de ulike bybrannene på bryggen i Bergen [lest 12.10.2016]. Histos, Bymuseet i Bergen, Bergen kommune, Hordaland fylkeskommune, <http://www.histos.no/bergen/index.php?section=12&show=fires&>.

Berggren, Å.

- 2006 Archaeology and sacrifice. A discussion of interpretations. I *Old Norse religion in long-term perspectives: origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, redigert av A. Andréén, K. Jennbert og C. Raudvere. Vågar till Midgård. Vol. 8. Nordic Academic Press, Lund.s. 303-307
- 2010 *Med kärret som källa: om begreppen offer och ritual inom arkeologin*. Vågar till Midgård 13. Nordic Academic Press, Lund.

Bradley, R.

- 1998 *The passage of arms : an archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits*. 2.utgave. Oxbow Books, Oxford.

Brück, J.

- 1999 Ritual and rationality: some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology* 2(3): s. 313-344.

Byantikvaren

- 2003 *Kulturminnegrnlag for Vågen, kaiene og Bryggen*. Byantikvaren, Bergen.

Cameron, E.

- 2010 *Enchanted Europe: superstition, reason, and religion 1250-1750*. Oxford University Press, Oxford.

Carelli, P.

- 1997 Thunder and Lightning, Magical Miracles: On the Popular Myth of Thunderbolts and the Presence of Stone Age Artefacts in Medieval Deposits. I *Visions of the past : trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, redigert av H. Andersson, P. Carelli og L. Ersgård, s. 393-417. Lund studies in medieval archaeology. Vol. 19. Central Board of National Antiquities, Stockholm.

Carlie, A.

- 2004 *Forntida byggnadskult - Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar.

Christophersen, A. og S. W. Nordeide

- 1994 *Kaupangen ved Nidelva: 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på folkebibliotekstomten i Trondheim 1973-1985.* Riksantikvaren, Oslo.

Dunlop, R. A.

- 1993 *Telefax: Runefunn fra Finnegården 3A. Fra R. Dunlop til J.E. Knirk 29/4/93 (B627, mus.nr BRM 110/3415).* Arkivmateriale fra Runearkivet, Kulturhistorisk Museum.
- 1998 An archaeological survey of Bergen's medieval fires. I *The Bryggen Papers: Medieval Fires in Bergen - Revisited*, s. 129-156. Fagbokforlaget Vigmestad & Bjørke AS, Bergen.

Falk, A.-B.

- 2008 *En grundläggande handling - Bygnadsoffer och dagligt liv i medeltid. Vägar till Midgård.* Nordic Academic Press, Lund.

Farmer, D. H.

- 1997 Oxford Dictionary of Saints. 4. utgave, Oxford University Press, Oxford.

Ferguson, G.

- 1961 *Signs & symbols in Christian art.* Oxford University Press, London.

Fischer, G

- 1965 *Domkirken i Trondheim - Kirkebygget i Middelalderen.* Nidaros erkebispestol og bispesete: 1153-1953 Bind II. Land og kirke, Oslo.

Flint, V. I. J.

- 1991 *The rise of magic in early medieval Europe.* Princeton University Press, Princeton.

Forbes, T. R.

- 1966 *The Midwife and the Witch.* Yale University Press, New Haven og London.

Freedman, P.

- 2015 Health, wellness and the allure of spices in the Middle Ages. *Journal of Ethnopharmacology* 167:47-53.

Friesen, O. v.

- 1918 Blyrullen från Alvastra. *Fornvännen - Journal of Swedish Antiquarian Research* (13):199-201.

- 1919 Blyrullen från Alvastra och dess ställning i raden av medeltida svenska runinskrifter. *Fornvännen - Journal of Swedish Antiquarian Research* (14):112-126.
- Fröjmark, A.
- 2012 Childbirth Miracles in Swedish Miracle Collections. *Journal of the History of Sexuality* 21(2):297-312.
- Fuglesang, S. H.
- 1996 *Middelalderens bilder: utsmykningen av koret i Ål stavkirke*. Cappelen, Oslo.
- Gilchrist, R.
- 2008 Magic for the dead? The archaeology of magic in later medieval burials/De la magie pour les morts? L'archeologie de la magie dans les sepultures du milieu et de la fin du Moyen Age/Magie für die Toten? Die archaologie der magie in spatmittelalterlichen Begrabnisstätten/Magia per i morti? Archeologia del magico nelle tarde sepolture medievali.. *Medieval Archaeology* 52:119-159.
- Gjerløw, L.
- 1955 Deus Pater Piissisme og blykorsene fra Stavanger bispedømme. *Årbok Stavanger museum*. 1954:85-109.
- Goody, J.
- 1977 Against "Ritual": Loosely Structured Thoughts on a Loosely Defined Topic. I *Secular ritual*, redigert av S. F. Moore og B. G. Myerhoff. Van Gorcum, Assen.
- Gosling, K.
- 1989 Alshuskorset og en blyplate fra Tønsberg. *Mindre-Alv*:86-92.
- Grinsell, L. V.
- 1961 The Breaking of Objects as a Funerary Rite. *Folklore* 72(3):475-491.
- Gullbekk, S. H.
- 2003 Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen, Faculty of Arts, University of Oslo Unipub, Oslo.
- Haavaldsen, P.
- 1995 Kors i haug: minner etter ei langvarig trosbrytning. *Frå haug ok heiðni* 1995 nr 2:24-26.
- Hagland, J. R.
- 1990 *Runefunna: ei kjelde til handelshistoria*. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim, Trondheim.

- 1998 Innleiing. Litt om datering på runologisk og språkleg grunnlag. I *Innskrifter og datering - Dating Inscriptions*, redigert av A. Dybdahl og J. R. Hagland, s. 9-15. Skrifter. Vol. 8. Senter for middelalderstudier, Trondheim.
- Hamerow, H.
- 2006 'Special Deposits' in Anglo-Saxon Settlements. *Medieval Archaeology* 50(1):1-30.
- Hodder, I.
- 1982 *Symbolism in action - Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1991 *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. 2 ed. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodkinson, B. J.
- 1986 *Meddelelser Nr 3 fra prosjektet - Fortiden i Trondheim Bygrunn: Folkebibliotekstomten. Delfelt FE og FF*. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim, Trondheim.
- Hofseth, E. H.
- 1981 *Kulturminner i Vegårvassdraget, Aust-Agder*. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Imer, L.
- 2010 Lille Myregård og blyamuletter fra middelalderen. I *Danefæ*, s. 228-232. Gyldendal, København.
- 2016 In the beginning was the word. Paper presented at the Epigraphics in an intermedial context, Universitetet i Oslo.
- Imer, L. og O. Uldum
- 2015 Mod dæmoner og elverfolk. *Skalk* 1:9-15.
- Jørgensen, R.
- 2015 Vikingens sverd - bare et drapsvåpen? *Ottar* (2):35-41.
- Kaland, S. H. H.
- 1979 Lurekalven, en lynchegård fra vikingtid/middelalder. En økonomisk studie. I *På leiting etter den eldste garden - Nye metoder i studie av tidlig norsk bosettningshistorie*, redigert av R. Fladby og J. Sandnes, s. 71-86. Universitetsforlaget, Oslo.
- Karsten, P.
- 1994 *Att kasta yxan i sjön : en studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Keck, D.

1998 *Angels & Angelology in the Middle Ages*. Oxford University Press, Oxford.

Kieckhefer, R.

2000 *Magic in the Middle Ages*. Cambridge medieval textbooks. Cambridge University Press, Cambridge.

Knagenhjelm, C.

2008 Kaupanger i Sogn - etablering, vekst og bydannelse. I *De første 200 årene - nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*, redigert av H. Andersson, G. Hansen og I. Øye, s. 56-71. vol. 5. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, UBAS, Bergen.

Knirk, J. E.

1986 Arbeidet ved runearkivet, Oslo. I *Nytt om runer*, Nr. 1 (1986), s. 7-10. Runearkivet.

1987 Arbeidet ved runearkivet, Oslo. I *Nytt om runer*, Nr. 2 (1987), s. 6-9. Runearkivet.

1993 Arbeidet ved runearkivet, Oslo. *Nytt om runer - Meldingsblad om runeforskning* (8):20-24.

1998 Runic Inscriptions Containing Latin in Norway. I *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, redigert av K. Düwel, s. 476-507. vol. 15. Walter de Gruyter, Berlin og New York.

2007 Blyblekket med runer og runelignende tegn. I *Vesle Hjerkin - Kongens gård og sælehus*, redigert av B. Weber, s. 86-88. Norske oldfunn XXI, Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

Knudsen, A. M.

1995 Kristne kors i hedenske graver. *ARKEO - Nytt fra Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen* (1): s. 22-26.

Knudsen, A. M. og H. J. J. Dyvik

1980 Et runekors fra Sogn og Fjordane. *Maal og minne*:1-12.

Källström, M.

2014 Gordin tordan ingordan: Medeltida besvärjelser från Fosie. I *K-blog*, s. Artikkel publisert 6. oktober 2014 <http://www.k-blogg.se/2014/2010/2006/gordin-tordan-ingordan-medeltida-besvarjelser-fran-fosie/> [Lest 21.11.2016]. Swedish National Heritage Board, Riksantikvarieämbetet.

Lane, P.

- 1986 Past Practices in the Ritual Present: Examples from the Welsh Bronze Age. *Archaeological Review from Cambridge* 5(2):181-192.

Larsen, A. J.

- 2008 Borgund på Sunnmøre - de eldste konstruksjonene. I *De første 200 årene: nytt innblikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*, redigert av H. Andersson, G. Hansen og I. Øye, s. 41-56. UBAS, Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Bergen.

Leach, E. R.

- 1964 Magic. I *A Dictionary of the social sciences*, redigert av J. Gould og W. L. Kolb, s. 398-399. Free Press, New York.

Lerche Nielsen, M.

- 1997 Runologien mellom sprogvidenskapen og arkæologien - med et sideblikk på de forskjellige tolkninger af Glavendrupindskriften. I *Beretning fra sekstende tværfaglige vikingesymposium*, redigert av H. Bekker-Nielsen og H. F. Nielsen, s. 37-51. Hikuin, Højbjerg.

Levy, J. E.

- 1982 *Social and religious organization in Bronze Age Denmark : an analysis of ritual hoard finds*. BAR International Series 124. BAR, Oxford.

Liestøl, A.

- 1977 Brevveksling mellom Aslak Liestøl og Ingvild Ø. Sølvberg om innskriften på A122 musnr BRM 32/250 brev datert til 2.november 1977, s. 1-2. Runearkivet, Kulturhistorisk museum, Oslo.

Liestøl, A., I. S. Johnsen, J. E. Knirk og M. Olsen

- 1980 *Norges innskifter med de yngre runer : 6 1 : Bryggen i Bergen 1 [Dei latinske innskriftene] : N603-N647* 6 1. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- 1990 *Norges innskifter med de yngre runer : 6 H. 2 : Bryggen i Bergen 1 Forretningsbrev og eiermerker : N648-N772* 6 H. 2. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Kjeldeskriftfondet, Oslo.

Liestøl, A. og M. Olsen

- 1954 *Norges innskifter med de yngre runer: 3: VIII. Aust-Agder fylke; IX. Vest-Agder fylke; X. Rogaland fylke* 3. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Kjeldeskriftfondet, Oslo.

Liestøl, A., M. Olsen og Kjeldeskriftfondet

- 1954 *Norges innskifter med de yngre runer: 3: VIII. Aust-Agder fylk ; IX. Vest-Agder fylke; X. Rogaland fylke*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.

Lindberg, D. C.

- 1992 *The beginnings of Western science : the European scientific tradition in philosophical, religious, and institutional context, 600 B.C. to A.D. 1450.* University of Chicago Press, Chicago.

Lund, J.

- 2005 *Thresholds and Passages: The Meanings of Bridges and Crossings in the Viking Age and Early Middle Ages.* *Viking and medieval Scandinavia.* 1:109-135.
- 2009 *Åsted og vadested : deponeringer, genstandsbiografier og rumlig strukturering som kilde til vikingetidens kognitive landskaber,* Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, Oslo.

Macleod, M.

- 2002 *Bind-Runes - An Investigation of Ligatures in Runic Epigraphy.* Runrön. Runologiska bidrag 15. Institutionen för nordiska språk Uppsala universitet, Uppsala.

Macleod, M. og B. Mees

- 2006 *Runic Amulets and Magic Objects.* The Boydell Press, Woodbridge.

Mitchell, S. A.

- 2011 *Witchcraft and magic in the Nordic Middle Ages.* The Middle Ages series. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Morris, J. og B. Jervis

- 2011 *What's so special? A Reinterpretation of Anglo-Saxon 'Special Deposits'.* *Medieval Archaeology* 55(1):66-81.

Nam, J. K.

- 2014 *Medieval European medicine and Asian spices.* *Ūi sahak* 23(2):319-342.

Nesset, T.

- 2013 *Øydegarden på Hellaug - ein arkeologisk studie av eit øydegardsanlegg på Hellaug i Etne kommune, Hordaland.* Masteravhandling, Institutt for arkeologi, historie, kultur og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen, Bergen.

Nordby, K. J.

- 2001 *Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. Nytt om runer - Meldingsblad om runeforskning* (16):13-18.
- 2002 *Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. Nytt om runer - Meldingsblad om runeforskning* (17):21-24.

Olsen, M.

- 1911 Runerne paa to middealderske blykors fra Bru i Ryfylke. *Stavanger museums årbok*.
- 1941 *Norges innskifter med de yngre runer : 1 : I. Østfold fylke ; II Akershus fylke og Oslo ; III. Hedmark fylke ; IV. Opland fylke* 1. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- 1960 *Norges innskifter med de yngre runer : 5 : XIV. Sør-Trøndelag fylke ; XV. Nord-Trøndelag fylke ; XVI. Nordland fylke ; XVII. Troms fylke* 5. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Kjeldeskriftfondet, Oslo.

Ommundsen, Å.

- 2010 The cults of saints in Norway before 1200. I *Saints and Their Lives on the Periphery - Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000-1200)*, redigert av H. Antonsson og I. H. Garipzanov, s. 67-93. Brepols, cop. 2010, Turnhout.

Askeladden via Riksantikvaren

- u.d. Lokalitet 76728: Leiulstad - Automatisk fredet - Arkeologisk minne - Aust-Agder, Vegårshei, s. Informasjon om lokalitet 76728 i Riksantikvarens database Askeladden
<https://askeladden.ra.no/AskeladdenInnsyn/#lokalitetdetails/76728>
Riksantikvaren.

Ringstad, B.

- 1988 Steiner brukt som amuletter i førhistorisk tid - et eksempel fra Kvåle i Sogndal. I *Festskrift til Anders Hagen*, redigert av A. Hagen, S. Indrelid, S. H. H. Kaland og B. Solberg, s. 325-341. Historisk museum, Universitetet i Bergen,

Runearkivet

- 1996a *Skjema om innskrift B627 musnr BRM 110/3415, utskriftdato oppført på skjema 17.09.96*. Runearkivet, Kulturhistorisk museum.
- 1996b *Skjema om innskrift B664 og musnr. BRM 76/4706, utskriftsdato påført på skjema 17.09.96*. Runearkivet, Kulturhistorisk museum.
- 1999 *Informasjonsskjema om runeinnskrift (A157) på blyamulett med mus.nr N28109. Utskriftsdato påført skjema 23.11.99*. Notater fra Runearkivet, Kulturhistorisk Museum.
- u.d.-a *Registeringsskjema (A-innskifter) - Forenkelt skjema: Informasjon om innskrift A345 musnr B8440*. Runearkivet, Kulturhistorisk Museum.
- u.d.-b *Registeringsskjema (A-innskifter): A5 musnr. BRM 1/1448. Med Aslak Liestøls notater*. Runearkivet, Kulturhistorisk Museum.
- u.d.-c *Registeringsskjema (A-innskifter): Informasjon om innskrift A2 musnr C30973*. Runearkivet, Kulturhistorisk museum.

- u.d.-d *Registreringsskjema (A-innskrifter) - Forenklet skjema. Informasjon om innskrift A285 musnr C37230.* Runearkivet, Kulturhistorisk museum.
- u.d.-e *Registreringsskjema (A-innskrifter) - Forenkelt skjema. A194 Lurekalven innskrift.* Runearkivet, Kulturhistorisk museum.
- u.d.-f *Registreringsskjema (A-innskrifter). Informasjon om innskrift A1 musnr C30964 Ål stavkirketuft.* Runearkivet, Kulturhistorisk museum.
- u.d.-g *Registreringsskjema (A-innskrifter). Informasjon om innskrift A123 musnr BRM 80/1 runekors fra Osen gård i Gaular.*
- u.d.-h *Registreringsskjema (A-innskrifter). Innskrift A5 med musnr. BRM 1/1448.* Runearkivet, Kulturhistorisk museum.
- u.d.-i *Registreringsskjema (A-innskrifter): A284, Mus.nr. C36688.* Runearkivet, Kulturhistorisk Museum.
- u.d.-j *Registreringsskjema (A-innskrifter): Informasjon om innskrift A122 musnr BRM 32/250.* Runearkivet, Kulturhistorisk museum.

Rønne, O.

- 2000 *Reguleringsplan for Skiljaberget Sør - Saksnummer: 49/1994.* Arkeologisk museum i Stavanger.

Sawyer, B. og P. Sawyer

- 1993 *Medieval Scandinavia - From Conversion to Reformation circa 800-1500.* The Nordic Series 17. University of Minnesota Press, Minneapolis og London.

Schmitt, J.-C.

- 1998 *Ghosts in the Middle Ages : the living and the dead in Medieval society.* Oversatt av T. L. Fagan. Les revenants. University of Chicago Press, Chicago, Ill.

Sjøvold, T. og W. Slomann

- 1967 *Universitetets Oldsaksamling tilvekst 1963. I Universitetets oldsaksamling årbok 1963-1964,* redigert av T. Sjøvold og W. Slomann, s. 110-204, Oslo.

Skemer, D. C.

- 2006 *Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages* Magic in History. The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.

Solli, B.

- 2011 løsfunn fra middelalder/nyere tid fra KILEN av SANDE (148/1), TØNSBERG K., VESTFOLD. , s. Infomasjonstekst om ulike løsfunn fra Sande i Tønsberg, tilgjengelig på Unimus http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/index_katalog.php?museum=khm&id=1020698&museumsnr=C1058226 [lest oktober 2015]. Unimus, Oslo.

Spurkland, T.

1987 Runologi - Arkeologi, historie eller språkvitenskap? *Norskrift: tidsskrift for nordisk språk og litteratur* (52):46-58.

2005 *I begynnelsen var fubark : norske runer og runeinnskifter*. Skriftserie nr 138. Landslaget for norskundervisning Cappelen akademisk forl., Oslo.

Steenholt Olesen, R.

2010 Runic Amulets from Medieval Denmark. *Futhark: International Journal Of Runic Studies* 1:161-176.

2016 The contribution of medieval amulets to language history. Paper presented at the Epigraphics in an intermedial context, Universitetet i Oslo.

Stewart, C.

2008 Prayer. I *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, redigert av S. A. Harvey og D. G. Hunter, s. 744-763. Oxford University Press, Oxford.

Sölvberg, I. Ö.

1977 Runefunnet fra Kaupanger Hovedgård, Sogn og Fjordane. Brevkorrensodanse mellom Ingvild Öye Sölvberg og Aslak Liestøl om blyamulett funnet på Kaupanger Hovedgård musnr BRM 32/250 ed. Runearkivet, Kulturhistorisk muesum, Oslo.

Sørheim, H.

2004 Lead mortuary crosses found in christian and heathen graves in Norway:195-227.

Tamm, M.

2003 Saints and the Demoniacs: Exorcistic Rites in Medieval Europe (11th-13th Century). *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 23:7-24.

Thunmark-Nylén, L.

1995 *Depåfynd*. Ny, rev. uppl. ed. Vikingatidens ABC. Statens historiska museum, Stockholm. s. 48

Tveito, O.

2015 Mynter i messen - Kirkefunnene som bidrag til kunnskap om offerpraksis og kirkeskikker (11.-17. årh.). *Historisk tidsskrift* (03):383-417

Weber, B.

2007 Kapittel 6: Bruken av Dovrefjell. I *Vesle Hjerkin - Kongens gård og sælehus*, s. 183-208. Norske oldfunn XXI. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

Weber, B., P. B. Molaug og A.-M. Mørch von der Fehr

- 2007 Kapittel 2: De arkeologiske undersøkelsene på Vesle Hjerkin. I *Vesle Hjerkin - Kongens gård og sælehus*, s. 11-51. Norske oldfunn XXI. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

Williams, H.

- 2007 Runinskrifter och tvärvetenskap. *Finsk Tidskrift: Kultur, Ekonomi, Politik* (9-10):509-521.

Zachrisson, T.

- 1998 Gård, gräns, gravfält : sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland, Stockholms universitet, Stockholm.

Primærkilder

1.Enoks Bok

[1991] Prytz, Tromsø.

2.Enoks Bok

[1987] Prytz, Tromsø.

Grettes saga

[1952] I *Islandske ættesagaer, bind II*, oversatt av Ludvig Holm-Olsen. Hallvard Lie ed., Aschehough, Oslo. S. 7-186.

Evangeliet etter Lukas

[2006] *Den hellige skrift: Bibelen. Det gamle og nye testamentet*. GT [1978/85], NT [2005]. Konfirmantbibelen, Det Norske Bibelselskap.

Evangeliet etter Markus

[2006] *Den hellige skrift: Bibelen. Det gamle og nye testamentet*. GT [1978/85], NT [2005]. Konfirmantbibelen, Det Norske Bibelselskap.

Evangeliet etter Matteus

[2006] *Den hellige skrift: Bibelen. Det gamle og nye testamentet*. GT [1978/85], NT [2005]. Konfirmantbibelen, Det Norske Bibelselskap.